

R. Rägo

Kodanikuõpetus
keskkoolile

Esimene osa

RAHVAÜLIKOOL
Tallinna

Kodanikuõpetus keskkoolile

R. Rāgo

Kodanikuõpetus keskkoolile

RAHVAÜLIKOOL
Tallinna.

O.-Ühis. „Waba Maa“ trükk, Tallinnas.

Wlt.
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

5103

16007700

Eessõna.

Käsiteldavat õppeainet nimetatakse meil ühiskonna- ja kodanikuteaduseks ja ühiskonna- ja kodanikuõpetuseks. Ametlik nimetus on kodanikuteadus. Nimetust ühiskonnateadus ei ole õige tarvitada, sest selle nimega tähendatakse sotsioloogiat. Sotsioloogia ja kodanikuõpetus ei ole aga üks ja seesama. Ainete nimetada kodanikuteaduseks ei ole otstarbekohane, sest teaduste klassifikatsioonis säärast teadust praegu ei tunta. Õigem on ainet nimetada ühiskonna- ehk kodanikuõpetuseks. Neist kahest loen viimast täpsamaks ja sellepärast tarvitan seda.

Seletuskiri algkooli kodanikuõpetuse õppekavale määrab õppeaine ülesande järgmiselt: „Uus õppeaine peab andma õpilasele pildi ühiskondlikust elust, peab õpetama teda orienteeruma keerulises ühingute labürindis ja lõpuks teda tutvustama kodaniku õigustega ja kohustega, see on, seadusliku korraga, sest ilma säärase korrata on iga ühingu olemasolu võimatu. Kuid selle õpetusliku küljega ei ole kaugeltki tähendatud kõik kodanikuteaduse kui algkooli õppeaine ülesanded. Kooli ülesanne on kasvatada väärtuslikke kodanikke; kodaniku kasvatamisel seisab esimesel kohal aga tahtejõu, iseloomu kasvatamine“. Mis öeldud algkooli kohta, on üldistes joontes maksev ka keskkooli kohta. Sisulisest küljest moodustab kodanikuõpetus keskkoolis kõrgema kontsentrilise algkoolile. Keskkool süvendab ja laiendab seda, millele alus pandud algkoolis.

Raamatu kokkuseadmisel olen katsunud seletuskirjas märgitud nõuetest jõudumööda kinni pidada. Olen meelega hoidunud keerulisemate juriidiliste mõistete määramise ees, et mitte õppeainet teha liig abstraktseks. Teiselt poolt olen püüdnud koos käsitleda aine juriidilist, poliitilist ja mõnel kohal ka majanduslist külge. Otstarbekohane on, nagu seda õieti märgib algkooli seletuskiri, mitte lahus käsitleda juriidilisi küsimusi majanduslisist. Keskkoolis tähendaks see seda, et ei ole otstarbekohane õpetada eriti rahvamajandust ja eriti kodanikuõpetust kitsamas mõttes. Kuigi nende ainete sidumine on hädatarvilik, siis nõuab see sisuliselt õige suurt tööd. Et kuulu

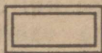
järele ilmumas on eriti rahvamajanduse õpperaamat keskkoolile, siis loobusin ma, vähemalt esimeses trükis, mõttest rahvamajandust põimida raamatusse. Selle järele oleks loomulik, kui neis keskkoolides, kus kodanikuõpetust kahes viimases klassis õpetatakse, algust tehtakse rahvamajandusega, kusjuures selle aine peale mitte üle ühe semestri ei kulutataks. Neile õpilastele, kes ainult ühe aasta kodanikuõpetust õpivad, pole ajapuudusel muidugi võimalik rahvamajandust õpetada.

Et Riigikogus praegu tähtsad seadusekavad (näit. oma-valitsuse seadusekavad) arutamisel ja sügisesel istungjärgul loodetavasti vastuvõtmist leiavad, siis ei ole otstarbekohane praegu tervet raamatut ilmutada. Sellepärast ilmub õppeaasta alguks raamatu esimene vihk. Teine vihk ja ühtlasi lõpp ilmub veel enne jõulu ja arvatavasti läheb korda paigutada sinna oodatavad seaduse muutmised.

Raamatu lõppu on paigutatud mõned tähtsamad aktid meie riiklikust elust, mida õpilased võivad kasuga tarvitada. Samuti leiab raamatu lõpus maad kirjanduse ülevaade, mida käesoleva raamatu kokkuseadmisel on tarvitatud.

Tartus, 1. aug. 1922. a.

Autor.

1. PEATÜKK.

Ühinemise vajadus. Ühinemise vormid. Korra tarvilikus.

Vaadeldes oma lähemat ja kaugemat ümbrust näeme, et kuskil pole leida inimest, kes elaks eraldatud teistest, üksildasena. Sedasama võime tõsitada ka selle ajaloolise mineviku kohta, mille üle teadusel on andmed olemas. Ikka on inimene läbikäimises teiste omasugustega, ikka seovad teda ta naabritega ühed või teised ühiskondlikud sidemed. Sellepärast nimetataksegi inimest „ühiskondlikuks loomaks“. Teisiti ei saagi see olla, sest inimesel on rida tarvidusi — kehalisi ja vaimlisi. Neid ei suuda ta rahuldada, tegutsedes üksinda, lahus oma naabritest, väljaspool ühiskondlikku elu. Juba inimese kasvamine ja kasvatamine nõuab kindlat korraldust. Väetina sünnib inimene ilma. Terve aastakümme on ta võimetu omale ülespidamist, kehakatet ja peavarju muretsema. Selle aja vältusel tarvitab ta täieliselt teiste abi ja hoolt. Ei ole mõeldav, et seda hoolt suudaks kanda juhuslikud ümberolijad. Peab olema püsiv korraldus, mis lapse eest hoolitsemise kestavalt oma ülesandeks on teinud. Säherdune on perekond—vanem ühinemise vorm — mehe, naise ja laste ühing.

Mida kultuuriliselt madalamal järjel seisab inimene, seda vähem on tarvidusi. Tõuseb kultuur, tõusevad tarvidused, sellega ühes vajadus tihedama ühiskondliku elu järele.

Tuletame meelde oma kodumaa elu 50 — 60 aasta eest. Rõhuv enamus elanikkudest elas maal. Elatati ennast põllutööst. Toituti saadustega, mida andis põld. Riietuti riidega, mida ise valmistati oma linadest ja villadest. Tarvisminevad tööriistad sepitseti enesele ise või lasti teha küla ametmeestel. Mõni kord aastas sõideti hobusel linna, et ülejäänud põllusaadusi ära müüa ja asemele osta tarvisminevat rauda, raud-tööriistu, soola jne. Puudusid hariduslikud seltsid, ühistegelised ettevõtted.

Seame selle kõrvale praeguse aja. Linnad on jõudsasti kasvanud. Maa ja linna vahel on alatine ühendus. Põllumehe laualt leiame toitu, mis pärit teistest maajagudest. Põllumees

riietab end riidega, mis valmistatud vabrikutes puuvillast ja villadest, mis kaugelt kohale toodud. Aasal ja väljal töötavad Ameerika põllutöömashinad. Külas tegutsevad tarvitajate-, piima-, rehepeksu-, laenu- ja hoiu- ja hulk teisi ühinguid, nende kõrval hariduse-, põllumeeste-, tuletõrje- seltsid jne. Sagedasti on põllumees ise lõpetanud kutsekooli. Lapsed käivad alg-, kesk- ja kõrgemates koolides. Lõpuks on meil oma riik, mille juhtimisest kõik täisealised riigikodanikud osa võtavad.

Neid saavutusi on võimaldanud meie isade ja esiisade korraldatud ühistöö. Oli neil tekkinud uus tarvidus ja olid nad jõudnud arusaamisele, et seda saab rahuldada ainult ühisel jõul ühise töö läbi, siis ühinesid nad selle sihi saavutamiseks. Nii on tekkinud kõik meie rehepeksu-, tarvitajate- ja piimaühingud ja hariduslikud ühisettevõtted.

Nii on lugu igalpool. Kultuuri tõusmisega kasvab inimeste vahel ühistöö. Järjest suurenev tarviduste hulk kihutab inimesi asutama ikka uusi ühinguid ehk organisatsioone. Organisatsioonide arv kasvab. Nende piirid laienevad. Nad kisuavad enesega kaasa ikka suurema ja suurema arvu inimesi. Meie aja organisatsioonid ei lepi enam oma rahvuse või riigi rajadega. Nad ulatuvad kaugemale, omandades rahvaste ja riikide vahelise iseloomu. Meie aja inimene on sellepärast seotud tuhandete niitidega oma ja välismaa kodanikkudega. Sellepärast on arusaadav, et meile pole mitte ükskõik, kuidas naabrusemaal elatakse, vaid selle maa õnn ja õnnetused annavad ka meile ennast tunda. Kogu inimkond liigub ühinemise tähe all. Seda käiku takistada või seisma panna tähendaks tõket teha kultuurilisele arenemisele.

Ühinemise vormid ehk lühemalt ühingud on mitmekesised, niisama mitmekesised, kui elu ise. Üldiselt võib neid jagada kahte suurde liiki. Esimesse käivad ühingud, millesse kuulumine ei ripu meie tahtmisest, teise liiki — need ühingud, millesse kuulumine ripub arutajate vabast soovist. Esimese liigi moodustavad: perekond, rahvus, riik. Mis perekond on, sellest oli juttu eespool. Rahvuseks nimetatakse kogu inimesi, kes ühise saatuse mõjul on seotud ühise rahvuslise iseloomuga. Enamasti räägivad ühise rahvuse liikmed ühte ja sama keelt. Näituseks prantslased, inglased, soomlased. Perekonda ja rahvusse kuulumise määrab sündimine, riikkondsusesse kuulumine — sündimine ehk vastavasse riikkondsusesse vastuvõtmine. Teise liigi ühingute asutamine on oleneb asutajate vabast tahtmisest, samuti liikmeks olemise vältus ja väljaastumine. Need ühingud jagunevad oma ülesannete järele teaduslikkudeks, hariduslikkudeks, usulisteks, ärilisteks ühinguteks jne.

Ühiskondlik elu on ainult siis võimalik, kui üksikud ühingu liikmed omavahelises läbikäimises korda peavad. Ühingu siht on ju ühisel jõul seda kätte saada, mis üksikul võimatu. Seks peavad kõik ühingu liikmed ühiselt ülesseatud

sihile kaasa aitama, kui osa sellest kõrvale hoiab, kohused teiste kanda jätab, siis tekib liikmete vahel lahkeli ja ühingu olemist ähvardab lagunemine.

Et ühiskondlikus elus korda pidada, seks on elu loonud üldised käsud või normid, mis määravad, kuidas inimesed üksteise vastu peavad üles astuma ja üksteisega koos elama. Tähtsamad neist normidest on kõlblised ja õiguslikud normid. Kõlbluse all mõistame meie vastava aja arusaamist heast ja kurjast. Inimesed peavad tegema, mis hea, ja hoiduma selle eest, mis halb. Eksib inimene kõlbluse või kõlbluse käskude vastu, siis kutsub ta ümbruses enese vastu pahameele esile. Muud tagajärge seesugusel teol ei ole.

Kui ühiskonnas oleksid valitsevad ainult kõlblised normid, siis ei oleks kindlustust, et kord valitseks, sest leidub ikka osa inimesi kes järjekindlalt kurja teevad ja ümbruse pahameelest ei hooli. Viimase mõju on säärase inimese peale liiga väike. Peavad olema tugevamad normid. Ja need on õiguslikud normid. Õigus piirab üksiku inimese vabadust teiste huvides. Õiguslikud normid on sunduslikud kõigile riigi piirides elavatele inimestele ja nende täitmise järele valvab riik. Kes ei täida, seda sunnib riik neid täitma.

Õiguse ja kõlbluse normid võivad sagedasti ühte langeda, näituseks keelavad mõlemad tapmist. Ometi on teo tagajärjed mõlemil kordadel isesugused. Kõlbluse normid mõistavad tapmist ainult hukka, seltskond avaldab tapjale pahameelt. Õiguse normid asetavad tapja aga kohtu ette ja karistavad teda.

2. PEATÜKK.

Riik.

Praeguse aja ühinemise vormidest kõige tugevam ja tähtsam on riik. Riigiks nimetame meie kogu inimesi, kes elavad kindlal maa-alal ja seotud on ühise kõrgema võimuga. Riigi olemasolemiseks on seega tarvis kolme elementi, ja nimelt: rahvast, maa-ala ja kõrgemat võimu. On need tingimused olemas, siis on meil tegemist riikliku organisatsiooniga. Ka teistel ühingutel on oma liikmed, oma maa-ala ja võim. Aga suur on vahe riigi ja teiste ühiskondlikkude organisatsioonide vahel. Kõige pealt r a h v a s. Riigi liikmeid nimetatakse riigi alamateks ja riigi kodanikkudeks. Esimene nimetus on omane niisugusele riigivormile, mis peajasjalikult tunneb ainult riigiliikme kohuseid riigi vastu, selle liikme õigusi aga vähe puudutab. Teine nimetus — riigi kodanik on omane praegusaja õiguslikkudele riikidele, s. t. niisugustele riikidele, kes seadusandlikul teel ära määravad riigiliikme kohused riigi vastu, kuid ühtlasi ka õigused, mille täitmist liige võib riigilt nõuda. Täpsamalt

räägime õiguslikust riigist alamal. Tulevikus tarvitame riigiliikme tähendamiseks mõistet kodanik.

Riik kuulub nende ühingute hulka, millesse kuulumine ei olene meje tahtmisest. Mõne hariduse- või põllumeeste seltsi liikmeks võib kodanik igal ajal astuda ja sealt igal ajal lahkuda. Riigiga ei saa seda teha. Paljudes ühingutes võib kodanik olla korraga. Näituseks ta võib olla ühel ajal tuletõrje-, spordi- ja teiste seltside liige. Mitme riigi kodanik aga ei või korraga olla. Säärased kitsendused on arusaadavad. Riigil on mitmekesised ülesanded. Nende teostamisel tekivad rasked silmapilgud. Näituseks pannakse kodanikkudele rasked maksud peale ehk kutsutakse nad sõja kartusel väeteenisusse. Oleks riigist lahkumine vabatahtlik, siis astuksid rasketel minutitel paljud riigi kodanikkude hulgast välja. Ja sellega langeks riik väljapääsmata seisukorda.

Riigi kodanikuks saab kahel teel, sündimise ja vastuvõtmise läbi. Esimene tähendab seda, et laps loetakse selle riigi kodanikuks ehk sellesse riikkondsusse, millesse kuulub isa. Riikkondsus tähendab kuuluvust ühe või teise riigi kodanikkude hulka. Riigi kodanikuks vastuvõtmiseks ehk naturalisatsiooniks nimetatakse kodaniku ühe riigi riikkondsusest lahkumist ja teise astumist. Meie seaduste järele võib kodanik Eesti riikkondsusest lahkuda ainult Vabariigi Valitsuse loal. Teeb ta seda ilma selleta ja tabatakse teda pärast Vabariigi piirides siis karistatakse teda kui kurjategijat. Soovib välismaalane astuda Eesti riikkondsusesse, siis peab ta sellekohase sooviavaldusega esinema selle linna- või maakonnavalitsuse ees, kus ta elab. Linna või maakonnavalitsus saadab palve lõplikuks otsustamiseks siseministrile. Väljamaalastelt nõutakse viie-aastast elamist Eesti Vabariigi piirides. Erandeid sellest nõudest üksikute kodanikkude suhtes võib teha Vabariigi Valitsus. Ta võib nõutavat viie-aastast tähtaega vähendada, võib selle aga ka hoopis ärajätta.

Ilesugusesse seisukorda on asetatud abiellu astujad nais-terahvad. Nemad loetakse automaatselt selle riigi riikkondsusesse, millesse kuulub mees.

Riigil on oma kindel maa-alala. Osa sellest maa-alast võib olla riigi omandus, näit. riigi metsad. Osa võib eraisikute omandus olla. Kõik kodanikud kes riigi maa-alal elutsevad, peavad ennast selle riigi korralduste alla painutama — ükskõik, kas kodanik kuulub oma riikkondsusesse või on ta pärit võõrsilt. Erand on tehtud välisriikide esindajaile. Saadab seesugune välisriigi esindaja Eestis kuriteo korda, siis ei mõista tema üle kohut Eesti kohtud, vaid selle esindaja omamaa kohtud. Samuti on erand tehtud võõramaalastele sõjateenistuse suhtes. Neid ei saa võõras riik sundida oma väes teenima. Selle eest ei ole võõramaalasel võõras riigis ka poliitilisi õigusi. Näituseks ei saa võõrast riikkondsusest isikud Eestis osa võtta Riigikogu valimistest.

Kolmandaks riigi elemendiks on riigi võim. Ta on kõige kõrgem ja piiramata. See tähendab, et riigi piirides ei ole teist võimu, mis oleks riigi võimuga ühevääriline või temast kõrgem. Kõik teised võimud peavad ennast painutama riigi võimu alla. Riigi võim on ühtlasi piiramata, s. t. ei ole asutust, kes temale piirid ette tõmbaks ja ära määraks, missuguseid seadusi riik võib anda ja missuguseid kitsendusi kodanikkude suhtes maksuma panna. Väliselt avaldub riigi kõrgem võim selles, et ükski võõras riik ei tohi ennast teise riigi sisemistesse asjadesse segada. Igaüks on oma rajades peremees. Peaks mõni riik teise sisemistesse asjadesse segama, siis võib see tegu suuri riikidevahelisi sekeldusi ellu kutsuda, mis sagedasti kuni sõjariistus kokkupõrgeteni võivad viia.

Olgu ühing missugune tahes kui ta sisaldab nimetatud kolm elementi, siis on meil tegemist riigiga.

Kunas riiklik korraldus maakeral on tekkinud, ei või keegi ütelda. Ajalugu räägib ikka riikidest. Võib arvata, et kindlasti ei saagi aega ära määrata, kunas esimene riik tekkis. See protsess on olnud aeglane. Võitluses oma naabritega on üksikud suguharud tähele pannud, et võitlus seda edukam on, mida kindlam on korraldus. Võitluse ajaks panakse suguharu või teise rühma etteotsa kas kõige kogenum, vanem või julgem kaaslane. Alguses on seesugune pealik ajutine, ainult võitluse ajaks. Aegamööda märgatakse, et ka rahuajal on hea kui on üks, kelle sõna teised peavad kuulma, kes korda hoiab. Võib olla, et samale pealikule usaldatakse ka rahuaja juhatamine. Säärane pealik, kui teistest väljapaistvam, koondab oma kätte kord-korralt suurema võimu. Ja kui seesugune suguharu või rühm kord on püsima jäänud kindlatesse piiridesse, kui pealiku võim nendes piirides on tõusnud kõige kõrgemaks võimuks siis olemegi jõudnud primitiivse riigini. Sellel, kuidaviisi esimene riigi tekkimislugu just oli, ei ole suurt tegelist väärtust. Palju tähtsam on see, kuidas riigid praegusel ajal tekivad.

Käesoleval ajal võib riik tekkida kolmel viisil: 1) riiki võib asutada inimeste rühm teatud maa-alal, mis pole siia maani ühegi riigi võimuses; 2) riik võib tekkida lepingu põhjal; 3) riik võib tekkida vastuhakkamise läbi.

Esimene võimalus on sellel korral, kui leidub rühm kodanikke, kes leiavad maakeral maa-ala, mis pole veel ühegi riigi võimuses, ja loovad seal korralduse, mis vastab riigi tunnismärkidele.

Teine võimalus on sellel korral, kui kaks ehk rohkem iseseisvat riiki ühinevad üheks riigiks, kokkuleppe põhjal. Näitusena ajaloost võib olla Austria ja Ungari ühinemine 1867. aastal.

Kolmas võimalus on kõige sagedam. Nimelt tõstab mõni riigiosa oma riigi vastu mässu ja lööb enese vägivaldselt sellest lahku. Nii tekkisid 18. a. Põhja-Ameerika Ühisriigid, kes

Inglismaast lahku löid. Samuti on tekkinud kõik Vene piiri-riigid, nendega ühes Eesti, kes 1917. ja 1918. a. end Venemaast lahti löid.

Riigi tekkimiseks ei ole muud tarvis, kui et tal oleksid oma maa-ala, rahvas ja riiklik võim. Et aga rahvusvaheliselt teiste riikidega läbikäimises olla ja tegutseda teistega kui ühe-õiguslik, seks on tarvis, et teised riigid uuesti tekkinud riiki tunnustaksid. Nii tunnustasid Eesti Vabariiki Venemaa Nõukogude Vabariik ja Soome 1920. a., liitriigid aga 1921. aastal.

Mis on riigi ülesanne? Selle peale ei saa täpsalt vastata. Vanaaja riigil on olnud teised ülesanded, kui keskaja ja praeguse aja riigil. Meie aja riikidel on jälle omakord lahku-minevad ülesanded. Ühel on neid rohkem, teisel vähem. Üldiselt võib ütelda, et vanema riigi ülesanne oli kaitse välise ja sise-mise vaenlase vastu. Välise vaenlase all mõisteti naaberriike ja suguharusid, kes ähvardasid riigialamate elu ja varandust. Kaitseks välise vaenlase vastu asutati sõjavägi. Riik kui tugev korraldus suutis tarvilise arvu sõjamehi välja saata ja neid rahuldavalt varustada. Sisemise vaenlase all mõisteti kurja-tegijaid, kes maksvale rahule olid hädaohtlikud. Nende vastu võitlemiseks asutas riik sellekohased ametnikud ja kohtud. Aegamööda kasvab riigi ülesannete hulk. Peale välise ja sise-mise kaitse hakkab riik ajama oma majanduspoliitikat, s. t. ta annab seadusi välja, mis puudutavad riigialamate tegevust põllutöös, tööstuses, kaubanduses. Sellega käsikäes käib riigi hoolitsemine oma kodanikkude liikumisvõimaluse eest. Riik ehitab tarvilised teed. Neile ülesannetele järgnevad kultuuri-lised ja sotsiaalpoliitilised, s. t. riik asutab koole, teaduseasutusi, muuseume ja annab seadusi välja, mis korraldavad tööandjate ja töötajate vahekordi. Missugused on moodsa riigi ülesanded, seda näeme edaspidi, kui tutvume oma riigi tegevusega.

Kas on riiki tarvis? Seda küsimust oleks asjata üles seada, sest on ju terve maakera kaetud riikidega, kui ei oleks inimesi, kes teisel arvamisel on. Nimelt eitavad anarhismi-õpetuse poolehoidjaid, n. n. anarhistid, riikliku organisatsiooni tarvilikkust. Nemad seletavad: kultuuri ülesanne on välja arendada omapärast, iseseisvat ja tugevat isikut. Kõik, mis seda takistab, on tarvis kõrvaldada. Tähtsam takistajatest on riik. Riik annab välja seadusi, teeb korraldusi ja sunnib koda-nikke neid täitma, küsimata, kas kodanik seda tahab või mitte. See olevat vägivald ja takistavat isiku omapärast arenemist. Sellepärast olevat tarvis riik hävitada. Riigi asemele seavad anarhistid vabal kokkuleppel tekkinud rühmad, kes omavahel astuvad lepingusse ja moodustavad niiviisi suuremad üksused ühiste ülesannete täitmiseks.

Kuigi mõnel korral riigi sundus tundub kodanikule valu-sana, ei saa ometi ette kujutada, et me praegusel ajal või ka lähemas tulevikus saaksime elada ilma sunduseta ja riigita.

Inimene on oma loomu poolest omakasupüüdja. Sagedasti katsub ta teise kulul elada. Seda takistada võib ainult sunduslikul teel tugeva riigi võimu läbi. Ei saa kõiki inimesi nii peaniisuguse arusaamiseni kasvatada, kus nendel nende kohused ja õigused selged oleksid ja nad täpsalt neid täidaksid. Peale selle peame arvama, et igal ajal, ka kõige kõrgema kultuurilise arenemise astmel leidub ikka kodanikke, kes oma kohuseid ei täida. Riik, kui organism, ei või mitte lubada, et üks tema liige oma kohust ei täida ja sellega tervet organismi käiku takistab. Riigil on õigus ja ka kohus korda jalule seada ja seks tarvitab ta, kui muu ei aita, sundust. Iseenesest mõista on meie püüd sinna poole, et arusaajaid kodanikke kasvatada. Mida rohkem neid riigis, seda kergem on seal korda pidada.

Riigi tegelus jaguneb kolme osasse: seadusandlus, seaduste täitmine ja kohus. Iga tegelust juhivad oma asutused. Nii siis jagunevad riigi asutused seadusandlisteks, valitsemise- ja kohtuasutusteks.

3. PEATÜKK.

Mitmesugused riigivormid.

Tähtsamad riigivormid on: piiramata ainuvalitsus ehk absoluutne monarhia, piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline monarhia, esinduslik vabariik (republiik) ja vahenditu vabariik ehk rahvavabariik.

Piiramata ainuvalitsus on riigivorm, kus kõik riigi võim on koondatud ühe isiku kätte. See isik on kuningas, kes oma trooni pärib ja eluaeg valitseb. Tema kätes on kõik kolm riigi tegeluse ala, nimelt seadusandlus, seaduste täitmine ja kohus. See ei tähenda, et ta ise pruugiks kõigil neil aladel isiklikult tegev olla. Ei, sellest peab nii aru saama, et kuningas nimetab ametnikud, kes seadusi annavad, kes valitsevad või seadusi ellu viivad, ja kohtunikud, kes kohut mõistavad. Ametnikud püsivad oma kohtadel niikaua, kuni seda soovib kuningas. Ei ole kuningale ametniku tegevus enam meeltemööda, siis laseb ta ametniku lahti ja nimetab uue, kes ta soove täpisealt täidab. On ametnikud kuninga nimel ja tahtmisel annud seadused siis on need kohustavad küll riigi alamatele, aga mitte kuningale enesele. Kuningas võib iga alamat ühel või teisel juhtumisel seaduse täitmisest vabastada, sellega alamale lubada maksva seaduse vastu toimetada. Rahval ei ole mingisugust õigust riigi juhtimisest osa võtta ega kaasa rääkida. Rahvas peab kuulama ametnikkude käsku, viimased omakorda kuninga käsku. Riikliku tegeluse lõpuallikas on sellega kuninga isik, kelle võim on piiramata.

Säärast riigivormi ei tunne Euroopa praegusel ajal. Viimased absoluutsed monarhiad olid Euroopas Vene ja Türgi

riik. Venemaal kaotati piiramata ainuvalitsuslik kord 1905. aasta 17. oktoobri manifestiga ja asemele seati piiratud ainuvalitsus, mis kuni 1917. aasta veebruari revolutsioonini kestis.

Piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline monarhia on riigivorm, kus riigi eesotsas seisab küll trooni päriv kuningas, kuid tema võimu piiravad rahva valitud esindajad, kes moodustavad parlamendi. Konstitutsioonilise monarhia ehitus on palju keerulisem kui absoluutse monarhia oma. Vaatleme, kuidas kujuneb selles riigivormis seadusandlus, valitsemine ja kohtumõistmine.

Seadusandlusest võtavad osa kuningas ja parlament. Parlament sisaldab eneses nagu öeldud, rahvaesindajaid. Parlamendid on ühe- ja kahekojalised. On nad kahekojalised, siis sisaldavad nad eneses ülem- ja alamkoja. Ülemkoda esindab jõukamaid ja haritumaid kihte, alamkoda laiemaid kihte. Alamkojad on kõik rahva valitavad. Ülemkojad on osalt valitavad, osalt kuninga nimetatavad. Parlamendi tähtsam ülesanne on seaduste andmine ja riigi eelarve määramine. Seadusandluse algatusõigus, s. t. õigus seaduse kavasid parlamendile arutamiseks ette panna on kuningal ja parlamendi liikmeil. Ettepanud seadusekava arutab parlament, ta teeb selles muudatusi ja parandusi. Peale kõigekülgseid kaalutlusi pannakse seadusekava parandatud kujul hääletusele, ja kui enamus parlamendi liikmetest sellega päri on, siis loetakse seadusekava vastuvõetuks ning pannakse kuningale ette kinnitamiseks. Kus on ühekojaline parlament, seal on asi lihtne; seal arutab seadusekavasid üks koda. Kus on aga kahekojaline parlament, seal peavad mõlemad kojad seadusekava poolt olema, s. t. seadusekava redaktsioonis peavad mõlemad kojad ühisele arvamisele tulema. Kuningale võib ette panna ainult ühte projekti. Viimasel on keelu- ehk nõndanimetatud veto-õigus, s. t. ta võib ütelda, et pole seadusekavaga nõus ja ei kinnita seda. Niikaua kui aga kuningas seadusekava pole kinnitanud, ei saa see kava seaduseks ja kodanikkudelt ei saa selle täitmist nõuda.

Veto on kahesugune: täieline ehk absoluutne veto ja edasilükkav ehk suspensiivne veto. Esimene tähendab kuninga kategoorilist õigust seadusekava tagasi lükata, teine aga ainult teatavaks ajaks ja teatavail tingimusi.

Enamal jaol kuningatel on absoluutse veto õigus. Üksikutel on suspensiivse veto õigus. Säherduste hulka kuulub Norra kuningas. Ta võib üht ja sama seadusekava ainult kahel korral järgimööda tagasi lükata. Võtavad aga kolm üksteisele järgnevat parlamendi koosseisu seadusekava ühes ja samas redaktsioonis vastu, siis saab see kava peale kolmandat vastuvõtmist seaduseks, kuninga vastuseisemisest hoolimata. Olgu tähendatud, et Norra parlament valitakse kolmeks aastaks.

Niiviisi näeme, et seadust saab konstitutsioonilises monarhias anda ainult parlament ühes kuningaga. Kumbki neist eraldi ei saa seda teha.

Nimeliselt loetakse valitsemisvõimu või seadustetäitja võimu juhiks kuningat. Tegelikult on seda aga ministrite kabinet peaministriga eesotsas. Selle kabineti moodustamisel on kuningal ühe- või teistsugune mõju. Ministrite kabinetid on kahesugused: säherdused, kes poliitilist vastutust kannavad parlamendi ees, ja teised, kes vastutust kannavad ainult kuninga ees. Esimest konstitutsioonilist monarhia liigitust nimetatakse parlamentaarseks monarhiaks, teist dualistlikuks.

Ministeeriumid on riigi keskasutused. Igaühele neist alluvad asjad nende eriala järele üle terve riigi. Iga minister juhib oma alal tema ministeeriumisse puutuvate seaduste elluviimist. Parlamentaarses monarhias kontrollib seda tegevust parlament. Ta võib üksikult ministrilt või kogu ministrite kabinetilt nende tegevuse üle aru pärida ja selle tegevuse kohta oma arvamist avaldada. Kui parlamendi enamus tunnistab ministrite kabineti tegevuse mitteotstarbekohaseks, siis peab see kabinet kohe lahkuma. Peaminister annab lahkumisepalve enese ja oma kaaslaste-ministrite eest ära. Kuningal on kaks teed. Kas võtab lahkumisepalve vastu või mitte. Esimesel korral peab nimetama ta uue peaministri nende hulgast keda toetab parlamendi enamus. See peaminister kutsub juba omale kaaslased teised ministrid, paneb selle nimekirja kuningale ette ja esineb parlamendis oma tegevusekavaga, mille kohta parlament jälle oma seisukoha võtab. Arvab kuningas aga, et riigi rahva enamus on parlamendi seisukoha vastu, s. t. toetab ministeeriumi poliitikat, siis ei võta ta kabineti lahkumisepalvet mitte vastu, vaid saadab parlamendi enese laiali ja määrab uued parlamendivalimised.

Parlamentaarses monarhias ei saa kuningas ja ministrid oma tahtmise järele seadusi ellu viia. Nemad peavad rehkendama rahva esindajate kontrolliga. Enamus Euroopa konstitutsioonilistest riikidest kuulub monarhiate hulka.

Dualistlikus monarhias nimetab ministrite kabineti kuningas. Selles nimetamises on kuningas vaba. Ministrid püsivad oma kohtadel niikaua, kui seda tahab kuningas. Parlamendi arvustavaid märkusi ei pruugi neil ministritel kuulata. Seesugune ministeerium oli Venemaal 1905. aastast kuni 1917. aastani. Nii mitmel korral mõisteti ministeeriumi tegevus hukka, kuid ministrid püsisid oma kohal.

Kohut mõistab konstitutsioonilises monarhias harilikult iseseisev kohus. Kohtunikud on kuninga nimetatud, vähemalt kõrgemad. Seadus määrab kindlaks, keda kohtunikuks võib nimetada. Oma tegevuses on nad harilikult rippumatud, s. t. kuningas ega teised riigi ametiasutused ei saa nende peale survet avaldada.

Lõpuks peatame veel kuninga isiku võimupiiride juures. Tema tegevus on enam vähem raamidesse mahutatud. Peale seadusandliku algatus-, veto-, parlamendi laialisaatmise õiguse on konstitutsiooniline kuningas sõjavägede ülemjuhataja, ta nimetab riigi kõrgemad ametnikud, nimetab riigi esindajad väljamaale, võtab vastu välisriikide asemikke, teeb rahvusvahelisi lepinguid — harilikult astuvad lepingud jõusse aga peale parlamendi sellekohast kinnitust — kuulutab riigis välja erakorralise seisukorra, annab kurjategijatele armu jne. Korraldused mis kuningas valitsemisalal teeb, peavad peale tema veel selle ministri allkirja kandma, kelle ameti-piirkonda vastav akt kuulub. Oma allkirja andes võtab minister akti sisu eest vastutuse enese peale. Arvab minister, et kuninga korraldus pole seadustega kokkukõlas, siis võib ta keelduda oma allkirja andmast. Ei ole aga aktil, määrusel või korraldusel ministri allkirja, siis ei ole kodanikud kohustatud seda täitma. Säherdune ministri allkiri kannab kontrassignatsiooni nime.— Kuninga isikut ei saa kuritegude eest kohtulisele vastutusele võtta. Ta seisab väljaspool seadust.

Euroopa riikidest on konstitutsioonilised monarhiad: Norra, Rootsi, Daani, Inglismaa, Hollandi, Belgia, Lõuna Slaavia (end. Serbia) Rumeenia, Bulgaria, Itaalia, Hispaania, Greeka.

Kolmas tähtsam riigivorm on esinduslik vabariik.

Mis vahe on vabariigi ja monarhia vahel? Monarhia eesotsas seisab trooni päriv eluaegne kuningas, vabariigi eesotsas — kindla aja peale valitud president; kuningas seisab väljaspool seadust, teda ei saa tema tegude pärast kohtulisele vastutusele võtta, president vastutab aga oma maa kohtute ees; kuninga võimupiiri ei saa ilma tema enese nõusolekuta piirata, presidendi võimupiiri saab aga küll.

Kuidas sünnib riiklik tegelus esinduslikus vabariigis? Esinduslik vabariik tuleb väga lähedalt meelde piiratud ainuvalitsust. Tähtsam lahkumine seisab selles, et esimese eesotsas on valitud president, kelle võimupiir on kuninga omast kitsam. Teise eesotsas seisab kuningas. Presidendi ameti-vältus kõigub 1 ja 7 aasta vahel. Seadusekavad määrab kindlaks parlament, kes nad presidendile edasi väljakuulutamiseks annab. Presidendil on ainult suspensiivse veto õigus. Misesugused nõuded üks või teine riik selleks üles seab, seda näeme järgmistes peatükkides. Valitsemise või täidesaatva võimu pea on president, kes ministrite kabineti moodustab. Enamas jaos esinduslikkudes vabariikides on parlamentaarne-ministeerium.— Kohut mõistavad iseseisvad, rippumatud kohtunikud, keda harilikult nimetab president.— Nagu eespool tähendatud, tuleb president kitsendatud võimupiiriga kuningat meelde. Samuti nagu kuningaski, võib ta parlamenti enne tähtaega laiali saata ja uusi valimisi nimetada, kõrgemaid ametnikke nimetada, riiki esindada, saadikuid välisriikidesse läkitada,

kurjategijatele armu anda jne. Samuti nagu kuningalgi, peavad presidendi korraldused vastava ministri poolt kontrassigneeritud ehk allakirjutatud olema.

Neljas riigivorm, mida praegu alles harva ette tuleb, on vahenditu või rahvavabariik. Puhtal kujul nimetatakse vahendituks vabariigiks säherdust riigivormi, kus puudub parlament ja seadusandlust teostab kogu rahvas rahvakoosolekul. Valitsemist, või seaduste elluviimist ja kohtumõistmist toimetavad sama rahvakoosoleku poolt volitud ametnikud. Teadagi on säärane riigi vorm mõeldav ainult väga väikestes riikides, kus kodanikkudel võimalus on ühisel koosolekul asju ajada. Puhtakujuline rahvavabariik on maksmas praegu ainult neljas Schveitsi osariigis.

Peale puhtakujulise vahenditu vabariigi tuntakse rahvavabariigi nime all veel säherdusi vabariike, kus riigi kodanikkudel õigus on peale parlamendi valimiste veel otsekohe riigi seadusandlusest ja juhtimisest rahvahääletuse teel osa võtta. Niisugused riigid on Eesti, Saksa ja Schveitsi liitriik.

Vabariiklik kord on järgmistes riikides: Soomes, Lätis, Leedus, Poolas, Saksamaal, Prantsusmaal, Schveitsis, Cehoslovakkias, Austrias, Põhja-Ameerika Ühisriikides ja Lõuna-Ameerika riikides.

Riigivorm oleneb rahva kultuurilisest tasapinnast, kus kultuur madal, rahvaharidus nõrgal järjel, kus rahval puudub arusaamine riiklikust elust, seal on võimalik absoluutne monarhia. Selle riigivormi maksvusel seisab riigi juhtimine kuninga ja salkkonna ametnikkude käes, rahval pole sõnagi kaasa rääkida. Rahvas peab seda tegema, mis teda kästakse, olgu see õige või mitte. See riigivõim, mis kuninga sõna ja tahtmise seaduseks teeb, tekitab määratu hulga kuritarvitusi. Niipea kui rahvahulkade seas haridus laiemalt maad on võtnud, ei lepita absoluutse monarhiaga ja kukutatakse ta ühel või teisel teel. Rahvas nõuab õiguslikku riiki. Selle nime all mõistame meie riiki, mille juhtimisest võtab rahvas osa. Rahva osavõttel luuakse seadus. Seadus määrab kindlaks, missugused on kodaniku õigused ja missugused tema kohused. Kodanikult saab ainult seda nõuda, mis seadus käsib. Rohkem ei ole kodanik kohustatud tegema. Mingisugust omavoli, tegutsemist väljaspool seadust, ei või ükski ametnik enesele lubada, ka mitte kõige kõrgemad. Lubab seda enesele keegi, siis teevad erapooletud kohtud seaduse rikkumise kindlaks ja seavad seadusliku korra jalule. Kus riigis säherdune kord valitsemas, seda riiki nimetatakse õiguslikuks riigiks. Õiguslik riik võib olla konstitutsiooniline monarhia ja mõlemad vabariigi vormid.

Ajalugu näitab, et arenemine läheb absoluutse monarhia poolt konstitutsioonilise monarhia poole. On määratu vahende kahe riigivormi vahel. Ühes on elanik passiivne, valitsemise objekt, teises — aktiivne, valitsemisest osavõtja. Arenemine:

ei taha aga peatama jääda ka konstitutsioonilise monarhia juure. Rahvas tahab veel lähemalt osa võtta riigi juhtimisest. Seda võimaldab esinduslik vabariik. Olgugi et see riigivorm konstitutsioonilist monarhiat meelde tuletab ja eriti kuninga ja presidendi võimupiirid üksteise sarnased on, ei tohi ometi unustada, et kuningas oma trooni pärib. Tema troonil olemise kohta ei ole rahval midagi ütelda. President on aga valitav ja sellele kohale võib rahvas asetada kõige väljapaistvama ja andekama isiku. Kõige valusamani tundub rahvale riigi välispoliitika ajamine, s. t. läbikäimine võõraste riikidega. Kuningas nimetab selleks riigi esindajad. Kuidas viimased oma asju ajavad, sellest ripub riigi tulevik. Riigi esindajad võivad asjad viia kuni kokkupõrgeteni kahe riigi vahel. On seisukord niikaugemale viidud, siis ei aita enam parlamendi vahelesegamine. Valitud president on kodanikkude soovile palju lähemal kui kuningas ja tema suudab anda rahvale rohkem kindlustust, et ta rahva soove terasemalt tähele paneb kui kuningas.

Viimased aastad on näitanud, et meie aja kodanik ei taha leppida ka esindusliku vabariigiga. Ta läheb nõuetes veel kaugemale ja soovib rahvavabariiki, mitte küll puhtal kujul, vaid piiratud kujul. Nimelt nõuab ta parlamendi kõrval rahvahääletust. Kodanik ei taha hästi usaldada ka enese poolt teatud ajaks valitud parlamenti, vaid jätab enesele õiguse igal ajal parlamendi tegevusele vahele rääkida, nõudes parlamendi poolt vastuvõetud seaduse rahvahääletusele panemist või vana seaduste muutmist ehk kaotamist.

Kokku võttes peab tõsitama, et riigivormid liiguvad ühe isiku valitsemise poolt kogu rahva valitsemise poole.

Siiamaani oli jutt ühest riigivormide jaotusest. Jaotusi on palju. Teine tähtsam jaotus on järgmine. Riigid jaotatakse üksusriigiks ja ühisriigiks. Üksusriik on riik, mis eneses ühte riiki sisaldab. Ühisriik aga säherdune, mis koos seisab mitmest riigist. Ühisriigid jagunevad föderatsioonideks ja uniioonideks.

Föderatsioon on ühisriik, seisab koos osariikidest. Ühisriik on riik, osariik on ka riik. Föderatsiooni põhiseaduses on üles loetud alad, mis kuuluvad föderatsiooni või ühisriigi otsustada. Otsused neis küsimustes on sunduslikud kõigile osariikele. Muud küsimused on osariikide eneste lahendada. Föderatsiooni võimudele kuuluvad harilikult sarnased alad, mille korraldamiseks on suuremaid jõudusid tarvis; need on: sõjavägi, välispoliitika, väliskaubandus, toll jne. —

Föderatiivne riigikord on Schveitsis, Saksa ja Põhja-Ameerika Ühisriikides.

Unioon on riigivorm, kus kahel või rohkemal iseseisval riigil on ühine riigipea. Unioon on kahesugune: personaalne ja reaalne. Esimene on sellel korral, kui mitmel riigil on juhuslikult ühine riigipea. See tuleb sellest, et troonipärijad kohustatud on

abiellu astuma ainult kuninglikust soost isikutega. Selle tõttu on Euroopa valitsevad sood üksteisega seotud perekonna-sidemete kaudu. Sureb ühes riigis kuningas ära, siis võib troonipärimise-seaduse järele lähem trooni kandidaat olla teist riiki valitsev kuningas. Viimane saab trooni ja valitseb mõlemas riigis korraga. Neil riikidel ei pruugi mingisuguseid ühiseid asutusi olla peale kuninga isiku. Sureb see kuningas, siis võivad troonid uuesti lahku minna, kui troonipärimise-seadused neis riikes on lahkuminevad.

Reaalne unioon on sellel korral, kui kahe või rohkema riigi põhiseadustes on ette nähtud, et nendel riikidel on ühine riigipea. Reaalses unioonis olevatel riikidel on teatavad ühised asutused. Näituseks oli see nii Austria-Ungaris kuni 1918. aasta revolutsioonini. Seal oli ühine välis- ja sõja- ja rahaminister. Praegu ei ole Euroopas ühtki uniooni.

4. PEATUKK.

Tähtsamate riikide riiklik kord.

Inglismaa. Inglismaa on konsitutsiooniline monarhia. Seadusandlus seisab kuninga ja parlamendi käes. Parlament on kahekojaline. Ülemkoda ehk lordidekoda seisab rõhivas enamuses koos peeridest, kes oma isadest õiguse pärivad ülemkojas istuda. Peeriseisusse tõstmise õigus on kuningal. Peale peeride istub lordidekojas veel mõnikümmend valitud eluaegset liiget. Alamkoja valib rahvas viieks aastaks. Seaduseprojekti arutavad mõlemad kojad läbi ja peale ühisele otsusele tulemist pannakse see projekt kuningale kinnitamiseks ette. Kuningal on nime järele absoluutne veto-õigus. Aga 1707 aastast saadik pole Englise kuningad seda õigust tarvitanud. Nii suur on parlamendi arvamine austamine. Englise kuningas ühes parlamendiga on kõikvõimeline, s. t. nad võivad igasuguseid seadusi välja anda. Neid ei ole piiramas põhiseadus, nagu see on teistes riikides. — Täidesaatev või valitsemisvõim on kuninga ja parlamentaarse ministeeriumi käes. — Kohut mõistavad kuninga nimetatud eluaegsed rippumatud kohtunikud. — Englise kuningas kutsub parlamendi kokku, määrab istungite vaheaja, võib alamkoja enne volituste lõppu laiali saata, annab kurjategijatele armu. — Peale Inglismaa enese kuulub Englise ilmariigi valitsemise alla hulk asumaid: Austraalia, Lõuna-Aafrika, Uus Meremaa, Kanaada. Neid asumaid nimetatakse Inglismaa autonoomseteks provintsideks, s. t. nende peale tuleb vaadata kui Englise ilmariigi osade peale, kellele emamaa on annud õiguse omis asjus enesele seadusi anda. Autonoomsete asumaade korraldus on järgmine. Englise kuningas nimetab igale asumaale oma kindralkuberneri.

Selle ülesanne on koha peal esindada Inglise kuningat. Peale kindralkubeneri on kõik teised ametiasutused kohalised. Igal provintsil on oma parlament, oma ministeerium, oma kohtud. Parlament annab provintstile seadused, mida kinnitab kindralkuberner. Viimasel on õigus seadusekava kinnitada, kinnitamata jätta ja Inglise kuningale kinnitamiseks ette panna.

Prantsusmaa. Prantsusmaa kuulub esindusliikude vabariikide hulka. Riigi eesotsas seisab president. President valitakse parlamendi või rahvuskogu istungil (mõlemate kodade ühisel istungil) 7. aastaks. Rahvuskogu seisab koos kahest kojast. Alamat koda nimetatakse saadikutekojaks, ülemat — senatiks. Saadikutekoda valitakse rahva poolt üldise valimisõiguse põhjal 4. aastaks. Valimisõigus on meeskodanikkudel, kes 21 a. vanaks on saanud. Valida võib neid, kes 25 a. vanaks on saanud. Senat valitakse kaudse valimisõiguse põhjal 9. aastaks. Valida võib neid meeskodanikke, kes 40 a. vanaks on saanud. Iga kolme aasta järele lahkub $\frac{1}{3}$ senati liikmetest, kelle asemele astuvad samal määral uued. Seadusandlus seisab saadikutekoja ja senati käes. Mõlemate kodade poolt vastuvõetud seadusekava läheb presidendi kätte väljakuulutamiseks. Kuu aja jooksul on viimasel õigus seadusekava parlamendile tagasi saata motiveeritud kaaskirjaga (suspensiivne veto-õigus). Parlament võtab seadusekava uuele arutusele. Jõuab ta endisele otsusele, siis on president kohustatud selle parlamendi redaktsioonis välja kuulutama. Täidesaatev võim seisab presidendi ja parlamentaarse ministeeriumi käes. — Kohut mõistavad presidendi poolt nimetatud kohtunikud. — Peale eespoolnimetatud suspensiivse veto-õiguse on presidendil järgmised õigused. Temal on seadusandluse algatusõigus, ta kutsub kokku parlamendi ja määrab istungite vaheajad, ta võib saadikutekoja senati nõusolekul enne volituste lõppu koju saata. Seda õigust ei ole Prantsuse presidendid aga 1876. aastast peale enam tarvitanud. President esindab riiki, peab rahvusvahelisi läbirääkimisi, annab kurjategijatele armu, on riigi sõjavägede ülemjuhataja. — Presidendi väärtegade üle mõistab kohut senat. — Prantsusmaal tehakse vahet põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel. Põhiseaduse muutmiseks peab esiteks olema eraldi kummagi koja enamus ja teiseks rahvuskogu ehk mõlemate kodade ühise istungi enamus.

Põhja-Ameerika Ühisriigid. Põhja-Ameerika Ühisriigid on föderatiivne esinduslik vabariik. Ta seisab koos 48-st mitmesuguse suurusega osariigist. On osariike, näit. New-York, kus elanikkude arv on üle 8 miljoni, on osariik (Uta), kus elanikkude arv on ainult 50.000. P.-A. Ühisriigid asutati 18. aastasaja lõpul. Sinnamaani olid nad Inglismaa asumaad. Vabadussõjas heitsid nad enesest Inglise ülemvõimu, kuulutasid enda iseseisvaks ja löid enesele 1787. a. põhisea-

duse, mis väheste muudatustega on püsinud kuni käesoleva ajani. Osariikides maksab vabariiklik kord.

Põhiseaduses on üles loetud need alad, mis kuuluvad föderatsiooni ehk Ühisriikide võimkonda. Mis on üles lugemata, kuulub osariikide võimupiiri. Föderatsiooni võimupiiri kuuluvad sõjavägi, rahvusvaheline läbikäimine, sõja kuulutamise ja rahu tegemine, väliskaubandus, toll, raha, mõõdud, post, föderaalkohus ja muud vähemad asjad. Föderatsiooni kõrgemateks võimudeks on president, parlament, ministeerium ja kõrgem föderaalkohus. President ja presidendi abi valitakse kaudsel teel neljaks aastaks. Iga osariik valib arvu järele niipalju valijamehi, kuipalju ta valib saadikuid kokku ülem- ja alamkotta. Valijamehed valivad omakorda presidendi ja abipresidendi. Niikaua kui president on oma kohal, täidab abipresident ülemkoja või senati esimehe kohuseid. Jääb aga president haigeks ehk lahkub riigist, siis astub tema asemele abipresident. Presidendiks võib valida ainult sündinud Ameerika kodanikku, kes 35 a. vanaks saanud. Presidendil on laialdased võimupiirid. Tema on sõjavägede ülemjuhataja, annab kurjategijatele armu, teeb senati nõusolekul välisriikidega lepinguid, nimetab saadikuid, kõrgema kohtu liikmeid, kõrgemaid riigiametnikke, määrab parlamendi vaheajad. Presidendil on suspensiivne veto-õigus.

Parlament või kongress seisab koos kahest kojast: ülemkojast — senatist ja alamkojast — saadikutekojast. Saadikutekoda esindab tervet osariikide rahvast ja on valitud osariikest proportsionaalselt rahva arvust. Saadikuks võib olla kodanik, kes 25 a. vana ja vähemalt 7 aastat olnud Ühisriikide riikkondsuses. Saadikutekoja kestvus on 2 aastat. Senat esindab osariike, nimelt valib iga osariigi parlament senatisse kaks esindajat. Senati saadik peab olema vähemalt 30 a. vana ja 9 aastat olnud Ühisriikide riikkondsuses. Senati liikmed valitakse kuueks aastaks; selle juures ei lahku kõik saadikud korraga, vaid iga kahe aasta tagant lahkub $\frac{1}{3}$ saadikutest, kelle asemele valitakse uued. Kongressi pea-ülesanne on seaduste andmine. Ükski seadusekava ei saa muidu seaduseks, kui mõlemad koad ei ole sellega nõus. On ükskõik missugune kodadest seadusekava ennemini arutab. Üksnes maksuseadused peavad teed algama saadikutekojast. On mõlemad koad seadusekavaga päri, siis läheb ta presidendi kätte avaldamiseks. On viimane seaduse kavaga nõus, siis kirjutab selle alla ja kuulutab välja. Ei ole ta mitte nõus, siis on tal õigus 10 päeva jooksul saata seadusekava ühes oma seletustega tagasi kongressile uueks arutamiseks (suspensiivne veto-õigus). Kui mõlemates kodades uuel arutamisel vana seadusekava saab poolt $\frac{2}{3}$ koosolijate häältest, siis saab ta seaduseks vastu presidendi tahtmist. Ei suuda aga üks või teine koda $\frac{2}{3}$ häält koguda, siis on seadusekava tagasi lükatud. Kui president kümne päeva jooksul pole seadusekava alla kirjutanud ega teda ka kongressile

uueks otsustamiseks saanud, siis loetakse see seadusekava vastuvõetuks ja kodanikkudele sunduslikuks. Pea-ülesanne on kongressil — seadusandlus. Peale selle mõistab senat veel kohut kõrgemate ametnikkude üle, nende hulgas ka presidendi üle.

Täidesaatva võimu eesotsas seisab president. Tema lähimateks kaastöolisteks on ministrid. Ministrid nimetab ametisse president oma heaksarvamise järele. Koguni senatki ei sega ennast sellesse. Ministrid on presidendi käsusalused, on vastutavad ainuüksi tema ees ja püsivad oma kohtadel niikaua, kui seda tahab president. Kongressi ees ministrid vastutust ei kannu, temale oma tegevusest aru ei anna. Isegi kongressil ülesastumine on ministritele keelatud.

Ühisriikide kohtuvõim seisab kõrgema föderaalkohtu käes. Tema võimkonda kuuluvad tüliasjade õiendamine Ühisriikide ja osariikide vahel ja osariikide eneste vahel. Tähtsam ülesanne on tal aga lõplikult seletada, kas kongressi poolt antud seadus vastab põhiseadusele või mitte. Kui ei, siis vabastab ta kodaniku selle täitmisest, teiste sõnadega, see seadus kaotab sellega oma jõu.

Kõik kongressi poolt antavad seadused peavad olema kokkukõlas põhiseadustega. Põhiseaduse muutmine on raske. Põhiseadus loetakse muudetuks, kui selle poolt on $\frac{2}{3}$ mõlema koja liikmetest ja $\frac{3}{4}$ osariikide parlamentidest.

Schveits. Schveits ehk Helveetsia on föderatiivne rahvavabariik. Ta sisaldab 22 osariiki ehk kantonit. Kantonid on mitmesuguse suurusega; nii ulatub Zürichi ja Berni elanikkude arv üle $\frac{1}{2}$ miljoni. Glaruse, Uri ja Schvyzi elanikkude arv kõigub aga 20 ja 30 tuhande vahel. Kõik kantonid on põhiseaduse järele vabariigid. Enamal jaol kantonitel on oma ühekojaline parlament, kes seadusi annab, ja ministeerium, kes seaduste elluviimist juhatab. Neljal kantonil, nimelt: Glarusel, Uril, Appenzellil ja Untervaldenil ei ole parlamenti. Neis kantonites annab seadusi rahvakoosolek, millest osa võtavad kõik osariigi kodanikud kes 20 a. vanaks on saanud. Rahvakoosolek tuleb harilikult üks kord aastas (aprilli-kuu viimasel pühapäeval) lageda taeva all kokku. Sellel koosolekul võetakse vastu seadused, valitakse kõrgemad ametnikud ja kohtunikud.

Föderatsiooni põhiseaduse järele kuuluvad föderatsiooni-võimude otsustada: sõja kuulutamine, rahu tegemine, lepingute tegemine välisriikidega ja üldse rahvusvaheline läbikäimine, kriminaal- ja tsiviilseadused, raudteed, post, telegraaf, toll, kaalud, mõõdud, raha, vabriku- ja pangaseadused ja mõned muud vähema tähtsusega asjad. Föderatsiooni kõrgemateks võimudeks on: president, parlament, ministeerium ja föderaal-kohus.

Parlament on kahe kojaline. Alamkoda (conseil national) on valitud otsekoheste valimisõiguse põhjal kodanikkude poolt,

kes 20 a. vanaks on saanud. Iga 20.000 kodaniku peale tuleb üks saadik. Alamkoda valitakse kolmeks aastaks. Ülemkoda (conseil des états) esindab osariike või kantonid. Iga kanton saadab sinna ühepalju asemikke, nimelt 2. Parlamendi ülesanne on anda seadusi neis asjus mis lubatud föderatsiooni põhiseaduse järele, määrata riigi eelarvet, rahvusvaheliste ja kantonivaheliste lepingute kinnitamine ja kõrgemate ametnikkude valimine. Kumbki koda arutab asja eraldi. Seaduste ja korralduste maksmapanemiseks on tarvis mõlemate kodade nõusolekut. Mõlemate kodade poolt vastuvõetud seadused kuulutatakse välja ja on kodanikkudele sunduslikud, ilma et oleks tarvis küsida presidendi nõusolekut või heakskiitmist. Föderatsiooni ministeeriumi, föderatsiooni kohtu ja vägede ülemjuhataja valimiseks tulevad mõlemad koad ühisele istungile, kus häälteenamusega otsus tehakse. 30.000 kodanikku või 8 kantonit võivad nõuda, et parlamendi poolt vastuvõetud seadus pandaks lõplikuks otsustamiseks rahvahääletusele. Põhiseadust saab muuta ainult rahvahääletusel. Ta loetakse muudetuks, kui tema muutmise poolt hääletab enamus rahvahääletusest osavõtjatest ja enamus osariikest. Igal kantonil on viimasel juhtumisel üks hääl. Kantoni hääle määrab tema kodanikkude enamuse arvamine hääletusel. 50.000 hääleõiguslikul kodanikul on õigus põhiseaduse muutmist algatada. Seks võivad nad sellekohase seaduseelnõu välja töötada, mis siis rahvahääletusele pannakse. Harilikkude seaduste muutmist või uute väljaandmist algatusõiguse teel ei saa Helveetsia kodanikud nõuda.

Föderatsiooni seaduste elluviimist või valitsemist juhib ministeerium. Viimane seisab koos seitsmest liikmest. Neid valib parlament kolmeks aastaks iga alamkoja kokkutuleku algul. Üks seitsme hulgast valitakse parlamendi poolt üheks aastaks peaministriks ja ühtlasi ka Helveetsia vabariigi presidendiks. Järgmisel aastal valib parlament presidendiks teise seitsme hulgast. Kahte aastat järgemööda ei või president oma kohal püsida. Ühest kantonist ei või olla mitut ministrit. Ministeerium toimetab parlamendi soovide järele. Tema iseseisvat politikat ei aja. Ta ei ole kohustatud oma kohalt lahkuma, kui parlament pole tema teguviisiga rahul. Tema peab ainult tulevikus parlamendi soove tähele panema. Sellepärast ei tunta Helveetsias ministeeriumi langemisi. Ministrid võivad olla mitmetest poliitilistest erakondadest. Nende peale vaadatakse kui eriteadlaste peale oma vallas. On üldine nähtus, et vanad ministrid uutel valimistel tagasi valitakse. —

Helveetsia president on üks ministritest, kellel on oma teatav ministeerium juhatada. Presidendina ei oma ta tuntavat võimu juure. Tema ülesanne on esindada riiki tarvilistel juhtumistel. Et presidendi võim üldsest nii väike on, siis ei ole ka ta palk palju kõrgem riigi kõrgemate ametnikkude palgast (enne ilmasõda 6500 vene kuldrubla aastas).

Föderatsiooni kohtu liikmed valitakse mõlemate kodade ühisel istungil. Sellele kohtule alluvad tüliküsimumused föderatsiooni ja kantonite vahel, üksikute kantonite eneste vahel ja poliitilise iseloomuga kuriteod föderatsiooni vastu.

Helveetsia riigi keelteks on saksa, prantsuse ja itaalia keel.

Saksamaa. Saksamaa on 1919. a. põhiseaduse järele föderatiivne rahva-vabariik. Ta seisab koos osariikidest (n. n. Länder), kelle riiklik kord peab olema vabariiklik. Föderatsiooni võimupiiri kuuluvad riigi välispolitika, asumaad, sõjavägi, raha, toll, post, telegraaf, telefon, sisse- ja väljarändamine. Föderatsiooni keskvoimudeks on president, parlament, ministeerium ja riigikohus.

President valitakse otse rahva poolt seitsmeks aastaks kodanikkude hulgast, kes 35 a. vanaks on saanud. President esindab riiki, teeb rahvusvahelisi lepinguid (tehtud lepingud käivad riigipäeva kinnituse alla), võtab vastu saadikuid, nimetab kõrgemaid kodanlisi ja sõjaväelisi ametnikke. President on riigis sõjavõudude ülemjuhataja. Sisemiste rahutuste puhul võib president neid sõjaväelise jõuga maha suruda. Tema annab armu. Kõik presidendi korraldused ja käsukirjad peavad kas riigikantselei ehk vastava ministri allkirja kandma, millega viimane vastutuse käsukirja sisu eest oma peale võtab.

Parlament seisab koos kahest kojast: riigipäevast (Reichstag) ja riiginõukogust (Reichsrat). Esimene esindab Saksa rahvast, teine osariike ehk n. n. maid. Riigipäev valitakse üldise, otsekohese, ühetasase, salajase ja proportsionaalse valimisviisi järele. Valimisõigus on kõigil täisõiguslikkudel kodanikkudel 20. aastast peale. Riigipäev valitakse 4 aastaks. Ta astub kokku oma korraliseks istungjärguks iga aasta esimese novembri kesknädalal. Istungjärje vältuse määrab riigipäev ise. Presidendil on õigus riigipäeva enne valimisaja lõppu laiali saata. Riigipäeva istungid on avalikud. — Riiginõukogu esindab maid. Igal maal on vähemalt üks hääl. Suuremail mail on iga miljoni elaniku kohta üks hääl. Ühel maal ei tohi aga igatahes üle $\frac{2}{3}$ häältest olla. Maid esindavad riiginõukogus nende valitsuste liikmed.

Riigi seadusandlusest võtavad osa riigipäev, riiginõukogu, president ja rahvas. Peatöö langeb riigipäeva peale. Seadusekavadega võivad esineda valitsus ja riigipäeva liikmed. Enne esinemist peab riigivalitsus riiginõukogu nõusolekut ettepanemise seadusekava suhtes küsima. Ei jõua valitsus riiginõukoguga kokkuleppele, siis võib valitsus oma seadusekava küll riigipäevale ette panna, peab aga ühes sellega riiginõukogu arvamise juure lisama. Seadusekava teksti määrab kindlaks riigipäev. Viimase poolt vastuvõetud seadusekava läheb presidendi kätte, kellel õigus on seadust kuu aja jooksul anda rahvahäätusele, kui ta selle sisuga nõus pole. Nõusoleku korral peab president seaduse seadustelehes avaldama. Seadus hakkab kodanikkude

suhtes maksma 14 päeva pärast seaduslehe ilmumist pealinnas. Ka riiginõukogul on õigus kahe nädala jooksul pärast seadusekava vastuvõtmist riigipäeval protesteerida. Sel korral läheb seadusekava riigipäevale uueks otsustamiseks tagasi. Ei jõuta ka pärast seda arutamist kokkuleppele, siis on presidendil õigus 3 kuu jooksul anda seadusekava rahvahääletusele. Ei tarvita president seda õigust, siis on seadus tagasi lükatud. On seadusekava riigipäeval teisekordsel arutamisel $\frac{2}{3}$ -lise enamusega vastu võetud, siis peab president selle seadusekava 3 kuu kestel riigipäeva redaktsioonis avaldama ehk seadusekava rahvahääletusele andma. Riigipäeva poolt vastuvõetud seadus jääb kahe kuu kestel välja kuulutamata, kui seda nõuab $\frac{1}{3}$ riigipäeva liikmetest. Selle aja jooksul võivad $\frac{1}{20}$ riigi hääleõiguslikest kodanikkudest nõuda selle seaduse rahvahääletusele andmist. Ühel kümnendikul hääleõiguslikest kodanikkudest on seadusandluse algatusõigus. Riigi eelarvet, maksu- ja palgaseadusi võib rahvahääletusele anda ainult president. Põhiseaduse muutmiseks on tarvis $\frac{2}{3}$ riigipäeva liikmete istungil-olemist ja neist $\frac{2}{3}$ poolthääletamist.

Riigivalitsus on parlamentaarne ja seisab koos riigikantslerist ehk peaministrist ja ministritest. Valitsusliikmete ja presidendi ametlike kuritegude üle mõistab kohut riigikohus. Muidu on riigikohtu ülesanne arutada tüliküsimusi maade ning riigi ja maade ehk osariikide eneste vahel.— Kõik Saksamaa kohtunikud on eluajaks nimetatud.

5. PEATÜKK.

Eesti Vabariigi rajamine.

Venemaa on muulaste, nende hulgas ka eestlaste peale alati võõriti vaadanud. Neid on peetud teise järgu kodanikkudeks. Neid ei usaldatud. Ametiasutustes, kohtutes ja koolis valitses vene keel. Kas eestlane sellest aru sai, see ei huvitanud valitsust. Kesk-Venemaal oli maakonnal ja kubermangul oma valitsus, s. t. maakond ja kubermang võisid oma kohalisi asju seaduse piirides ise korraldada, selleks ametnikke valida, maksusid võtta jne. Kubermangudele, kus muulased elasid, seda ei antud. Sinna nimetati Vene valitsuse poolt ametnikud. Oleks viimased veel oma inimeste hulgast nimetatud, siis oleks elanikkudel vähe kergem olnud. Ei, Vene valitsus oli järjekindel oma politikas ja saatis meile ainult võõraid umbkeelseid, kellele meie olud olid täiesti tundmata. Eestlased olid, võrreldes venelaste ja teiste Venemaa rahvustega, haritumad, neist käis palju koolis. Oma kodumaal ei antud haritud jõududele aga sihikindlalt vähegi vastutusrikkaid kohti. Kõrgema haridusega kooliõpetajad, õigusteadlased, inse-

nerid pidid rändama kodumaalt kaugele. Säherduse politika siht oli soov eestlasi aegamööda vene rahvuse hulka ära sulatada. 1905. aasta Vene revolutsioonist oodati, et ta muulastele rahvuslistes küsimustes kergendusi toob. Sest lootusest ei läinud aga kuigi palju täide. Ka konstitutsiooniline Venemaa — 1905. kuni 1917. aastani — ajas oma endist vahetegemist esimese ja teise järgu kodanikkude vahel edasi. Küll nõudsid meie rahva esindajad Vene riigivolikogus meie õiguste laiendamist, muu seas omavalitsuse maksmapanemist. Ühtki nõuet ei täidetud. Vastuoksa, riigivolikogu valimisseadust muudeti nii, et meie esindajaid veel vähem riigivolikogusse sai valida. Säherdune politika tekitas eestlastes väljakannatamata kibeduse tunde.

1914. aastal lahtipuhkenud ilmasõda ei olnud Venemaale õnnelik. Sisemise korralageduse tõttu olid vene väed sunnitud taganema. Tekkis rahulolematuus sõjaväes ja väe selja taga, mis lõppes 1917. aasta veebruarikuu revolutsiooniga. Keiser sunniti troonilt lahkuma, riiki hakkas valitsema Vene Ajutine Valitsus vabameelse vürst Lvoviga eesotsas. Soovides riigis rahu jalule seada ja laiemaid rahvahulki oma poole võita, esines Ajutine Valitsus juba esimestel päevadel deklaratsiooniga, milles muu seas lubati rahvuslised kitsendused kaotada. Eesti seltskonnategelased haarasid neist lubamistest kinni ja hakkasid omavalitsuse seadusekava plaanitsema. Et võimalik ei olnud paremaid korraldusi luua, siis loodi üle maa organisatsioonide liidud. Tähtsamad neist olid Tallinna ja Tartu omad. Liidud seadsid kiiresti ajutise omavalitsuse kava kokku ja saatsid 18. märtsil oma esindajad Peterburisse. Peale pikki läbirääkimisi kinnitas Vene Ajutine Valitsus 30. märtsil selle seaduse. Seda seadust nimetatakse meil „30. märtsi omavalitsuse-seaduseks.“ Selle seadusega eraldati Liivi kubermangust Eesti maakonnad: Võru, Valga, Tartu, Viljandi, Pärnu ja Saare — ja liideti nad Eesti kubermangu külge. — Kuni jäädava omavalitsuse kujundamiseni loodi ajutine kubermangu- ja maakonna-omavalitsus. Kubermangu omavalitsuse elunditeks olid Maanõukogu ja Maavalitsus, maakonna-omavalitsuse organideks — Maakonna-nõukogu ja Maakonna-valitsus. Vald valis tuhande elaniku kohta ühe valijamehe. Valijamehed omakorda valisid Maanõukogu ja Maakonna-nõukogu liikmed. Valismisõigus oli kodanikkudel 20. aastast peale. Maanõukogu ja Maakonna-nõukogu valisid oma otsuste täidesaatjaks Maavalitsuse ja Maakonna-valitsuse.

Loodud omavalitsuse-asutuste ülesanne oli hoolt kanda oma kohaliste asjade eest; teostada määrati neile küsimused nimelt teede, koolide, tervishoiu, julgeoleku ja maksude võtmise alal. Maanõukogu võis tegutseda ainult seaduste piires. Tal enesel ei olnud õigust ühtki seadust välja anda. Et loodud omavalitsuse-asutused seaduslikult talitaksid, seks nimetas

Vene Ajutine Valitsus koha peale järelevaatajaks oma komisari. Esimeseks komissariks oli Tallinna linnapea advokaat J. Poska.

Kiiresti asuti valimistele. Juba juunikuus astus Maanõukogu ehk Maapäev Tallinnas kokku. Üle maa korraldati uus omavalitsus. Vanadelt Vene ametiasutustelt, mis 30. märtsi seadusega olid kaotatud, võeti asjatoimetused üle, seati sisse uued ametid, umbkeelsete venelaste asemele seati rahvakeeleoskajad. Lühikese ajaga oli valitsemisaparaat üle maa korraldatud. Rööbiti valitsuseaparaadi loomisega asuti polkude korraldamisele. Eesti sõdurid kogunesid laialt Venemaalt kodumaale ja panid siin aluse rahvuslisele sõjaväele. Vene sõjaväe ülemus oli alguses sellega päri, lootes, et rahvuslistes polkudes saab sõjaväelist korda alal hoida.

Sel ajal, kui meil kees ülesehitav töö, lagunes Venemaa. Veebruarirevolutsioon tekkis keset ilmasõda. Käis just heitlus saksa-austria ja vene vägede vahel. Vene sõdur oli selleks liig harimatu, et revolutsioonist aru saada. Kolmeaastane sõda oma kaotustega oli ta ära tüüdanud; ta tahtis rahu, tahtis koju. Selle asemel, et ära oodata, kuni parandused sõjaväe juhatuses ja varustuses läbi viiakse, hakkas ta sõjaväljalt jooksma, mõtlemata, missugused tagajärjed sellel on. Sõjaväe juhatusel ei olnud niipalju autoriteeti ja jõudu, et ta korra oleks jalule seadnud. Rahuigatsevat meeoleolu tarvitasid enamlased, kes kihutuskõnedes üles kutsusid sõdureid saklastega vennastama, naiivselt uskudes, et ka Saksamaal revolutsioon lahti puhkeb. Saksamaal revolutsiooni sel korral ei tulnud küll jooksis aga Vene sõjavägi laiali ja avas vaenlasele vabate. Väe seljatagune ei jäänud sõjaväest maha. Ametiasutustest tõrjuti eemale vilunud jõud, asemele seati valitud mehed soldatite ja tööliste hulgast, kes tihti olid kirjaoskamatud. Vabrikumanikud ja juhatajad seati oma tegevuses tööliste esitajate kontrolli alla. Seda tehti nii harimatult ja kavata, et varsti tehased oma tegevuse pidid lõpetama. Korralagedus levis suure kiirusega. Ajutise Valitsuse eesotsas seisis alguses vürst Lvov. Varsti andis ta koha Kerenskile. Viimane on tuntud kui heatahtlik inimene, kes ilusate kõnedega katsus korda luua ja hoidis käredate abinõude eest. Päev-päevalt kaotas ta oma poolehoiu ning oktoobri lõpus kukutati tema valitsus — ja Venemaad juhtima asusid enamlased ehk kommunistid.

Venemaa korralagedus ei jätnud puudutamata ka Eestit. Et aga meie rahva hariduslik tasapind oli palju kõrgem, siis ei läinud see lagunemine nii kiiresti, ega omandanud nii ebakultuurilisi vorme kui Venemaal. Meie valitud omavalitsuseasutustel olid algusest peale kokkupõrkamised soldatite ja tööliste nõukogudega, kes peajasjalikult venelastest koos seisid. Samane halb vahekord oli kubermangukomissari Poska ja nõukogude vahel. Selle peale vaatamata töötasid omavalitsuse-

asutused kuni 1917. aasta hilise sügiseni. Loodud omavalitsuse-asutused, Maanõukoguga eesotsas, pidid olema ju ainult ajutiseks senikui Maanõukogu ise parema seadusekava välja töötab ja Vene Asutav Kogu ta kinnitab. Eesti erakondade soov 1917. a. algul ja suvel oli näha Venemaad föderatiivse Vabariigina nagu on Põhja-Ameerika Ühisriigid või Schveits, kus üheks osariigiks oleks olnud Eesti. Seda toetasid ka tollaegse Vene peaministri Kerenski poolehoidjad. Iseseisva Eesti peale 1917. aasta kevadel ja suvel ei mõtelnud keegi. Vähemalt ei räägitud ega kirjutatud sellest.

Oktoobri lõpul kukutati Kerenski valitsus ja Vene riigi juhtimine läks, nagu öeldud, enamlaste kätte. Loomulikult ei võinud ka Eestis püsima jääda Maanõukogu ja Maavalitsus. Varsti pidid nad tegevuse lõpetama. Meie politikategelaste hulgas võttis hirm tuleviku eest maad. Venemaa kokkuvarisemine on silmade ees, omal maal laguneb korralagedus samm-sammult laiemale. Kas lasta rahulikult seda edasi minna ja uppuda ühes Venemaaga või otsida väljapääsu-tee? Seal kerkib silmapiirile mõte, end eraldada kõdunevast Venemaast, maksu mis maksab, ennast selle küljest lahti lüüa. Maanõukogu ringkondades kaalutakse seda mõtet ja jõutakse ühisele jaatavale otsusele.

Läheb mööda ainult paar nädalat. Jõuab kätte 15/28. november. Ette on teada, et Eestimaa soldatite ja tööliste nõukogu sel päeval Maanõukogu laiali saadab. Istung on määratud kella 4-jaks. Punkt kell 4 avatakse istung ja mõne minutiga, ilma vaidlusteta võetakse vastu järgmised otsused: 1) Ainsa kõrgema võimu kandjaks kuni Eesti Asutava Kogu kokkuastumiseni tunnistatakse Eesti Maanõukogu; 2) Eesti rahval tuleb täita ainult neid käskke, mis tulevad Maanõukogu poolt; 3) Seks ajaks kui Maanõukogu koos ei ole, antakse kõrgem võim, anda käskusid, Maanõukogu juhatusesele, Maavalitsusele ja Vanematekogule. On need otsused vastu võetud, nii tungib salk punakaartlasi Maanõukogu ruumidesse ja ajab koosolijad laiali.

Esimene ajalooline samm iseseisvuse sihis on tehtud. 15./28. novembrist 1917. a. peale on Eesti enese Vene riigi ülevõimu alt lahti löönud. Tulevase Eesti saatuse määrab Eesti Asutav Kogu. Asutava Kogu valimised olid juba ennemalt välja kuulutatud.

Enamlased sulgusid kõik omavalitsuse asutuste tegevuse. Igal pool tegutsesid peale 15./28. novembrist ainult nende asutused. Asutava Kogu. valimiste eeltöid ei pannud nad aga seisma. Koguni toetasid ja kiirustasid neid. Alandasid ainult valijate vanaduse tsensuse 20. aasta pealt 18. peale. Nad lootsid valimistel saada enamuse.

Maanõukogu laialisaatmine kutsub päevakorrale elavad mõttevahetused iseseisva Eesti loomise üle. Ajakirjandus,

erakonnad arutavad avalikult ja põranda all küsimust. Kaalutakse läbi, kas on rahvuskultuuriliselt otstarbekohane iseseisev Eesti, kas suudab iseseisev Eesti ennast aineliselt üleval pidada, kas on küllalt haritud jõude riigiaparaadi juhtimiseks. Kõikide küsimuste peale vastatakse jaatavalt. Mõtte poolt on kõik erakonnad peale enamlaste.

21. jaan. 1918. a. algavad Asutava Kogu valimised. Tagajärg oli enamlastele ootamata. Nende poolt hääletasid kõigest 35% valijatest. Teised olid nende vastased. Mõnes valimisringkonnas ei saadud 21. jaan. valimisi läbi viia. Nähes, et tagajärjed enamlastele ebasoodsad, panid nad Asutava Kogu valimised seisma.

Detsembri kuul 1917. a. tegi Saksamaa Vene Nõukogude Valitsusega Brestis rahulepingu. Selle lepingu järele oli Saksamaal õigus saata Baltimaile kuni korra jaluleseadmiseni politseivägesid. Et Saksamaa politseivägede saatmisega ei mõtelnud leppida, oli Maanõukogu ringkondadele täiesti selge, sest juba enne ilmasõda, iseäranis aga ilmasõja ajal õhutati saksa ajakirjanduses Balti maade oma alla heitmise mõtet, et sellega võimaldada nende maade koloniseerimist sakslaste poolt. Baltimaa mõisnikud olid järjekindlas ühenduses Saksa sõjaväevõimudega ja palusid viimaseid Eestimaad oma alla võtta. Jaanuari kuul oli saksa väe poolt meie maa okupeerimises eeltöid märgata. Seisukord oli kriitiline. Asutav Kogu ei saanud kokku tulla. Maanõukogul oli võimatu avalikult istuda. Tegutseda said põranda all ainult Maanõukogu juhatus, Vanematekogu*) ja Maavalitsus. Tekkinud olukorda läbi kaaludes jõudsid nad otsusele, et Eesti on tarvis kuulutada iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Iseseisva riigi väljakuulutamise arvati sakslasi takistada Eestisse sisse marsimast. Usuti, et Saksamaa iseseisva riigi puutumatus austab. 24. veebruaril 1918. aastal anti Maanõukogu Vanematekogu allkirjaga manifest kõigile Eestimaa rahvastele, millega „Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks“. Samal päeval asutati kolmeliikmeline Eestimaa Päästekomitee, kelle kätte otsustati anda kuni normaalsete olude loomiseni kõik riiklik võim. Päästekomiteesse valiti: K. Päts, J. Vilms ja K. Konik. Samal päeval seadis Päästekomitee kokku esimese Eesti valitsuse peaministri K. Pätsiga eesotsas. 1918. a. 24. veebruarist peale loeme meie oma riigi algust.

Iseseisev Eesti ei saanud seda puhku kauemini püsida kui vaevalt öö-päev. Teisel päeval, s. t. 25. veebruaril marssisid Tallinnasse saksa väed; ei hoolinud Eesti iseseisvusest, vaid ajasid kõik Eesti riigi ametiasutused laiali.

*) Maanõukogus olevate rühmade vanemad.

Algas saksa vägede okupatsiooni aeg. Mida ette kardeti, läks täide. Esimestest päevadest peale toimetasid saksa sõjaväed nagu omale võidetud maal. Omavalitsuse-asutused aeti laiali. Asemele nimetati kas saksa sõjaväelised või Balti sakslased. Eesti keele asemele seati kohtus ja koolides saksa keel. Kõned ja koosolekud keelati ära. Eesti ajalehed pandi kinni. Alustati eeltöid Eesti köitmisega Saksamaa külge. Elanikkudelt hakati allkirju korjama palvekirjadele, milles Saksamaaga ühendamist paluti. Olgugi, et ajalehed ei käinud ja rahvas sellega teadmatuses hoiti, ei läinud see katse ometi mitte korda. Rahvas allkirju ei annud. Siis kutsusid Baltimaa mõisnikud 10. apr. 1918. a. Riiga Maapäeva kokku. Seal olid esitatud suuremaa pidajad, linnad, vaimulikud ja valdade esindajad. Esimesed kolm kihti seisid ainult sakslastest koos. Vallavanemad olid aga Riiga käsutatud, ilma et neile oleks põhjust öeldud ehk enne lastud oma valijatega läbi rääkida. Osa vallaesindajaid olid lihtsalt kokkukutsujate nimetatud. Säherduse rahvaesinduse võltsimise peale vaatamata ei lasknud enamus vallavanemaid ennast eksiteele viia ja vastas Eesti ühendamise peale Saksamaaga eitavalt.

Enne okupatsiooni vägede Tallinnasse tulekut saadeti Maanõukogu ehk Maapäeva juhatuse poolt saadikud välisriikidesse, peasjalikult liitriikidesse, et saada nende poolt iseseisvuse tunnustamist. Märtsikuul saadeti nendele järele kohtuminister Jüri Vilms ühes kaaslastega. Viimased pidid viima välisriikidesse 24. veebruari aktid. Soome rannas sattusid nad aga saksa okupatsiooni vägede kätte ja nende väljakohus mõistis meie ministri ja kaaslased surma. Otsus hoiti aga saladusekatte all. Alles kaks aastat hiljemini selgus asja seiskord. Esimesed saadikud pääsid õnnelikult määratud kohtadesse, tutvustasid välisriike olukorraga. Liitriigid tulid meile lahkesti vastu. Ja maikuul tunnustasid Inglise, Prantsuse ja Itaalia valitsus Eesti riiki de facto kuni rahukongressi kokkutulekuni. See tunnustamine ei tähendanud veel lõplikku tunnustamist. Ometi näitas ta liitriikide poolehoidu iseseisvale Eestile.

Juulikuus samal aastal algasid liidu väed Prantsusmaal üldist pealetungimist Saksamaa vastu. Visade võitluste järele olid saksa väed sunnitud taganema. Saksamaa kaotas sõja. Tehti vaherahu. Selle põhjal oli Saksamaa kohustatud oma väed võõrsilt tagasi tõmbama, selle hulgas ka meilt. 11. novembril 1918 astus uuesti tegevusse meie Ajutine Valitsus.

Ajutine Valitsus ei saanud kaua rahus elada. Taganevate saklaste kannul tulid üle piiri enamlaste salgad, Anveldiga eesotsas. Eestil polnud sõjaväge vastu saata. Okupatsiooniväed olid eesti polgud laiali saatnud ja neilt sõjariistad ära korjanud. Samuti ei annud ka taganevad saksa väed Ajutisele Valitsusele sõjariistu tagasi, vaid hävitasid kõik ära, mida kaasa ei saanud viia. Enamlaste salkadele saadi vastu saata ainult

salgake vabatahtlikke, ohvitseri ja kooliõpilasi. Vähesed arvu tõttu ei suutnud need kaua vaenlast kinni pidada, kes Narva ja Pihkva poolt peale surus. Meie esimesed mobilisatsioonid ei õnnestunud. Sõdureid valdas hirm enamlaste ees ja puudus varustus. Paljud jooksid laiali. Selle tagajärg oli, et Jõuluks suurem osa Eestit seisis enamlaste valduses. Koguni Tallinn oli hädaohus. Enamlaste väed seisis kõiges 28 versta linnast eemal. Meie vahvad väejuhid ja Valitsus ei kaotanud siiski pead. Suure kiirusega mobiliseeriti vanemad kooliõpilased, üliõpilased, koguti vabatahtlikke. Kapten Pitka formeeris soomusrongid ja laevaväe. Vabatahtlikkudest asutati Kalevi maleva ja Kuperjanovi partisanid. Jõulu ajal saadeti värskelt formeeritud löögiosad ja soomusrongid välja. Vägede ülemjuhatajaks asus ooberst Laidoner. Üle lahe tulid appi soome vabatahtlikud, pärastpoole ka rootslastest ja daanlastest vabatahtlikud. Kiire ja vahva pealetungimisega löödi enamlased taganema. Julgustatud naabrite abist tungisid meie väed ikka edasi ja edasi, kuni nad 24. veebruariks, s. t. riigi aastapäevaks olid terve Vabariigi maa-ala vaenlasest puhastanud. Vahepeal viidi uus mobilisatsioon üle riigi läbi. See sündis korralikult. Julgemate võidud andsid suurele kogule usku.

Enamlased ei leppinud aga oma taganemisega. Venemaalt toodi uusi vägesid ja märtsikuus algas nende poolt uus pealetungimine. Alguses oli neil edu. Aga varsti pandi nende edasiliikumine uuesti seisma ja aeti nad teine kord piiridest välja.

Meie vägede kannatused polnud veel lõppenud. Juunikuus tungis Läti poolt eesti vägedele kallale sakste Landesvehr. See vägi seisis koos endistest saksa sõduritest, kes taganemisel Kuramaale jäid peatama, balti parunitest, vene vabatahtlikkudest ja teistest. Juhatajateks olid saksa ohvitserid. Nende kavatus oli Eesti riiki kukutada ja luua Saksa-Baltiriik. Selle peale vaadatamata, et Landesvehr Saksamaalt toetust sai, et tal oli hea varustus ja juhatus, löid meie sõjaväed ta võitlustes puruks. Landesvehr taganes ja võimaldas iseseisval Lätil hakata tegutsema.

Vahepeal kehtisid võitlused enamlastega ikka edasi. Sügisel nägid viimased, et jõuga on raske väikest Eestit ära võita; seepärast astusid nad rahuläbirääkimistesse. Mõnesuguste sekkelduste pärast katkesid nad varsti. Aga detsembrikuus alustati uuesti. Kaks kuud istuti koos ja peeti nõu. Enamlased tahtsid alguses saada omale osa Eesti pinnast. Kui seda meie poolt ei lubatud, siis taheti selleks sundida. Venemaalt toodi hulk uut sõjaväge Narva alla. Üks pealetungimine järgnes teisele. Aastane sõda oli meie sõjaväge kasvatanud. Ta ei taganenud sammugi. Enamlaste kaotused olid väga suured. Nähes, et jõud ei aita, kirjutati uue aasta ööl vaherahule alla. Lõplikule rahulepingule kirjutati aga 2. veebruaril 1920 alla. Selle rahulepingu järele tunnistas Nõukogude Venemaa meid iseseisvaks riigiks.

Me nägime eespool, et riik on seal olemas, kus on rahvas, maapind ja riigivõim, Eestil olid need olemas, aga sellest on veel vähe. Meie ajal on riigid üksteisega läbikäimises ja sellepärast nõutakse uue riigi tunnustamist teiste poolt. Siamaani polnud keegi Eestit täieliselt ehk *de jure* tunnustanud. Oli ainult ajutine tunnustamine. Esimene riik peale Nõukogude Venemaa, kes meid iseseisva riigina tunnustas, oli meie naaber Soomemaa (maikuu 1920), sellele järgnes sama aasta detsembrikuus Argentiina vabariik, 26. jaanuaril 1921 tunnustasid Eestit lõplikult ka Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia. Sellele järgnesid tunnustused teiste riikide poolt. 28. juulil 1922 a. tunnustasid Eesti Vabariiki ka Põhja-Ameerika Ühisriigid. Peale selle võeti Eesti Rahvaste Liitu, s. t. riikide liitu, kelle ülesanne on riikidevahelist läbikäimist korraldada ja tekkinud tülküsimusi lahendada. Sellega on teised riigid tunnustanud Eestit kui uut omaväärilist liiget suures riikide peres.

6. PEATÜKK.

Eesti Vabariigi Põhiseadus.

On kahesuguseid riike. Ühed teevad vahet põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel, teised ei tee seda. Viimaste arv on väike. Nende hulka kuulub muu seas Inglismaa. Parlament ja kuningas koos võivad harilikul seadusandlikul teel igasuguse seaduse maksma panna, kas või kuningriigi asemele seada vabariigi. Kõik ametiasutused on kohustatud säärast seadust täitma.

Teistsugune on lugu riikides, kus vahet tehakse põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel. Põhiseadus on seal aluseks harilikkudele seadustele. Kõik harilikud seadused peavad kokkukõlas olema põhiseadusega. Sellepärast ei tohi parlament põhiseaduse-vastast harilikku seadust välja anda. Mispärast säherdune vahetegemine? See on sellepärast, et riigi sisetmist korda hoida liig sagedate vapustuste eest. Põhiseadus määrab harilikult kindlaks riigi vormi, riigipea võimupiiri, parlamendi ehituse, valitsuse ehituse ja võimupiiri, kodaniku põhiõigused ja muud tähtsamad küsimused. Parlamendid oma enamuses on valitud. Iga uus valimine võib uue parlamendikoosseisu parteiliselt kui ka isikuliselt muuta. Oleks parlamendil võimalus eespool ülesloetud küsimusi harilikul seadusandlikul teel muuta, siis oleks alalist võnkumist karta. Käesoleval parlamendi kestuse ajal on riigis monarhistlik kord, järgmise kestuse ajal vabariiklik, sellele järgneval aga jälle monarhistlik jne. Säherduse põhjanevate küsimuste muutmine loob riigi sisesises elus ärevuse ja rahunused. Selle ärahoidmiseks määrab põhiseadus need küsimused kindlaks. Et aga elu on liikuv ja

arenev ja põhiseaduse normid elule võivad võõraks jääda, siis on nende muutmiseks tee jäetud. Nõutakse aga, et kodanike rõhuval enamusel tungiv tahtmine on seda läbi viia. Nii nõutakse Prantsusmaal põhiseaduse muutmiseks esiteks enamust kummaski kotas, teiseks enamust rahvuskogus või mõlemate kodade ühisel istungil. Teistes maades nõutakse, et kaks üksteisele järgnevat parlamenti peavad muutmise poolt hääletama. Teise parlamendi valimisel teavad kodanikud, et valitud esindajatel tuleb põhiseaduse muutmist otsustada; sellepärast peavad nad teadma, keda valida (Rootsi, Daani). Mõnes riigis võib põhiseadust ainult rahvahääletuse teel muuta, nagu Schveitsis.

Kui põhiseadus peab juhtnööriks olema parlamendile tema seadusandluses, siis tekib küsimus: mis siis teha, kui parlament sellest mööda läheb kas teadlikult või teadmata? Kes otsustab küsimuse, kas parlamendi poolt vastuvõetud seadus vastab põhiseadusele või käib selle vastu, ja kui ta vastu käib, mis sellega teha? Osas riikides on see küsimus lahendamata. Teistes riikides valvab selle järele kohus. Nii on Põhja-Ameerika Ühisriikide föderatsiooni kõrgema kohtu ülesanne otsustada, kas on vastolu olemas hariliku seaduse ja põhiseaduse vahel. Leiab ta seda, siis vabastab ta kodaniku, kelle asja ta arutab, selle seaduse täitmisest. Seadust ennast ta kaotada ei saa. Ta võib iga kodaniku, kellelt selle seaduse täitmist nõutakse, täitmisest vabastada, ja nii saavutatakse sama resultaati, mis seaduse kaotamisega läbi.

Eesti Vabariik kuulub riikide hulka, kes vahet teevad põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel.

Niipea kui vaenlane oli Vabariigi rajadest välja tõrjutud kuulutas Maanõukogu Asutava Kogu valimised välja.

Mis vahe on Asutava Kogu ja hariliku parlamendi vahel? Mõlemad on rahva esindused. Vahe seisab selles, et üks on tegevuses piiramata, teise võimkond on aga kindlaks määratud põhiseaduses. (Vahet saab teha neis riikides, kus on vahe põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel.)

Asutav Kogu on täieõiguslik maaperemees. Ta tuleb kokku erakordsetel aegadel, olgu peale sisemist riigipööret või uue riigi rajamisel. Tema ülesanne on panna alus uuele riiklikule ehitusele. Samad ülesanded olid ka meie Asutaval Kogul. Tema kutsuti kokku selleks, et välja töötada riigi põhiseadus ja teised tähtsamad seadused, nende hulgas ka Maa-seadus. Valimised määrati 5., 6., ja 7. aprilli peale. Valimised läksid korda ja Jüripäeval, 23. aprillil, 1919. a. astus Tallinnas, „Estoonia“ saalis Asutav Kogu kokku. Ta sisaldas 120 saadikut, kes olid valitud kodanikkude poolt, kes 20 a. vanaks saanud, üldise, ühetasase, salajase, otsekoheise ja proportsionaalse valimisviisi järele. Parteiliselt jagunesid Asutava Kogu liikmed: 41 sotsiaaldemokraati, 30 tööerakondlast, 25 rahvaerakondlast, 8 maarahva-liidu esindajat, 7 sotsialistide-revolutsionää-

ride esindajat, 5 kristlikust rahvaerakonnast, 3 saksa erakonnast ja 1 vene kodanikkudekogu esindaja. Asutav Kogu valis enesele juhatause, kuhu kuulusid: esimees — A. Rei, abiesimehed — L. Olesk ja A. Birk, sekretär H. Martna, sekretäri abid A. Jürmann ja H. Raudsepp. 19. mail samal aastal pööras Asutav Kogu kõigi haritud rahvaste poole seletusega Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatuses.*) Selles seletuses kirjeldatakse lühidalt Eesti rahva ajalugu 700 aasta kestes. Märgitakse neid raskusi, mis meie kodumaa Vene valitsuse ajal tunda on saanud. Seletatakse, et nüüdsest peale tahab Eesti rahvas ise enese üle valitseda ja oma saatust ise määrata. Ta tahab rahus elada oma naabritega; võõrad on temale ihad, võimu üle piiride laiendada. Asutav Kogu kinnitab, et Eesti on 1918. a. 24. veebruarist peale iseseisev rippumata demokraatlik vabariik. Sellele deklaratsioonile kirjutasid ühemeelselt alla saadikud kõikidest erakondadest — peale sakste ja venelaste esindajate.

Nagu öeldud, pidi Asutav Kogu välja töötama põhiseaduse. Kohe oma tegevuse algusel valiti seks põhiseaduse-komisjon. See töötas peaaegu aasta ja pani peale selle oma kava Asutavale Kogule ette. Peale pikki vaidlusi võeti lõpuks 15. juunil 1920. aastal Põhiseadus viimasel, s. t. kolmandal lugemisel vastu. Maksma hakkas ta terves ulatuses 21. detsembril 1920. a.

Põhiseadus**) algab kõlava sissejuhatausega: „Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tähtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele, seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välimisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevatele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üleüldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse.“ Sellele järgneb Põhiseadus ise, mis ei ole suur — sisaldab 89 paragrahvi ja on jaotatud 10 peatükki. Need peatükid on: 1) üleüldised määrused, 2) Eesti kodanikkude põhiõigustest, 3) rahvast, 4) riigikogust, 5) valitsusest, 6) kohtust, 7) omavalitsusest, 8) riigikaitsest, 9) riigi maksudest ja eelarvest ja 10) Põhiseaduse jõust ja muutmisest.

Põhiseaduse järele on Eesti rahvavabariik. Riigivõim on rahva enese käes. Rahvas teostab seda võimu hääleõiguslike kodanikkude näol. Neil on õigus valida parlamenti ehk riigikogu, ja nõuda seaduste rahvahäätusele panemist ja seaduste andmist. Presidenti Eesti vabariigis ei ole. Osa ülesandeid, mis teistes vabariikides kuuluvad presidendi võimupiiri, lasuvad meil peaministri ehk riigivanema peal. Mingisugust seaduse kinnitamist peale seda, kui riigikogu ehk rahvas ta seaduslikus korras vastu on võtnud, meil tarvis ei ole. Presidendi puudumise

*) Vaata lisa nr. 1.

**) Vaata lisa nr. 2.

tõttu on Eesti Vabariik ainsam seesugune ilmas. Põhiseadus määrab kindlaks meie riigi maa-ala. Nimelt kuuluvad sellesse: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärsed maismaa kohad, kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Kõrgem seadus Eestis on Põhiseadus. Riigivõimu ei saa keegi muidu teostada kui seaduste põhjal, mis Põhiseadusega kokkukõlas. See tähendab, Riigikogu võib anda tulevikus ainult niisuguseid seadusi, mis vastavad Põhiseadusele. Valitsemisasutused saavad ainult valitseda, nagu käsib Põhiseadus, ja lõpuks kohus võib kohut mõista ainult Põhiseadusega kokkukõlas. Sellega on Põhiseadus vankumatuks juhteks Riigikogule, valitsusasutustele ja kohtule. See ei ole paljas sõnaline deklaratsioon. Et riigis seadusi ja korraldusi tõesti Põhiseaduse alusel antaks, selle järele valvab meie kohus. On kodanik kohtulisele vastutusele võetud seaduse mittetäitmise pärast ja arvab ta, et see Põhiseaduse vastane, siis juhib ta kohtu tähelepanu selle peale, et tema õigustatud on vaidluse all olevat harilikku seadust ignoreerima kui Põhiseaduse vastalist. Kohus katsub järele, kas vastavad kodaniku seletused tõele. Juhtumisel, kui nad vastavad, siis vabastab kohus kodaniku selle seaduse täitmisest. Kohus ei saa seda seadust küll ära kaotada. Ta ainult vabastab kodanikku selle Põhiseaduse vastase seaduse täitmisest. Kohus ei tõsta mitte üksi asjaosalise soovil küsimust üles kas tarvitatav seadus või määrus on Põhiseadusega kokkukõlas või mitte; ei, ta peab seda ka ise, omal algatusel tegema. Seda on kohustatud tegema iga kohus. Lõpliku otsuse annab kõrgem kohus — Riigikohus.

Põhiseaduse muutmiseks on kindlaks määratud teine tee kui harilikkude seaduste muutmiseks. Põhiseadust saab muuta ainult rahvahääletusel. Küsimust üles tõsta, kas Põhiseadust muuta või mitte, on õigus niihästi Riigikogul kui ka rahval enesel rahvaalgatuse korras. Ükskõik kummalt poolt ta tuleb, peab Põhiseaduse muutmise eelnõu rahval teada olema vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva. Põhiseadus loetakse muudetuks ainult sellel korral, kui selle poolt hääletab rohkem kui pool kõigist Vabariigi hääleõiguslikkudest kodanikudest.

7. PEATÜKK.

Kodaniku põhiõigused.

Meie aja riik ei või isiku peale vaadata kui valitsemisobjekti peale, kellele ta kõik sammud ette kirjutab. Säherdusi aegu on olnud. Veel läinud aastasajal oli Venemaal keelatud

trahteris anda talupoja-riietes isikutele linnupraadi, kallist kala. Kolmanda gildi kaupmees võis sõita ainult ühe hobusega, teise — kahe ja esimese gildi kaupmees — neljaga. Mis rohkem oli, võeti ära. Ühtki tööd ei saanud ilma vastava ametniku loata trükkida. Keelatud olid riiklisi uuendusi käsitavad tööd, hulk uusi loodusteaduslisi ja ilukirjanduslisi töid. Koosolekuid ja kõnesid võis pidada ainult politsei loaga. Vabamõttelistel ettekandmis-luba ei antud. Ühest kohast teise võis liikuda ainult politsei loaga. Kellest arvati, et ta teisiti mõtleb kui valitsevad ametnikud, need saadeti ilma kohtuta oma kodukohast kaugele. Isiku korterisse võisid sandarmid igal ajal sisse tungida, inimest areteerida ja teda kinni pidada. Kaevata asjata kinnipidamise üle ei olnud kellelegi. — Kui haritud inimese eest suletakse kinni kõik väline ilm, uued leidused, uued mõtted ja vaated, siis ei saa ta elada. Ta arenemine jääb kängu. — Teiselt poolt ei või meie aja riik anda isikule ka täielist vabadust. Täieline vabadus oleks korra eitamine. Ilma korrata ei saa aga riik elada. Kord on ainult siis võimalik, kui üksikute isikute tegevust piiratakse kõikide huvides. — Sellepärast seisab meie aja riik raske ülesande ees, kodaniku õigused nii ära määrata, et nad mõlemaid pooli, s. t. üksikut isikut ja riiki, rahuldaksid.

Et meie aja riik on demokraatlik riik, s. t. riigi juhtimisest võtavad kõik kodanikud osa, siis on kodanikkude õiguste määramine omandanud iseäralise tähtsuse. Selle tähtsuse pärast käsitavad uema aja põhiseadused kodaniku õigusi. Põhjapanevad määrused kodaniku õiguste kohta ongi põhiõigused. — Ka meie põhiseadus pühendab neile terve teise peatüki ja räägib neist veel kolmandaski peatükis.

Kodaniku põhiõigusi võime jagada kolme osasse: 1) kodaniku vabadused, 2) riigi kohustused kodaniku vastu ja 3) kodaniku poliitilised õigused.

Kodaniku vabadused. Eespool nägime, et seadus peab kodaniku õigusi ära määrates käima keskteed, s. t. ei tohi katsuda iga kodaniku sammu reguleerida ega talle anda ka piiramata vabadust. Kodaniku vabaduste all mõistamegi neid norme, mis ära määravad, kui kaugele võib harilik seadus kodaniku tegevuse piiramises minna, s. t. kui sügavasse kodaniku elusse võib tungida ja kust peale algab isiku erategevus, millesse riigi asutused ei või segada. Kodaniku vabadused on sellega negatiivne osa kodaniku põhiõigustest — kodaniku õigus nõuda, et riigi asutused tema tegevuse teatavasse osasse ei segaks.

Kodaniku vabadused on varemini kaitset leidnud ja praegu kõige paremini kaitstud Inglismaal. Teised haritud riigid ainult kordavad ja täiendavad neid põhimõtteid, mis seal juba ammu maksavad. Sellepärast ei ole huvituseta jälgida Inglismaa tähtsamaid akte kodaniku vabaduste kaitses. Neid on kolm:

1215. aasta Suur Vabadustekiri, 1628. aasta Õigustepetitsioon ja 1679. aasta Habeas corpus act.

Esimene neist Suur Vabadustekiri on lubadus, mille andis Inglise kuningas Johan Maata vasallide nõudmise peale. Selle kirja tähtsam punkt lausub, et ühtki vaba inimest ei tohi vangistada, maalt välja saata, kuulutada väljaspool seadust olevaks, tema varandust ära võtta ega tema õigusi mõnel muul teel kitsendada, kui ainult seaduse põhjal ja sellekohase kohtuotsuse järele. Selge sõnaga on kindlaks määratud kord kuidas isiku õigusi kitsendatakse. Selleks on tarvis esiteks sellekohast seadust ja teiseks kohtu otsust. Tähtis on, et just kohus on arutajaks kutsutud, kas isiku poolt on säherdune väärtegu korda saadetud, mis seaduse järele lubab tema vastu kitsendavaid abinõusid tarvitusele võtta. Valitud tee on kõige kindlam ja erapooletum.

Suur Vabadustekiri oli kuningalt jõuga välja pigistatud. Niipea kui hädaoht kuningatele rauges, kui nad tundsid jalgealust tugevamaks minevat, hakkasid nad teid otsima lubadustest mööda saamiseks. Vabadustekiri maksis ja harilikud kohtud käisid selle järele. Kuningatele ei meeldinud see ja nad seadsid sisse erakordsed kohtud, kuhu nad nimetasid erakordsed kohtunikud oma lähemate hulgast. Nendele erakordsetele kohtutele määrati alluvateks riiklikud ja teised tähtsamad kuriteod. Erakordsed kohtud seisid kuninga mõju all ja mõistsid kohut, kuis kuningas tahtis. Sellega mindi Vabadustekirja sisust mööda. 1628. aastal ei luba parlament kuningale ennemini võtta maksusid, kui ta täidab parlamendi poolt ette pandud nõuded. Ette pandud Õigustepetitsioon sisaldas terve rea nõudeid, milles paluti käia vanade maa seaduste järele. Muu hulgas oli ka nõue, et kohtuasju harutagu harilikud kohtud ja kuningas ärgu asutagu erakordseid kohtuid. Kuningas leppis sellega. Erakordsete kohtute kaotamine tähendab erapooletu ja õiglase kohtumõistmise kindlustamist, tähendab, kohtu vabastamist kuninga mõjuvõimust.

Kolmanda, Habeas corpus act'i sisu seisab selles, et igal kinnipeetaval ja isikul, kes temast on huvitatud, on õigus nõuda, et ta ajaviitmata viidaks kohtuniku ette, kes järele vaatab, kas on põhjust teda kuni asja sisulise harutamiseni kinni pidada või mitte. Tegelikult sünnib see järgmiselt. Vangikoja ülem on kohustatud 6 tunni jooksul peale nõudmist välja andma ärakirja vahi alla võtmise käsust. Ilma säherduse käsuta ei tohi ükski vangimaja ülem ühtki vangi vastu võtta. Ei anna vangimaja ülem määratud ajaks ärakirja, siis on ta kohustatud kinnivõetu kasuks maksma 150.000 marka. Teisel korral kõrgendatakse trahvi kahekordseks ja ametnik vallandatakse ametist. Vahi alla võtmise käsu ärakiri pannakse kohtunikule ette. Kohtunik on kohustatud vangikojaülemale ajaviitmata käsu andma, kinnipeetavat oma juure tuua. Ei täida kohtunik

seda käsku, siis ootab teda 750.000-margaline trahv kinnipeetava heaks. Vangimaja ülem on kohustatud 3—20 päeva jooksul saatma vangi kohtuniku ette. Kindla aja neis piirides määrab kohtunik, arvesse võttes vangimaja kaugust. Niipea kui kinnipeetav on päralt jõudnud, on kohtunik kohustatud asja läbi harutama. Ta ei tee sisulist otsust. Ta otsustab ainult, kas on põhjust kahtlusealust kuni sisulise arutamiseni kinni pidada. Habeas corpus act kaitseb isikut ametniku omavoli ja põhjuseeta kinnipidamise eest.

Suur Vabadustekiri, Õigustepetitsioon ja Habeas corpus act moodustavad inglaste eneste sõnade järele kodaniku vabaduste põhiseaduse. Aastasadade jooksul on inglane nende seadustega nii harjunud, et nende rikkumist peaaegu ette ei tule.

Meie Põhiseadus käsitab väga laialiselt kodaniku vabadusi. Üldise normina deklareerib ta, et kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei tohi olla ühel kihil või kodanikkude grupil rohkem õigusi kui teisel. Riigile on täiesti ükskõik, mis soost, usust või rahvusest on kodanik. Seisused Eestis on kaotatud. Ei ole enam talupoegi ega mõisnikke. Kõik on ühesugused Eesti Vabariigi kodanikud. Soovides seda ühetaosust veel rohkem alla kriipsutada keelab Põhiseadus ära riigil anda Eesti kodanikkudele autähti ega vastuvõtta ka võõraste riikide aumärke. Erand on lubatud kaitseväeliste. Need võivad sõjaliste teenuste eest vastu võtta aumärke omalt ja võõralt riigilt. Peale nende üldnormide läheme erinormide juure. Kõige pealt on Eestis kindlustatud isiku puutumatus. Kodanikku ei tohi vangistada ega muul teel tema vabadust kitsendada, kui sellekohase kohtuotsuse järele. Põhjendatud kohtuotsus peab vangistatule olema kuulutatud mitte hiljemini kui 3 päeva pärast vangistamist. Selle otsuse kuulutamist vangistatule võib nõuda iga kodanik, kui kohus seda ise pole 3 päeva jooksul teinud. Erand on tehtud isikute tarvis, keda tabatakse kuriteo pealt. Nende kinnivõtmiseks pole tarvis kohtuotsust. Samuti kui isikut ennast, kaitseb Põhiseadus ka kodaniku korterit. Korter on kodaniku kindlus. Vastu peremehe tahtmist võib sinna tungida ja seal läbiotsimist ette võtta üksnes neil juhtumistel, mis seaduses tähendatud. Muil juhtumistel omavoliliselt, olgugi ametniku poolt, ei tohi seda teha. Samuti on kaitstud kodaniku sõnumete saladus. Vastu kodaniku tahtmist võivad tema kirju, telegramme jne. lugeda ainult kohtuvõimud seaduses ettenähtud juhtumistel.

Eestis maksab usu ja südametunnistuse vabadus, s. t. kodanikul on õigus valida seda usku, mis ta tahab, ja õigeks ja heaks pidada seda, mis tema südametunnistus käsib. Riigil oma usku ei ole. Usk on kodaniku era-asi. Sellepärast ei või kedagi sundida olema ühe või teise usulise ühingu liige ega sundida ka kodanikku maksma selle heaks maksusid. Iga kodanik võib vabalt jumalateenistust pidada ja oma usulisi

talitusi toimetada. Riik ei või sundusega neisse toimingutesse ennem segada, kui sääraseid toimingud rikuvad avalikku korda või kõlblust. Samuti astub riik oma sundusega alles siis vahele, kui usulistel või ilmavaatelistel motiividel hakatakse kuritöid tegema ehk kihutatakse kodanikku kohuseid mitte täitma. Näituseks ei jäta riik seda kodanikku sõjaväeteenistusse võtmata, kes ütleb, et ta põhimõtteliselt on sõja vastane, ja võtab kohtulisele vastutusele kõiki, kes üles kihutavad sõjaväeteenistusse mitte minema. Seda teeb riik sellepärast, et see on kuritegu ja säherdustel tegudel on riigikaitse seisukohalt väga kardetavad tagajärjed.

Eestis võib iga kodanik vabalt oma mõtteid avaldada kõnes, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks. Tsensuri Eestis ei ole, s. t. kodanik ei ole kohustatud enne oma kirjatöö trükkimist mingisuguselt ametnikult trükkimiseks luba küsima. On töö trükitud ja sisaldab ta kuritööd, siis vastutab kodanik harilikus korras kohtu ees. Kõik Eesti kodanikud võivad sõjariistadeta ja rahu rikkumata koosolekuid pidada. Samuti võivad nad vabalt asutada ühinguid ja nende liitusid.

Eesti kodanik võib vabalt riigi piirides liikuda ja omale elukohta valida. Teda takistada võivad seda tegemast ainult kohtuvõimud ja tervishoiulistel põhjustel, kui näit. taudid lahti on, ka teised võimud, kelle ülesandeks on tervishoiu-määruste järele valvamine. Eesti kodanik on vaba oma ameti või elukutse valikus. Teda võib kitsendada ainult seadus. Igal kodanikul on õigus pöörata kaebustega vastava ameti-asutuse poole. Kodaniku vastu ei tohi sellepärast surveabinõusid tarvitada. Riigiametniku peale saab niisama kaevata, nagu teisegi kodaniku peale. Ei ole tarvis mingisugust ülemuse luba ametniku vastutusele võtmiseks. Ühtki kodanikku ei või karistada teo eest, kui see tegu teo kordasaatmise ajal karistamata oli. Iga Eesti kodanik võib vabalt oma rahvuse ise määrata. Et Eesti riigi piirides elab 10—12% muulasi, s. t. kodanikke mitte Eesti rahvusest, siis on riik kohustatud ka nende eest hoolt kandma. Põhiseadus korraldab õige täieliselt nende rahvusliste huvide kaitse. Nimelt võivad vähemusrahvuste liikmed ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid asutusi. Need omavalitsuse-üksused, kus enamuses on mõni vähemusrahvus, võivad oma asjaajamises tarvitada oma keelt. Samuti võivad nad tarvitada oma emakeelt ka läbikäimises teiste omavalitsuse-üksustega, kus enamuses samane rahvus. Kodanikkudel kolmest rohkearvulisemast väikerahvusest, nimelt sakslastel, venelastel ja rootslastel, on õigus pöörata riiklikkudesse keskasutustesse kirjalikult oma emakeeles.

Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma kodaniku nõusolekuta võib seda ära võtta ainult üldistes huvides, seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

Riigi kohustused kodaniku vastu. Mineviku riik hoolitses vähe selle eest, kas isik oli haritud või harimata, kas terve või haige, kas jõukas või vaene, kas oli tal tööd või mitte. Praeguse aja demokraatlik riik on teisel arvamusel. Saadakse aru, et riik on organism, kes koos seisab rakukestest-kodanikkudest. See organism saab ainult siis hästi töötada, kui teda moodustavad rakukesed normaalingimustes viibivad. Sellepärast ei ole nüüdse aja moodsale riigile mitte ükskõik, kuidas tema kodanikud elavad, vaid ta on interresseeritud sellest, et kodanikud saaksid tarvilisel määral haridust ja elaksid inimeseväärilist elu. Sellepärast deklareerivad uuemad põhiseadused, et riik on kohustatud üksikutel aladel kodanikkudele abiks tulema ja neid aitama.

Ka meie põhiseadus käib sama rada. Ta deklareerib, et õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Sellega on sisse seatud sunduslik ja maksuta rahvakool. Rahvakooli teha sunduslikuks, ilma et ta maksuta oleks, riik ei saa. Sest leidub osa vanemaid, kes sedavõrd vaestes tingimustes elavad, et nad kooliraha ei suuda maksa ja last ainelistel põhjustel kooli saata ei jõua. Seadus võib jääda nii viisi täitmata. Deklareerides, et kool on maksuta, on riik võtnud enese peale määratu suure kohustuse.

Veel suurema koorma on riik võtnud enese peale Põhiseaduse § 25-ga. See paragrahv räägib, et «majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõtetele, mille sihiks on inimeseväärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maasaamise, eluaseme ja töösaamise, samuti omakaitse, tööjõukaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta». Teiste sõnadega öeldud, on Põhiseadusega riigi peale kohustus pandud riigi majanduslikku elu nii korraldada, et iga kodanik saaks inimeseväärilist ülespidamist. Selleks on ta kohustatud sääraseid seadusi välja andma ja oma tegevust nii juhtima, et kõik saaksid tööd, et seadused kaitseksid töö juures töolist ja töölise tervist, et oleksid korraldused loodud, kes annaksid toetust vanadele, töövõimetutele ja neile keda tabanud õnnetus töö juures. Riik ei või vaikides mööda minna osa kodanikkude hädast ja viletsusest. Raske on see koorem, mis riik enese peale on võtnud. Et aga Põhiseadus on vankumata juhteks kõigile riigiasutustele, siis peab riik Põhiseadusega enese peale võetud kohustusi täitma ja sellekohased seadused välja andma.

Kodaniku poliitilised õigused. Kolmanda osa kodaniku põhiõigustest moodustavad kodaniku poliitilised õigused, s. t. normid, mis kindlaks määravad, kes kodanikkudest ja mil viisil nad riigi juhtimisest osa võtavad. Meie Põhiseadus ütleb, et riigi juhtimisest võtavad osa hääleõiguslikud kodanikud. Hääleõiguslikkudeks kodanikkudeks loetakse koda-

nikke (peale mõnede erandite), kes on saanud 20 a. vanaks. Riigi juhtimist teostavad nad: 1) Riigikogu valimiste, 2) rahvahääletamise ja 3) rahvaalgatamise teel. Lähemalt neist järgmistes peatükkides.

Ülesloetud kodanikuvabadused, riigi kohustused kodaniku vastu ja kodaniku poliitilised õigused loovad kokku kodaniku põhi-õigused. Reguleerides tulevikus kodaniku õigusi peab Riigikogu neid põhiõigusi silmas pidama ja kokkukõlas nendega seadusi välja andma.

Meie Põhiseadus lubab kodaniku vabadusi erakordselt ajutiselt kitsendada ainult kaitseseisukorra ajal sellekohase seaduse järele. Kaitseseisukorda tarvitatakse sisemiste rahu- tuste puhul ja vaenlase pealetungimise korral. Kaitseseisukord kuulutatakse välja kindlaks ajaks.

8. PEATÜKK.

Riigikogu valimised.

Meie ajal nõutakse, et parlamendi valimised peavad olema üldised, ühetasased, otsekohesed, salajased ja proportsionaalsed. Nooremates ja demokraatlikkudes riikides on need nõuded leidnud juba teostamist nii parlamendi kui ka kogukonna valimistel. Sama rada käib ka Eesti Vabariik. Meie Põhiseadus määrab kindlaks, et Riigikogu ja omavalitsuseüksuste esinduskogud valitakse eespool-toodud põhimõtete alusel. Tutvustame ennast lähemalt nende nõuetega.

Mis tähendab, et valimised on üldised? See tähendab, et kõikidel kodanikkudel, kes teatava vanaduseni on jõudnud, on õigus valimistest osa võtta ehk valida. Seda õigust nimetatakse aktiivseks valimisõiguseks. Vastand sellele on passiivne valimisõigus ehk õigus ennast valida lasta. Aktiivne ja passiivne valimisõigus ei lange alati ühte. Praegu on jutt aktiivsest valimisõigusest.

Üldist valimisõigust on väga mitmel teel piiratud. Nii on valimistest kõrvaldatud naiskodanikka, valijatelt on nõutud teatavat varandust ehk n. n. varanduslist tsensust, on nõutud teatavat aega ühe koha peal elamist, teatavat haridust, valimistest on kõrvaldatud sõjavägi, koolide õpilased, vaimulikud, mõned ametnikud jne. Igas riigis on muidugi isekord ja isekitsendused. Naiskodanikkudele ei tahetud anda valimisõigust sel põhjusel, et nemad seisvat oma arenemise, eriti poliitilise arusaamise poolest madalamal kui mehed ja sellepärast olevat kardetav neid lasta riiki juhtima. Elu on läinud aga vastupidist rada. Üks riik teise järele on annud naiskodanikkudele valimisõiguse. Naistel on valimisõigus Balti riikides (Eestis, Soomes, Lätis, Poolas), Saksamaal, Inglismaal, Rootsis, Norras.

Ei ole valimisõigust Prantsusmaal. Naissaadikute arv parlamentides on igal pool õige väike ja silmapaistvat tööd pole nad siia maani veel suutnud teha. Eestis on praeguses Riigikogus 2 naissaadikut

Varanduslist ja koha peal viibimise tsensust on nõutud põhjendusega, et riigi juhtimisest on huvitatud ainult need kodanikud, kellel on varandus, kes riigile maksusid maksavad, kellel oma koduase on ja kes selle tõttu teataval kindlal kohal elavad. Aeg on näitanud, et need vaated pole õiged. Riigi juhtimisest on huvitatud kõik kodanikud, riigi tegevus puudutab iga kodanikku, ja sellepärast peab tal võimalus olema ka riigi juhtimisest valimiste kaudu osa võtta.

Hariduslist tsensust on nõutud kartuse pärast harimata valijate ees. Kardeti, et harimatud kodanikud ei saa valimistest aru ja oma hääle mõtlemata ära annavad. Itaalias lastakse valida ainult kirjaoskajaid; kuigi valijailt hariduse nõudmisel on mõte, on ometi väga raske mõõdupuud leida, millega võiks ära määrata, kes on poliitiliselt küps, kes mitte, keda valimistele lasta, keda mitte. Kirjaoskamise nõudmine on seks liig puudulik abinõu. On ju paljud kirjaoskajaist poliitiliselt arusaamatud ja kirjaoskamatuist mõned väga arukad. Nende raskuste pärast loovutakse valijalt hariduslise tsensuse nõudmisest.

Sõjaväge, õpilasi ja mõnda liiki ametnikke kardeti lasta valimistele sellepärast, et taheti neid hoida poliitilisse võitlusse segamise eest. Kardeti, et näituseks sõjaväes võivad selle tõttu maad võtta rahutused ja korratused. Tegelik elu on näitanud, et neil mail, kus sõjavägi valimiskasti juure on lastud, ei ole mingisuguseid rahutusi tulnud. Sarnane lugu on ka õpilastega, kes sellesse ikka on jõudnud, kus kodanik valimisõiguse omandab. Õpitöö pole selle läbi takistatud.

Kokku võttes peab tõsitama, et aegamööda üks ülesloetud kitsendus teise järele kõrvaldatakse ja maksuma hakkab üldine valimisõigus.

Seda kitsendatakse ainult kahe kategooria kodanikkude suhtes, nimelt nende suhtes, kes tervislikult ei suuda valimistest aru saada ja keda kõlbliselt ei loeta kohaseks valimistele lasta. Nimelt on valimistest kõrvaldatud igal pool, kus üldine valimisõigus maksmas, seaduslikus korras vaimuhaigeks tunnustatud ja kuritegijad kellelt kohus on õigused ära võtnud.

Riikide vahel valitsevad lahkuminekul selles, mis vanadusest peale kodanikke valimistele lasta. Kõige lühema aja määravad mõned Schveitsi kantonid. Seal lastakse kodanikud 17. aastast peale valimistele. Saksamaa ja Schveitsi liitriik määravad piiriks 20. a., Inglismaa, Prantsusmaa, Jtaalia, P.-Ameerika Ühisriigid — 21 a. Teised pikema aja, kohati kuni 30 aastani.

Mis tähendab: valimised peavad olema ühetasased? See tähendab, et iga valija häälel peab olema valimistel ühesugune

kaal. Ühe hääle mõju ehk raskus ei tohi suurem olla kui teise oma. Selle nõude vastu on aja jooksul eksitud mitmel viisil, nii: 1) kodanikule mitme hääle andmisega, 2) kuuriasüsteemi, 3) klassisüsteemi ja 4) mitte ühesuuruste valimisringkondade määramise läbi.

Mõnes riigis on kas rikkamatele või haritumaile, näituseks keskkooli või kõrgema kooli lõpetajaile, antud peale ühe hariliku hääle üks või kaks lisahäält. Nii on Belgias mõnel kodanikul kuni 3 häält. Et rikkus ja kooli lõpetamise tunnus vähe kindlustust pakuvad kodaniku poliitilisest küpsusest, seepärast ei ole enamuse riikest lisahääle andmist heaks kiitnud.

Kuuriasüsteemiga on meil siis tegemist, kui valijad on kas varanduse, rahvuse või hariduse järele jagatud rühmadesse, kusjuures seaduse poolt kindlaks on määratud, kui palju saadikuid üks või teine rühm ehk kuuria valib. Sellejuures ei ole valitavate saadikute arv proportsionaalses vahekorras valijate arvuga, kes ühte või teise kuuriasse kuuluvad. Selgeks näituseks võiksid meile olla Vene Riigivolikogu valimised, mille põhjal meilgi omal ajal saadikuid valiti. Valijad olid jagatud suurmaapidajate, väikemaapidajate, rikkamate linnaelanikkude, vaesemate linnaelanikkude ja tööliste kuuriasse. Iga kuuria valis oma kubermangus oma arvu saadikuid. Tagajärjed olid üllatavad. Riigivolikogus istus 51,2% suurmaapidajate, 24,2% linnade, 22,4% väikemaapidajate ja 2,3% tööliste esindajaid. Venemaa kodanikkude hulgas oli suurmaapidajaid vaevalt aga 1%, väikemaapidajaid selle eest aga kaugelt üle 50%. Valijate kuuriasse jagamise tõttu oli Venemaa suurmaapidaja hääl 50 korda tugevam kui olema pidi.

Klassisüsteem valitses kuni 1918. aasta revolutsioonini vana Preisimaal. Iga valimisjaoskonna valijad olid jaotatud kolme klassi. Esimesse kuulusid kõige suuremad maksumaksjad, teise — järgmised ja kolmandasse ülejääjad. Iga klass valis ühepalju saadikuid. Klassidesse jagamist toimetati järgmiselt. Jaoskonna maksumaksjad seati ritta alanevas järjekorras maksu suuruse järele. Peale selle arvati kokku, kui palju maksusid maksavad kõik ritta seatud maksjad. Edasi hakati otsima, mitu maksjat kõige suuremast algades maksavad kokku $\frac{1}{3}$ maksusid. Need maksjad moodustasid esimese klassi. Siis arvati välja, mitu järgmist moodustavad teise kolmandiku maksudest ja lõpuks moodustasid järeljääjad viimase kolmandiku maksjatest — kolmanda klassi. Esimesse klassi kuulusid harilikult mõned üksikud või ka kümned, teise — mõned kümned ehk sada, kolmandasse — harilikult sajad ja tuhanded. Tuli ka juhtumisi ette, kus esimeses klassis oli ainult üks või kaks maksjat ehk valijat. Et iga klass valis ühepalju saadikuid, siis kaalus ühe esimese klassi valija hääl mitukümmend ja sada korda rohkem kui kolmanda klassi valija oma.

Valija hääle kaal on mitmesugune selle läbi kui valimisringkonnad pole ühesuurused, kuid saadikuid tuleb igal pool valida ühepalju. Näituseks on ühes valimisringkonnas 10.000 valijat, teises 20.000. Mõlemad valivad 5 saadikut. Selge on, et teise valimisringkonna valija hääl on kaks korda nõrgem oma naaberringkonna valija omast.

Igal pool on tung sinnapoole, et valija häälele anda ühesugust kaalu. Samuti nagu iga kodanik seaduse ees on ühesarnane, nii tahetakse, et iga kodanik ka valimiskasti ees on ühesugune. See on ühetasaste valimiste nõue.

Mis tähendavad otsekohesed valimised? Otsekohesteks valimisteks nimetatakse valimiskorda, kus valija oma hääle otse sellele või nendele annab, keda tema tahab näha valitavas kogus, olgu siis parlamendis või mõnes omavalitsuseasutuses.

Vastand otsekohestele valimistele on kaudsed valimised. Kaudsetel valimistel valib valija vahemehed, kes omakorda saadikud valivad. Kaudsed valimised võivad olla mitmeastmelised. Vene valimisõigus tundis kuni viieastmelisi valimisi. Kui valija valib valijamehe ja see omakorda saadiku, siis on valimised kaheastmelised. Valib valija aga usaldusmehe, see valijamehe ja viimane või viimased saadiku, siis on valimised kolmeastmelised. Kaudset valimisviisi loetakse puudulikuks. Selle valimisviisi põhjal valitud kogu ei väljenda küllalt täpsalt valijate soove; võib juhtuda et mõnel korral valijate enamus jääb edustajata, kuna valijate vähemus kõik saadikute kohad enesele saab. Võtame näituse. Oletame, et meie Riigikogu valimised oleksid kaudsed ja nimelt kaheastmelised. Valla elanikud peaksid valima vallast 2 valijameest. Valijamehed maakonnast peaksid valima 10 Riigikogu liiget. Võtame Tartu maakonna. Oletame lihtsuse pärast, et seal on 50 valda, igas vallas 1000 valijat, neist on 30 vallas igaühes 600 kommunisti ja 400 põllumeest, 20 vallas on aga igaühes 900 põllumeest ja 100 kommunisti. Esimesed 30 valda valivad 60 valijameest-kommunisti, teised 20 valda 40 valijameest-põllumeest. Üle terve maakonna on 20.000 kommunistil — 60 valijameest, 30.000 põllumehel kõigest — 40. Valijamehed tulevad maakonnas kokku. Kommunistidel on enamus, nad viivad kõik 10 saadikut eneste hulgast läbi. Tagajärg ongi üllatav — olgugi et kommunistid Tartu maakonnas on vähemuses, on nemad siiski ainuüksi esindatud Riigikogus, kuna valijate enamus on jäänud ilma esindajateta. — See näitus oli kunstlikult võetud. Üks ehk teine maa võib säherdusi näitusi tuua ka tegelikust elust.

Kaudsed valimised ei ole meie ajal enam populaarsed. Nõutakse otsekoheseid valimisi. Valija annab hääle otse, ilma vahemeesteta neile kaaskodanikkudele, keda tema soovib näha saadikukohal. —

Neljas demokraatlik valimisnõue on salajased valimised. Salajased valimised on niisugused valimised, kus üks kodanik

ei tea, kellele kaaskodanik oma hääle annud. Vastand salajastele valimistele on avalikud valimised. Selle korra juures näeb igaüks, kellele teine oma hääle annab. Avalikkudel valimistel on tuntavad puudused. Valimistel on ainult siis mõte, kui igaüks vabalt, oma parema tundmise järele hääletab. Kodanikud on sagedasti üksteisest rippuvad, olgu tutvuse, sõpruse, teenistuse ja muil põhjusil. Üks või teine võib meie peale mõju avaldada et me hääle teatavale kandidaadile annaksime. Osa meist annab vastu oma paremat tundmist järele ja hääletab selle poolt, keda meile soovitati. Teine osa toimetab selle vastu. Avalikul hääletusel näeb soovitaja, et me tema vastu toimetame. Ta võib meile selle eest ühel või teisel teel paha teha. Seepärast on salajased valimised paremad ja õiglasemad. Selle korra juures ei ole mõjuavaldamisel tagajärgi, sest pärast ei saa ikkagi kindlaks teha, kas mõjuavaldus on vilja kannud või mitte. — Enamasti igal pool on valimised salajased. Valimisi toimetatakse kas kuulidega ehk sedelitega. Enamasjaos riikides on tarvitusel valimised sedelid. Et kindlustada täielist valimiste saladust nõutakse, et sedelid oleksid kõik ühesugused, et mingisuguseid kõrvalmärkusi peal ei oleks. Vastasel korral loetakse seesugune sedel maksvusetaks.

Proportsionaalsed valimised on säherdused valimised, mis nii on korraldatud, et valitava kogu parteiline või mõni muu rühmaline gruppeerimine peab vastama valijate parteilisele või rühmalisele gruppeerimisele. On valijate hulgas 20% tööerakondlasi, 30% põllumehi, siis peab olema ka 20% tööerakonna ja 30% põllumeeste saadikuid.

Vastand proportsionaalsetele valimistele on valimised enamuse põhimõtte järele. Viimase põhimõtte järele läkitavad saadikud need, kes enamuses. Valimised enamuse põhimõtte järele poie õiglased. Riigi asja hakkaksid säärasel korral ajama ainult enamuse esindajad, kuna vähemuse häält pole kuuldagi. Tihti võib see vähemuse aga väga suur olla. On näituseks võistlemas kaks erakonda ja on neile hääli antud ühele 51% ja teisele 49%, siis saab esimene kõik saadikute kohad, kuna teine ilma jääb. Ometi on häälte arvuline vahe nii väike. Olgugi, et enamuse peab valitsema, siis on väga tähtis, et vähemus oleks seal juures ja kontrolliks enamuse tegevust. Enamus on sunnitud selle tõttu palju energilisemalt, hoolsamalt ja õiglasemalt tegutsema. Sellepärast nõutaksegi proportsionaalseid valimisi, kus vähemus oma jõukohase esituse leiaks.

Peale neid üldisi selgitusi pöörame Riigikogu valimiste juure.

Nagu eespool nimetatud, valitakse Riigikogu üldisel, üheaolisel, otsekoheisel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel. Riigikogu liikmete valimistest osa võtta ja ennast valida lasta on õigus igal Eesti hääleõiguslikul kodanikul. Aktiivne ja passiivne valimisõigus langevad meil kokku.

Hääleõiguslikuks loetakse iga kodanik, kes on saanud 20 aastat vanaks ja on olnud vahet pidamata vähemalt ühe aasta Eesti riikkondsuses.

Riigikogu valimistest ei saa osa võtta sellega väljamaa kodanikud ja Eesti kodanikkudest need, kes veel aastat pole Eesti riikkondsuses olnud. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnistatud nõdra või hullumeelseks, 2) pimedad, kurtummad ja pillajad, kui nad on eestkostmise all ja 3) kurjategijad. Kuritegijatest jäävad hääleõigusest ilma need, kes sunnitööd olnud, kümne aasta jooksul pärast karistusaja lõppu, need, kes vangiroodus ja parandusmajas olnud — viie aasta jooksul pärast karistusaja lõppu, ja lõpuks need, kes vähemate varguste ja petmiste eest türmis istunud — kolme aasta jooksul. Sellega on meie valimised tõesti üldised. Puuduvad kõik need kitsendused, mis üldisi valimisi mujal soo, rikkuse või hariduse nõuetega on piiranud.

Valimiste otstarbeks on Eesti Vabariigi maa-ala jagatud kümnesse valimisringkonda, valimisringkonnad jagunevad valimisjaoskondadeks. Iga maakond ühes oma maakonna-linnaga moodustab ühe valimisringkonna. Sellest on tehtud järgmised erandid. Tallinna linn ja Harju maakond moodustavad kumbki iseseisva valimisringkonna, ühe valimisringkonna moodustavad Võru, Valga ja Petseri maakond ühes maakonna-linnaga. Valimisjaoskonnad määrab kindlaks siseminister kolmeks aastaks nõndaviisi, et ühelgi valijat ei tule üle 5 versta hääletamisruumist kaugemal elada. Riigikogu valimisi juhivad eelmise Riigikogu juhatus, valimisringkonna komiteed ja valimisjaoskondade komisjonid. Ringkondade komiteed seisavad koos isikutest, keda valivad linnavolikogud ja maakonna-nõukogud, ja esindajatest, keda saadavad sinna kandidaatide nimekirjade soovitajad. Jaoskonna-komisjonid valitakse linna- ja alevi-volikogude ja vallanõukogude poolt. Peale selle kuuluvad sinna nimekirjade esindajad, üks iga nimekirja poolt.

Et kindlaks teha, kes kodanikkudest on hääleõiguslik, s. t. kellel on õigus Riigikogu valimistest osa võtta ja ennast valida lasta, seks peetakse linna-, alevi- ja vallavalitsuste poolt iga jaoskonna tarvis alalisi hääleõiguslike kodanikkude nimekirju. Neid parandatakse kaks korda aastas, mai- (10.—25.) ja novembrikuus (30. okt. — 15. nov.). Nendesse nimekirjadesse kantakse kodanikud, kes on asunud sesse jaoskonda elama, kes saanud 20 a. vanaks, kes omandanud hääleõiguse. Maha kustutatakse surnud, teise jaoskonda läinud ja hääleõiguse kaotanud kodanikud. Nimekirja märgitakse kodaniku perekonnanimi, nimi, vanus ja elukoht. Kodanik, kes nimekirjast välja on jäänud, võib igal ajal nõuda, et ta nimekirja kantaks. See õigus lõpeb kaks päeva enne Riigikogu valimiste esimest päeva. Nimekirjas seismine on väga tähtis, sest valimistest osa võtta saab ainult see, kelle nimi nimekirjas. Sellepärast

olgu iga hääleõigusliku kodaniku enese kohus varakult selle eest hoolt kanda, et tema nimi hääleõiguslike kodanikkude nimekirjas seisaks.

Riigikogu juhatus kuulutab välja Riigikogu valimised, anab juhtnõõrid, kunas oma tegevust peavad algama ringkonna valimiskomiteed. Hiljemalt 45 päeva enne valimiste esimest päeva võivad hääleõiguslikud kodanikud anda ringkonna-komiteele oma kandidaatide nimekirja, keda nemad soovivad valida. Kandidaatide nimekiri võib sisaldada mitte vähem kui 5 ja mitte rohkem kui 30 kodaniku nime. Nimekirja juures peavad olema teadustused kandidaatide poolt, et nad nõus on ennast laskma valida. Iga nimekiri peab vähemalt 50 hääleõigusliku kodaniku poolt alla kirjutatud olema. Need 50 soovitajad nimetavad oma nimekirja asemiku ringkonna-komiteese. Nimetatud asemik määrab omakorda nimekirja esindajad iga jaoskonna komisjoni. Ringkonna-komitee vaatab järele, kas sisseantud nimekiri vastab seaduse nõuetele. Jaataval korral võtab vastu. Vastasel korral lükkab tagasi: Vastuvõetud nimekiri nummerdatakse sisseandmise järjekorras. Nimekirja sisseandjad võivad andmise juures teadustada, et nende nimekiri liitub kõikide samanimeliste nimekirjadega nimekirjade ühenduseks kogu Vabariigis.

Ringkonna-komiteed teatavad Riigikogu juhatusele, misugused kandidaatide nimekirjad nende ringkonnas on sisse antud. Riigikogu juhatus laseb valimisringkonna jaoks trükkida valimissedelid ja nimelised tunnistused. Valimissedel kujutab enesest paberipoognat, millele on trükitud kõik ringkonnas sisseantud kandidaatide nimekirjad ühes nimekirja numbri ja pealkirjaga. Nimeline tunnistus on paber, mille täidab valimisjaoskonna komisjon ja mis on tõenduseks, et kodanikul on valimisõigus. See tunnistus sisaldab kodaniku nime, perekonna-nime, elukohta, valimisjaoskonna ja seda numbrit, mille all kodanik seisab hääleõiguslike kodanikkude nimekirjas, ja valimisaega ja kohta. Kirjeldatud valimissedelid, nimelised tunnistused ja valimissedelite ümbrikud saadetakse Riigikogu juhatuse poolt linna-, valla- ja alevivalitsustele, kes nad oma valimisjaoskondadesse saadavad. Viis päeva enne valimiste esimest päeva saadab jaoskonna komisjon igale vaalijale koju kätte valimissedeli ja nimelise tunnistuse. Kes kodanikkudest selle aja jooksul nimelist tunnistust ei ole saanud, see olgu hoolas jaoskonda minema ja sealt järel pärima. Jaoskonnakomisjon on kohustatud neid kuni valimisteni välja andma.

Kui valimispäevad on kätte jõudnud, siis on iga kodaniku kohus valimistest osa võtta. Riigikogu valimised kestavad kolm päeva. Esimesed kaks päeva kestavad valimised kella 9 homm. kuni kella 9-ni õhtu, kolmandal päeval aga k. 9 homm. kuni k. 2-ni päeval. Ükskõik missugusel päeval võtab valija kodanik enesega kaasa valimissedeli, s. t. väljalõigatud kandidaatide-

nimekirja, nimelise tunnistuse ja isikutunnistuse ja läheb oma valimisjaoskonda. Ilmuma peab isiklikult, teist enese eest saata ega volitada ei saa. Jaoskonnas näitab kodanik oma nimelise tunnistuse ette, nõude korral peab ta ka isikutunnistuse ette näitama. Komisjoni liikmed märgivad ära, et see ja see kodanik on valimistel käinud, ja annavad temale ümbriku. Valija läheb selle ümbrikuga kõrvalisse ehk eraldatud ruumi, paneb väljalõigatud kandidaatide-nimekirja antud ümbriku, kleebib selle kinni ja annab ümbriku ühele komisjoni liikmele, kes ümbriku tema nähes viskab valimiskasti. Kodanik võib tarvitada seda valimisedelit, mis temale jaoskonna poolt saadetud, ta võib tarvitada ka oma, aga see peab olema trükitud ja täpisealt sarnane, nagu see, mis valmistatud Riigikogu juhatuse käsul. Teist ümbriku kui see, mis antud jaoskonnast, valija tarvitada ei tohi. Ümbrikud peavad kõik olema ühesugused ja kandma Riigikogu juhatuse templit. Mingisugust märkust ei tohi valija teha valimisedelile, mis ta ümbriku pannud. Kõik säherdused sedelid loetakse maksusetaks. On olemas ainult üks erand. Nimelt võib valija ühele kandidaadi nimele nimekirjast, keda tema kõige rohkem soovib, kriipsu alla tõmmata. Sellega tähendab ta, et tema tahab seda esimesel kohal näha. Nõue, et valimisjaoskonnas peab olema eraldatud ruum, et tarvitada võib valimisedelit, mis vastab Riigikogu juhatuse poolt väljakuulutatud vormile, et keelatud on tarvitada oma ümbriku, on selleks, et kindlustada täielist valimiste saladust. — Valimisruumides ei tohi üles panna mingisuguseid kihutuskuulutusi, ei tohi seal teha mingisugust kihustööd. Korra järele valvab seal jaoskonna-komisjoni esimees.

Kolmandal valimispäeval kell 2 lõpeb valimisedelite vastuvõtmine. Kast ümbrikkudega avatakse, loetakse alguses ümbrikud, siis avatakse ümbrikud. Vaadatakse järele, missugused valimisedelid tuleb maksusetaks lugeda. Pärast seda seatakse kokku protokoll, märgitakse üles, kui palju igale nimekirjale on hääli antud. Kõik materjal saadetakse peale seda kohalisele ringkonna-komiteele. Ringkonna-komitee vaatab kahtlased valimisedelid veel kord läbi. Siis arvab kokku, kui palju hääli on antud terves ringkonnas ühele või teisele nimekirjale. Kokkuvõetud andmed ja materjali saadavad ringkonna-komiteed Riigikogu juhatusele. Riigikogu juhatuse arvab üle riigi kokku, kui palju hääli on antud igale nimekirjade ühedusele ja iseseisvale nimekirjale. Nende põhjal arvutab välja, kui palju saadab iga nimekiri Riigikogusse saadikuid, ja lõpuks kuulutab välja, kes need saadikud on, ühtlasi neile sellekohaseid tunnistusi andes.

Valimised on meil proportsionaalsed. Vastava arvu väljaarvutamises on maksimas iseäraline kord. Nimelt: häälte arv, mis igale nimekirjade ühendusele, samuti ka igale iseseisvale kandidaatide nimekirjale antud, jagatakse järgemööda arvudega 1, 2, 3, 4 jne., jagamisel saadud arvudest eraldatakse nii mitu

kõige suuremat arvu välja, kui palju Riigikogu liikmeid valitakse; need arvud seatakse vähenevas järjekorras ritta. Viimane tähendatud arvudest on valimise jagaja. Riigikogu liikmete kohtade arv, mis iga nimekirjade ühenduse või iseseisva nimekirja peale langeb, määratakse ära nii ühendusele kui ka iseseisvale nimekirjale antud häälte arvu jagamise kaudu valimise jagajaga. Et teada saada, kui palju saadikuid annab iga ühenduses oleva nimekiri, seks toimetatakse analoogiliselt. Häälte arv, mis igale nimekirjade ühendusele antud, jagatakse järgemööda arvudega 1, 2, 3, 4, jne., jagamisel saadud arvudest eraldatakse nii mitu kõige suuremat arvu, kui palju on langenud teatavale nimekirjade ühendusele Riigikogu liikmete kohti; need arvud seatakse alanevas järjekorras ritta. Viimane tähendatud arvudest on ühenduse jagaja. Riigikogu liikmete arv igale ühendusse liitunud kandidaatide-nimekirjale määratakse nimekirjale antud häälte arvu jagamise kaudu ühenduse jagajaga. Pärast väljaarvutamist kuulutab Riigikogu juhatus valimiste tagajärjed välja. Lõplikult kinnitab valimised uuesti kokkuastunud Riigikogu.

Iga kodaniku kohus on riigikogu valimistest osa võtta ja täie teadvusega hääletada, meeles pidades, et ta oma hääle andmisega aitab riigi saatust määrata eeltulevaks Riigikogu kestuse ajaks. Ei ilmu paljud kodanikkudest valimistele või hääletavad mõtlemata, siis võib riigi juhtimine minna isikute kätte, kellel puudub kodanikkude enamuse usaldus. Nende tegevus võib kujuneda riigile saatuslikuks.

9. PEATÜKK.

Parlament.

Kõige enimini ja kõige täielikumalt on välja kujunenud Inglise parlament. Ta on eeskujuks olnud teistele. Ka esimene õigusliku riigi teoretik, 18. aastasaja mõttetark Montesquieu, ehitas oma eeskujulise riigi parlamendi Inglise parlamendi järele. Montesquieu seletas, et riigis tegutsevad kolm võimu — seadusandlus, valitsemis- ja kohtuvõim — peavad olema üksteisest lahutatud. Nad on üheväärilised ja igaüks neist seisab iseseisvuse käes. Oma tegevuses peatavad nad vastamisi üksteist, ei lase ühel neist äärmustesse minna ja sellega kodaniku vabadust asjata kitsendada. Seadusandlik võim pidi seisma parlamendi ja kuninga käes. Parlament määrab kindlaks seaduse teksti. Kuningas kinnitab selle või lükkab ta tagasi. Riigikodanikud jagunevad kahte ossa: ühel pool suur hulk vaesemaid, haritumaid; teisel pool — väikesearvuline kogu rikkamaid ja harituid. Kui oleks ühekojaline parlament, siis oleksid rikkamad ja haritumad alati vähemuses.

sest nende saadikuid on loomulikult vähem. See ei olevat aga õiglane, sest väikesearvulise rikaste ja haritute kihi käes seisab jõud ja osavus riiki juhtida. Riigi rahu pärast on tarvilik, et mõlematel pooltel oleks ühesugune kaal. Seda saab kahekojalise parlamendi teel. Ülemkojas istuvad rikaste ja haritute esindajad, alamkojas laiema hulga saadikud. Ükski seadusekava ei lähe enne kuningale kinnitamiseks, kui mõlemad kojad ta ühises redaktsioonis on vastu võtnud. Sellega oleksid mõlemad pooled tasakaalus.

Montesquieu õpetus leidis haritud riikides suurt poolehoidu ja rõhuvas enamuses neist seati sisse kahekojaline parlament. Alles 19. aastasaja lõpul kerkivad nende kõrvale mõned ühekojalised parlamendid. Viimaste arv on kasvanud peale 1917. a. Vene revolutsiooni. Praegu on ühekojalised parlamendid Euroopas: Eestis, Soomes, Lätis, Bulgaarias, Greckas, Lõunaslaavias ja veel mõnes vähemas riigis. Kahekojalise parlamendi kaitseks seletatakse, et seadusekava arutatakse põhjalikumalt läbi. Ühes kojas võivad vead sisse jääda. Ühekoja poolehoidjad toonitavad, et ühes kojas läheb seadusandlus kiiremini; kahekojaline parlament teeb riigile asjata kulu. Lähemalt selgub asjaolu, kui mõlemate kodade ehitusega oleme tutvunud.

Ühekojalised parlamendid on kõik rahva valitud. Kahekojalisest parlamendist on alamkoda valitav, ta on laiimate kihtide ehk rahva esindaja. Nagu eelmises peatükis nägime, on valimisõigus mitmesugune. Mõned riigid (üksikud Schweitsi kantonid, Argentiina vabariik) annavad valimisõiguse juba 17. a. kodanikkudele, teised alles 30. aastast peale. Enamal jaol riikidel kõigub see määr 20. ja 25. aasta vahel. Alamkojad valitakse 1 kuni 5 aastani; 1 aastaks mõned Schweitsi kantonid, 2 aastaks — Põhja-Ameerika Ühisriigid, Soome (ühekojaline), 3 aastaks — Schweitsi föderatsiooni alamkoda, Rootsi, Norra, Daani; 4 a. — Prantsuse, Belgia, Saksamaa; 5 a. — Inglise ja Itaalia. Ühelt poolt soovitakse lühikest alamkoja vältust, põhjendades, et alamkoda peab alati rahva meeoleolu väljendaja olema. Kestva parlamendi koosseis võib aja jooksul rahvast võõrduda ja ei anna enam maksvaid rahva soove õieti edasi. Pikaajalise parlamendi kaitseks seletatakse, et parlamendi töö on keeruline töö; enne kui korrapäraselt töötada, peab sellega viluma. On parlamendi vältus väga lühike, siis ei saa saadikud veel harjuda, kui juba laiali peavad minema. Töö kannatab. Elu on läinud keskrada ja enamus riikidest on määranud oma alamkoja (seal, kus ühekojalised parlamendid, ka selle) kestvuse 3 ja 4 aasta peale. Alamkojad valitakse uuesti terves oma koosseisus.

Ülemkodade ehitus on mitmesugune. Osa on neist päritavad (Inglismaa), osa nimetatud (Itaalia), osa valitavad (Prantsusmaa, Rootsi, Daani), osa on segaehitusega — osalt nime-

tatud, osalt valitud. Valitud ülemkojad on omakorda mitmesugused. Nagu eespool nägime, tõstab Inglise kuningas kodaniku peeriseisusse, ja see annab õiguse, ülemkojas istuda, oma pojale edasi. Inglise ülem- ehk lordidekoja liikmete arv on piiramata. Itaalia kuningale annab seadus õiguse teatud kõrgemate ametnikkude liigist ja iseäraliste teenustega kodanikkude hulgast nimetada senati ehk kõrgema koja liikmeid. Valitud ülemkojad on mitmesugused. Osa neist valitakse kitsa valimisõiguse põhjal vähese arvu valijate poolt (Daani). Osa valitakse omavalitsuse asutuste poolt (Prantsusmaa, Rootsi, Hollandi). Iseäraline ülemkoja ehitus on föderatiivsetes riikides. Nagu me eespool nägime, esindab ülemkoda seal osariike. Enamasti on igal osariigil ühepalju esindajaid. Esindajad valitakse kas osariigi kodanikkude ehk selle parlamendi poolt. Valitavad ülemkojad valitakse mitmesuguseks ajaks. Harilikult on nende vältus pikem kui alamkodadel. Vältus kõigub 6 ja 10 aasta vahel. Neid uuendatakse enamasti jaokaupa $\frac{1}{2}$ või $\frac{1}{3}$ viisi. Näituseks: on ülemkoda 6 a. vältusega, siis lahkuvad kolme aasta pärast pooled liikmetest, kelle asemele 6 aastaks valitakse uued jne.

Pärast lühikest tutvumist alam- ja ülemkoja ehitusega pöörame tagasi vaidluse juure, kumb on parem, kas ühe- või kahekojaline parlament. Küsimuse otsustamine ripub suurel määral riigi vormist ja riigielu iseäralustest. On meil tegemist föderatsiooniga, kus teatav vastolu osariikide vahel, seal on tarviline kahekojaline parlament. Ülemkoda peab osariikide huvisid silmas, kuna alamkojas paar üksikut suuremat osariiki oma rohkearvulise saadikute arvuga võib seadusekava vastu võtta, mis ei vasta osariikide enamusele. Analoogiline võib olukord olla suuremas riigis, kus riigi üksikute osade, ütleme omavalitsuseüksuste, näit. maakondade huvid on vastolus. Ka seal on mõte ülemkojal, kes aitab kokkukõla leida rahva enamuse ja riigi osade huvide vahel. Hoopis teisiti on lugu ülemkodadega, kes on päritavad, keda nimetab kuningas või keda valib piiratud väikearvuline kodanikkude kiht. Meie aeg sammub üldise valimisõiguse poole ja nõuab rahvale suuremat osavõtmise õigust riigivalitsemisest. Eespoolnimetatud teel ehitatud ülemkoda ei ole tema silmis populaarne. Sellepärast kostavad tugevad hääled säherduste ülemkodade reformeerimise poolt. Inglismaal ongi praegu lordidekoja muutmise käsil. Tegelik elu on näitanud, et päritavad, nimetatud ja kitsamate ringide poolt valitud ülemkojad kaotavad aegamööda oma mõju. Alamkojad on võrreldes nendega palju võimsamad.

Küsimine, mis ülesanne on parlamendil, vaatamata selle peale, kas ta on ühe- või kahekojaline. Parlamendi pea-ülesanded on seadusandlus, sellele järgnevad riigi eelarve kindlaksmääramine, kontroll riigi valitsemise üle, rahvusvaheliste lepin-

gute kinnitamine, sõja ja rahu küsimuste otsustamine, kõrgemate ametnikkude nimetamine, kohtumõistmine juhtivate riigi-ametnikkude üle.

Me nägime juba eespool, et seaduse teksti töötab välja ja määrab kindlaks parlament. Seadusekava kinnitavad kuningas või president. Seadusandluse algatusõigus on valitsusel, s. t. ministrite kabinetil kuninga või presidendiga eesotsas, ja parlamendi liikmetel. Enamjagu seaduskavasid töötatakse välja valitsuse poolt. Temal on tarvitada hulk eriteadusega vilunud ametnikke. Tulgu seadusekava kummalt poolt tahes, parlamendi üldkogu teda kohe arutama ei hakka, vaid annab selle vastavasse komisjoni. Komisjonid valib parlament enese liikmete hulgast. Valimistel peetakse silmas valitava liikme eriharidust ja teadmisi. Nii saavad komisjoni isikud, kes ühes või teises asjas asjatundjad. Komisjon arutab ettepanud seadusekava põhjalikult läbi, teeb seal parandusi ja muudatusi ning paneb ta siis oma redaktsioonis parlamendi üldkogule ette. Üldkogus arutatakse seadusekava uuesti mitu korda, n. n. mitmel lugemisel. Seda tehakse selleks, et kõrvale hoida vigadest ja üks-teisele vastu käivatest kohtadest. Otsused tehakse harilikult koosolijate häälte enamusega. On seadusekava viimasel lugemisel vastu võetud, siis läheb ta ühekojalisest parlamendist kuninga või presidendi kätte, kahekojalises parlamendis aga teise koja kätte. Harilikult arutatakse seadusekavasid alguses alam- ja siis ülemkojas. Teises kojas läheb esimese koja poolt vastuvõetud seadusekava arutamine sama rada. Võtab teine koda seaduse kava esimese redaktsioonis vastu, siis läheb ta kuninga või presidendi kinnitusele. Vastasel korral hakatakse mõlemate kodade vahel teid otsima ühise seadusekava redaktsiooni saamiseks. Kõige tarvitavam tee on lepituskomisjoni valimine. Kumbki koda valib ühepalju liikmeid. Komisjon töötab välja ühise ettepaneku, mis esitatakse mõlematele kodadele. Võtavad mõlemad kodad selle vastu, siis läheb seadus kinnitamisele. Ei võta, siis on seadusekava tagasi lükatud. On maid, kus parlamendi poolt vastuvõetud seadusekava ei vaja presidendi kinnitamist (Schveits).

Teine tähtsam parlamendi ülesanne on riigi eelarve kindlaksmääramine. Riigi eelarve ehk budget on majapidamise kava eeltulevaks aastaks. Eelarve valmistatakse ühe aasta peale. Ta loeb üles, missugused ja kui suured on riigi väljaminekud ja missugused ja kui suured on sissetulekud väljaminekute katteks. Tähtsam sissetuleku allikas on maksud. Et maksud kodanikkude taskust tulevad, siis on need sellest iseäranis huvitatud, kuidas riigi raha kulutatakse. Alamkoda, kui rahva suuremate hulkade esindaja, on ammust ajast ülemkojaga võitlust pidanud, et eelarve asjus omandada otsustavat sõna. See ongi korda läinud. Selle tagajärjel nõutakse paljudes riikides, et eelarve arutamine peab algama alamkojast. Ülem-

koda võib eelarve küll tervel kujul tagasi lükata, aga parandusi selles teha ei või. Inglismaa on veel kaugemale läinud. Praegu maksva korra järele ei või lordidekogu eelarvet tagasi lükata, ega selles ka parandusi teha. Kuu aega pärast eelarve saatmist ülemkotta võib eelarvet esitada kuningale kinnitamiseks, olgugi et lordidekoda tema kohta pole seisukohta võtnud. See tähendab teiste sõnadega, et Inglismaal pole praegu ülemkojal eelarve kohta sõnagi öelda.

Kolmas parlamendi ülesanne on kontroll valitsemise ehk seaduste elluviimise üle. Oma iseloomu järele on parlament seaduseandja; seaduste elluviimist juhatavad ministeerium kuningaga või presidendiga eesotsas. Vanemates konstitutsioonilistes monarhiates ei olnud parlamendil ministeeriumi tegevuse kohta midagi ütelda. Ministrid olid kuninga nimetatud ja ainult selle ees vastutavad. Säärane valitsemisviis kannab dualitliku valitsemisviisi nime. Aegamööda võidab parlament, eriti alamkoda, omale õiguse kaasa rääkida ka valitsemise või seaduste elluviimise asjus. Ministeerium peab moodustatud olema neist isikustest, keda usaldab alamkoja enamik, see on nõndanimetatud parlamentaarne ministeerium. Säherduse ministeeriumi tegevuse järele valvab parlament. Ei paista ministeeriumi tegevus küllalt selge olevat, siis on parlamendi liikmetel õigus pöörata parlamendi istungil vastava ministri poole küsimusega. Küsimuse võivad ette panna mitu parlamendi liiget, seda võib teha ka üks. Vastav minister annab selle peale kas sellel või teisel parlamendi istungil seletuse. Seletuse järele parlament seisukohta ei võta.— Leiab osa parlamendi liikmeid, et ministri või ministrite kabineti tegevus pole otstarbekohane või mitte seaduslik, siis esinevad nad vastava ministri või terve kabineti ees arupärimisega. Arupärimist võib sisse anda ainult teatav arv parlamendi liikmeid. Arupärimise peale vastab parlamendi istungil vastav minister ehk kabineti nimel üks volitatud minister. Pärast vastust avatakse läbirääkimised, millest osa võtavad parlamendi liikmed. Peale läbirääkimisi võetakse seisukoht ministri või ministeeriumi tegevuse kohta nõndanimetatud ülemineku-vormeli näol. Mõistab see ministri või ministeeriumi tegevuse hukka, siis peab kas minister või terve ministeerium lahkuma. Uue ministrite kabineti seab isik kokku, keda toetab parlamendi enamik. Tarvitades küsimuse ja arupärimise õigust sunnib parlament ministeeriumi oma soovide järele tegutsema.

Vanemates konstitutsioonilistes monarhiates on välispoliitika ajamine kuninga asi olnud. Tema läkitas välisriikidesse saadikuid ja sõlmis teiste riikidega rahvusvahelised lepingud, kuulutas sõja ja tegi rahu. Aja jooksul on seisukord parlamendi kasuks muutunud. Vabariikides, nagu eespool nägime, teeb president küll välisriikidega lepingud, jõu omandavad need lepingud alles pärast kinnitamist või ratifitseerimist parlamendi poolt.

Säärasele teele on asunud ka konstitutsioonilised monarhiad. — See tähendab, et ka riigi välispoliitikat peab juhtima parlamendi tahtmise järele.

Peale ülesloetud ülesannete valib parlament veel mõned riigi kõrgemad ametnikud, näituseks kõrgemad kohtunikud. Vahetevahel teostab parlament ka kohtu ülesandeid. Mõnel pool otsustab ta, kas presidenti või ministreid anda kohtu kätte või ei. Jaataval korral arutab riigi kõrgem kohus nende süüasja. Mõnel pool mõistab parlament oma istungil eespooltähendatud isikute üle ise kohut. Parlamendi tegevust juhib parlamendi enese poolt valitud juhatus, kuhu kuuluvad esimees ja sekretär ühes abidega. Nemad määravad istungi päevakorra. Esimees või tema abi juhatab koosolekuid. Korralduste alla, mis nemad istungil teevad, peavad parlamendi liikmed end painutama. Parlamendis aetakse asju tema enese poolt vastu võetud kodukorra põhjal. Parlamendi tegevust aitab juhatada vanematekogu. Sinna kuuluvad parlamendi rühmade esindajad.

Parlament ei tegutse mitte aasta ringi. Ta töötab istungjärkude — sessionide — viisi. Aastas peab parlament vähemalt üheks sessioniks kokku tulema. Mõnel pool määrab kokkutuleku aja kuningas või president. Teisel pool on see aeg juba põhiseaduses ette kindlaks määratud. Kus põhiseaduses kindlat kokkutuleku-aega pole ära määratud ja kokkukutsumine riigipea hooleks on jäetud, peab viimane parlamendi vähemalt üheks sessiooniks aastas kokku kutsuma. Seda sunnib tegema riigi eelarve vastuvõtmine. Teatavasti valmistatakse eelarve ainult üheks aastaks. Jääb parlament aastaks kokku tulemata, siis ei ole järgmise aasta jaoks eelarvet. Ilma eelarveta ei saa riigiametnikud võtta maksusid ega teha ka väljaminekuid. Riigi tegevus jääb seisma.

Kõik alamkojad ja ühekojalised parlamendid on kindla aja peale valitud. Loomulikult lõpetavad nad oma tegevuse valimisaja lõppemisega. Teatavail kordadel on riigipeal — kuningal või presidendil — õigus parlamenti enne volitusteaja lõppu laiali saata. See sünnib järgmistel juhtumistel. Kui on tekkinud kabineti kriis, ministriumile on parlamendi enamuse poolt avaldatud umbusaldust. Ministrium peaministriga annab riigipeale lahkumispalve. Kui viimane arvab, et valijate enamuse on ühel arvamisel mitte parlamendi enamusega, vaid ministriumiga, siis ei võta ta viimase lahkumispalvet vastu ja saadab parlamendi laiali. Uued valimised näitavad, kelle poole hoiab valijate enamuse. Kokkukõlas selle enamusega peab juba tulevane ministrium tegutsema. — Teine juhtumine on siis, kui parlamendi kestus on pikaajaline ja selle vältuse ajal on rahva meeleolus sündinud tuntavad muutused, näit. revolutsioon, sõja või muil mõjudel. Kui riigipea näeb, et parlamendi koosseis ei vasta enam valijate meeleolule, siis saadab ta parlamendi laiali.

Parlamendi liikmed saavad palka. Nad on varustatud, võrreldes teiste kodanikkudega, teatavate eesõigustega. Nad on puutumatud ja vastutamatud. Puutumatus tähendab, et parlamendi liiget ei või parlamendi istungjärgu kestuse ajal kuritegude eest vangistada muidu kui parlamendi loaga. Mõnel pool on erand tehtud juhtumisele, kui parlamendi liige tabatakse kuriteolt. Sellel korral pole tema vangistamiseks luba tarvis. See eesõigus parlamendi liikme suhtes on sellepärast maksuma pandud, et teda mitte takistada tema tähtsat tööd tegemast. Teine eesõigus on vastutamatus. See tähendab, et parlamendi liige ei vastuta kohtu ees oma mõtteavalduste eest, mis teeb parlamendis parlamendi töö juures. Kodukorra järele võib parlament teda ise karistada, kohtusse aga ei saa tema tegevuse peale kaevata. See eesõigus kindlustab parlamendi liikmele võimaluse oma südametunnistuse järele rääkida. — Lõpuks on parlamendi liimed parlamendi kestuse ajaks vabastatud sõjaväeteenistusest.

10. PEATÜKK.

Riigikogu.

Eesti parlament on ühekojaline ja kannab Riigikogu nime. Riigikogus on praegu sada liiget. Seda arvu võib suurendada. Sellekohane seadus hakkab maksuma aga järgmistel Riigikogu valimistel. See tähendab, et koosolev Riigikogu võib otsustada liikmete arvu suurendada. Suurendamist ennast ei saa ta aga kohe maksuma panna, vaid peab ootama kuni järgmisteni Riigikogu valimisteni. Riigikogu valimised peavad Põhiseaduse järele sündima üldisel, ühetaolisel, otsekohesel ja salajasel hääletamisel, proportsionaalsuse põhimõtete alusel. Kudaviisi valimisi toimetatakse ja kes on hääleõiguslik kodanik, seda nägime eespool. Valida või Riigikogu liikmeks olla võib iga hääleõiguslik Vabariigi kodanik. On Riigikogu liikmeks valitud mõni riigiametnik, siis peab ta riigiteenistusest lahkuma. Ühel ajal ei saa olla riigiametnik ja Riigikogu liige. See kitsendus on maksuma pandud põhjusel et kindlustada Riigikogu liikmele iseseisvust ja rippumatust. Olles riigi teenistuses, võib ametnik Riigikogus mõne kõrgema ametniku mõju all seista, rohkem kui tarvis ametnikkude kasusid kaitsta ja niiviisi oma kõrget elukutset mitte vääriliselt täita. On lubatud ainult üks erand: See on ministrite abid. Nemad võivad olla korraga riigi teenistuses ja Riigikogu liikmeteks. Kui Riigikogu liige kaotab oma valimisõiguse, on vangistatud Riigikogu loal, lahkub surma läbi või paneb ise volitused maha, siis astub tema asemele kuni Riigikogu valimis-aja lõpuni järjekorraline kandidaat sellest nimekirjast, mille järele oli valitud lahkuja. Vabanenud kohast teatab Riigikogu juhatusele vastavale kandidaadile. — Riigikogu valitakse

kolmeks aastaks. Riigikogu liikmete volituste algust arvatakse Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise päevast. Käesoleva Riigikogu valimiste tagajärjed kuulutati välja 20. detsembril 1920. aastal. Sellega lõpevad ta volitused 20. detsembril 1923. aastal.

Missugused on Riigikogu ülesanded? Põhiseaduse järele on Riigikogu ülesandeks: seadusandlus, Vabariigi valitsuse moodustamine, valve valitsemise üle, riigi eelarve kindlaksmääramine, laenude tegemine, riikidevaheliste lepingute kinnitamine, sõja kuulutamine, rahu tegemine, kaitseseisukorra väljakuulutamise kinnitamine, majanduslik kontroll riigi asutuste ning ettevõtete tegevuse üle ja kõrgemate ametnikkude valimine.

Seadusandlusest on jutt järgmises peatükis. Vabariigi valitsus moodustatakse järgmiselt. On Vabariigi valitsus terves koosseisus ehk üks tema liikmetest lahkunud, siis teatab Valitsus sellest kirjalikult Riigikogu juhatusesele. Viimane teatab sellest omakorda Riigikogule. Riigikogu teeb oma esimehele ülesandeks esineda Riigikogule ettepanekuga kas üksiku ministri või terve uue Valitsuse ametisse kutsumise asjus. Riigikogu esimees peab harilikult peale selle läbirääkimisi vanematekogu ja suuremate rühmade esindajatega. Peale nõupidamisi teeb Riigikogu esimees kellelegi ettepaneku, oma peale võtta Valitsust kokku seada. Ettepaneku saaja seab Valitsuse liikmete kandidaatide nimekirja kokku ja annab selle Riigikogu esimehele, kes sellega esineb Riigikogus. Ettepanek kandidaat või Valitsuse kandidaadid tulevad häälitusele. Kandidaadid loetakse valituks, kui nad on saanud liht häälteenamuse. Pärast valimisi esineb uus Vabariigi Valitsus oma deklaratsiooniga, see on, tulevase tegevuse plaaniga. Deklaratsioonile järgnevad läbirääkimised, kus Riigikogu seisukohta võtab ettekantud sihtide ja kavatsuste asjus.

Põhiseaduse järele peab Vabariigi valitsusel olema Riigikogu usaldus. Niipea kui Riigikogu avaldab Valitsusele umbusaldust peab see ametist lahkuma. Seega on Valitsus oma tegevuses pandud Riigikogu kontrolli alla. Seda kontrolli teostatakse kahel teel — Valitsusele küsimuste ja arupärimiste ettepanemise kaudu.

Küsimust tervele Valitsusele ehk ühele tema liikmetest võib ette panna iga Riigikogu liige. Küsimus antakse Riigikogu juhatusesele kirjalikult. Riigikogu juhatus vaatab küsimuse läbi, kas ei leidu seal üleskutset kuritegevusele, haavavaid ütlusi jne, võtab küsimuse Riigikogu istungi päevakorda ja teatab sellest Vabariigi valitsusele. Küsimuse kannab küsija ise või mõni teine Riigikogu liikmetest Riigikogu istungil ette. Harilikult on küsimuste ja arupärimiste arutamiseks määratud nädalas kindel päev. Vastamine ettepanekule sünnib mitte hiljem neljateistkümnendat päeva pärast küsimuse ettekandmist Riigikogus. Läbirääkimisi küsimusele ei järgne ega võta ka Riigikogu seisukohta ministri poolt antud vastuse kohta.

Teistsugune kord on arupärimise puhul. Arupärimisega Valitsuselt ehk Valitsuse üksikult liikmelt on õigus esineda vähemalt ühel neljandikul, see on praegu 25 Riigikogu liikmel. Arupärimine antakse kirjalikult vähemalt kolme liikme allkirjaga Riigikogu juhatusele. Viimane vaatab selle sisuliselt läbi, nagu küsimusegi, ja määrab ta Riigikogu päevakorda. Arupärimise põhjenduseks antakse sõna ühele allakirjutajatest. Peale selle tehakse hääletamisel kindlaks, kas arupärimist toetavad 25 saadikut. Leidub säärane arv, siis arvatakse arupärimine vastuvõetuks. Vastasel korral on see tagasi lükatud. Vastuvõetud arupärimise peale on Valitsuse liige ehk Valitsus kohustatud kolmekümne päeva jooksul vastama, arvates arupärimise vastuvõtmisest. Ei ole mõni arupärijatest antud vastusega rahuldatud, siis otsustab Riigikogu ise, kunas vastuse kohta läbirääkimisi pidada. Läbirääkimised lõpevad üleminekuvormeli vastuvõtmisega. Näeb vastaja Valitsuse liige vastu võetud üleminekuvormelis umbusalduse avaldamise mõtet, siis on tal õigus kohe peale selle üles tõsta usalduseküsimust. Riigikogu otsustab siis enamusega, kas tema usaldab vastavat ministrit ehk ministeeriumi või mitte. On umbusalduse avaldus enamusega vastu võetud, peavad need lahkuma, kellele umbusaldus avaldatud. Põhiseadus nõuab meil „otsekohest“, s. t. selget umbusalduse avaldamist, mitte ainult arvustust. — Alaliste küsimuste ja arupärimiste ettepanemistega sunnib Riigikogu Valitsust nii toimima või säherdust politikat ajama, nagu soovib Riigikogu enamus.

Vabariigi valitsus seab kokku riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve ja esitab selle Riigikogule läbivaatamiseks. Riigikogu vaatab ta läbi, teeb soovitavad muudatused ja võtab ta siis, nagu seadusegi, kolmel lugemisel vastu.

Välise ja sisemiste riigilaenude tegemine kuulub täieliselt Riigikogu võimkonda.

Vabariigi valitsus peab oma esindajate kaudu läbirääkimisi võõraste riikidega ja sõlmib nendega lepingud. Kohustavaks Eesti Vabariigile saavad need lepingud alles pärast Riigikogu kinnitamist.

Riigikogu kuulutab tarviduse korral välja Vabariigi kaitsevägede mobilisatsiooni ehk sõjajalale seadmise. Samuti kuulutab Riigikogu sõja ja teeb otsuseks teha rahu. Otsuste täideviijaks on Vabariigi valitsus. — Välise vaenlase sissetungimise ja sisemiste rahutuste puhul kuulutab Vabariigi valitsus kindla aja peale kas terves või teatavas riigi osas kaitse-seisukorra välja. Selle väljakuulutamiselega avaneb ametiasutustel õigus kitsendada Põhiseaduses ülesõetuid kodaniku põhiõigusi. Põhiseadus annab selleks loa, sest erakorralised ajad nõuavad õige kiiret tegutsemist ja hariliku aja kodaniku-õiguste kaitsenormid võivad saada piduriks, mille tagajärjed riigile väga rasked võivad olla. Väljakuulutatud kaitse-seisukorra peab Valitsus panema Riigikogule kinnitamiseks.

Riigi päralt olevate asutuste ja ettevõtete majandusliku tegevuse ja riigi eelarve täitmise järele valvab Riigikogu tema poolt ametisse seatavate asutuste kaudu. Eesti Vabariigis on säherdune asutus riigikontroll. Riigikontrolli juhatus seisab riigikontrolööri ja kontrollnõukogu käes. Riigikontrolööri ja riigi kontrollnõukogu liikmed valib Riigikogu. Riigikontrolööril on ministri abi õigused.

Lõpuks valib Riigikogu mõningad kõrgemad riigi ametnikud. Peale riigikontrolli juhtivate ametnikkude valib Riigikogu Vabariigi kõrgema kohtu — Riigikohtu esimehe ja liikmed.

Iga aasta oktoobri esimesel esmaspäeval astub Riigikogu kokku oma korraliseks istungjärguks. Ta on koos niikaua, kui seda ise leiab tarviliku olevat. Ei Valitsusel ega riigivanemal pole teda õigus laiali saata. Kui Riigikogu on laiali ja asjaolud nõuavad tema kokkutulekut, siis on Riigikogu juhatusel õigus Riigikogu kokku kutsuda erakorralisteks istungiteks. Riigikogu juhatus on kohustatud seda tegema kui kokkukutsumist nõuab Vabariigi valitsus või $\frac{1}{4}$ Riigikogu liikmetest. Esimesel istungil valib uus Riigikogu enesele juhatuse. Juhatusse kuuluvad: esimees, esimehe esimene ja teine abi, sekretär, selle esimene ja teine abi, kokku kuus inimest. Kuni esimehe valimiseni juhatab uue Riigikogu istungit vana Riigikogu esimees, Asjaajamine Riigikogus sünnib kodukorra järele, mille Riigikogu ise seadusena enese tarvis vastu võtab ja selle järele käib. Riigikogu istungid on Põhiseaduse järele otsustusvõimulised siis, kui pooled liikmetest on koos. Koosolekud on avalikud. Ainult $\frac{2}{3}$ koosolijate nõudmisel võib koosolekut kuulutada kinniseks ja kõrvaldada kõik kõrvalised isikud ning pealtkuulajad.

Riigikogu liige toimetab Riigikogus vabalt oma südame-tunnistuse järele. Tema ei ole seotud valijate ees mingisuguste lubamiste ega kohustustega. Teda ei saa keegi enne volituste lõppu tagasi kutsuda.

Riigikogu kodukord korraldab, nagu eespool öeldud, oma asjaajamist. Kodukord määrab, kudaviisi töötab Riigikogu juhatus, rühmad, vanematekogu, komisjonid, kudas aetakse asju koosolekul, kudas esinetakse esitiste, seaduseelnõude, arupärimiste ja küsimustega, kudas hääletatakse, kudaviisi kutsutakse uut valitsust ametisse ja vabastatakse vana ametist, kudaviisi peetakse koosolekul korda, missugused on Riigikogu liikme kohustused.

Riigikogu juhatus võtab vastu seaduseelnõud, esitased, küsimused ja arupärimised Vabariigi valitsusele, määrab Riigikogu istungite päevakorra, kutsub Riigikogu kokku istungitele, kuulutab välja seadused, juhatab uusi Riigikogu valimisi ja juhatab üldse tervet Riigikogu tegevust. Juhatusel võimkonda kuulub Riigikogu kantselei ja kirjavahetus. — Rühmaks loetakse iga Riigikogu liikmete koondust, mis on saanud valimistel ühennimeliste valimiskirjade põhjal vähemalt kolm kohta. Iga rühm

peab Riigikogu juhatusel teatama oma eestseisuse kokkuseadest. Vanematekogusse kuuluvad Riigikogu juhatus ja rühmade esindajad. Rühmad saadavad vanematekogusse oma esindajad proportsionaalselt oma suurusele. Igal rühmal peab olema vähemalt üks esindaja. Vanematekogu ülesanne on lahendada mitmesuguseid küsimusi ja kokkupõrkeid, mis Riigikogu tegevusse puutuvad, ja täita kohuseid, mis Riigikogu tema peale paneb.

Suur kogu, nagu seda on sajapealine Riigikogu, ei ole sünnis seadusekavade ja esitiste igakülgeks parandajaks ja kokkuseadjaks. Riigikogule peab ette pandama läbiarutatud ja kaalutud kavad. Sellepärast valib Riigikogu oma liikmete hulgast alalised ja erikomisjonid. Alaliste komisjonide tegevuspiiri kuuluvad teatavat liiki seaduseelnõude ja esitiste läbi vaatamine tervel Riigikogu kestusel. Erikomisjonid asutatakse tarviduse korral teatud eriliseks otstarbeks. On see otstarvetäidetud, seaduseprojekt läbi vaadatud, siis lõpetab see oma tegevuse. Komisjoni tööst on lähemalt jutt järgnevas peatükis.

Riigikogu koosolekuid juhatab Riigikogu esimees või üks tema abidest. Et kindlaks määrata, kas on Riigikogu istungi avamiseks tarviline arv liikmeid koos (pool Riigikogu koosseisust), peavad kokkutulnud Riigikogu liikmed kirjutama oma nime kvoorumi raamatusse. Koosolek on niikaua otsustusvõimeline, kui keegi Riigikogu liikmetest ei tõsta kahtlust kvoorumi ehk tarbhulga kohta. Niipea kui kvoorumi küsimus on üles võetud, kõlistab juhataja kõrvalruumidesse, et sealviibijaid saali kutsuda, ja laseb siis koosolijate arvu ära lugeda. Ei vasta nende arv poolele Riigikogu liikmetest, siis lõpetab ta koosoleku.

Ettepanekud, mis Riigikogule tehakse Valitsuse, Riigikogu liikmete ja mitmesuguste ametiasutuste poolt, kannavad esitiste ja seaduseelnõude nime. Seaduseelnõudega võivad esineda ainult Riigikogu liige, rühm, komisjon ning Vabariigi valitsus. Esitisega võivad esineda peale eespool-nimetatute veel Riigikogu esimees ja juhatus, Vabariigi valitsuse üksikud liikmed, Riigikohus, riigikontrolöör ja vastavate seaduste põhjal ka teised ametiasutused. Seaduseelnõusid arutab Riigikogu kolmel lugemisel, esitisi ainult ühel. Esitised on näituseks: Riigikohtu ettepanek, valida uut Riigikohtu liiget jne.

Kõik kõned Riigikogus peetakse kõnetoolilt. Sõna saavad Riigikogu liikmed selles järjekorras, milles nad ennast juhatajale on üles annud. Kõnelemise määr ja aeg on kodukorra järele piiratud. Väljaspool järjekorda võivad rääkida Valitsuse esindaja ja komisjoni aruandja.

Hääletatakse Riigikogus harilikult avalikult. Kümne liikmenõudmisel peab kinniselt hääletama. $\frac{1}{3}$ koosolijate nõudmisel peab hääletus olema nimeline.

Riigikogu koosolekul valvab korra järele koosoleku juhataja. Tema võib kõnelejat peatada, kõnelejale ebakohaste

ütluste eest märkust teha, teda korrale kutsuda ning kolmekordse hoiatuse järele talt sõna ära võtta ja koosolekule ette panna kõnelejat välja heita. Koosoleku juhatajaga ei ole lubatud vaidlema hakata. Riigikogu liige kes ei ole juhataja teguviisiga rahul, võib kaevata vanematekogule, kes Riigikogule ette paneb asja lõplikult otsustada.

Riigikogu võib oma liikmeid kuni kümneks koosolekuks välja heita. Väljaheitmise otsus peab vähemalt $\frac{2}{3}$ koosolijate häältest saama. — Kui koosolekute ruumis võõrad rahu rikuvad, siis võib Riigikogu juhataja politsei jõul need isikud sealt eemaldada. Koosolekute ajaks on juhataja käsutada tarviline arv politseinikke ja sõjaväge.

Põhiseaduse järele on Riigikogu liige varustatud teatavate eesõigustega. Ta on vastutamata, puutumata ja vabastatud riigikaitse teenistusest. Riigikogu liige ei kanna mingisugust vastutust poliitiliste mõtteavalduste eest, mis ta teeb Riigikogus või selle komisjonis. See tähendab, et poliitiliste mõtteavalduste eest, olgugi need riigivastased, ei saa Riigikogu liiget kohtulisele vastutusele võtta. Riigikogu liige vastutab ülevalnimetatud mõtete eest ainult niipalju, kuipalju seda ette näeb kodukord.

Ilma Riigikogu loata ei või tema liiget keegi vangistada, ka mitte kohtuvõimud. Erand on tehtud sellele juhtumisele, kui Riigikogu liige tabatakse kuriteo pealt. Siis on õigus teda vangistada. Sellel korral peab aga 48 tunni jooksul Riigikogu juhatajale sündmusest teatama. Riigikogu juhatus paneb küsimuse otsustamiseks Riigikogule järgmisel istungil. — On Riigikogu liikmele määratud vangistus, siis võib Riigikogu karistuse täitmist kuni Riigikogu istungjärgu ehk Riigikogu kestuse lõpuni edasi lükata. — Kuni oma volituste lõpuni on Riigikogu liige vabastatud riigikaitse teenistusest.

Riigikogu liikmed saavad tasu ja sõiduraha. Tasu suuruse määrab eelmine Riigikogu. Muudab Riigikogu liikmete tasumäära, siis hakkab see seadus maksma alles järgmise Riigikogu koosseisu kohta. See on selleks, ära hoida piinlikkusetunnet, et Riigikogu enesele palka määrab. Praeguse Riigikogu liikme tasu seisab koos kuutasust ja lisatasust. Riigikogu liige saab kuus palka pool Riigikohtu liikme palgast, see on (15.300:2) 7650. Peale selle saab Riigikogu liige lisatasu iga Riigikogu juhatajale, vanematekogule ja komisjoni koosoleku eest $\frac{1}{20}$ osa kuupalgast, kui ta sinna on valitud ja sellest osa võtab. Riigikogu liige on kohustatud Riigikogu istungitest osa võtma. Puudub ta, siis arvatakse iga puudunud koosoleku pealt $\frac{1}{20}$ osa kuutasust maha. Vabandavatel põhjustel puudumise korral mahaarvamist ei tehta. On Riigikogu liige Riigikogu istungilt ajutiselt väljaheidatud, siis arvatakse iga puuduva koosoleku eest $\frac{1}{10}$ kuutasust maha. Neile Riigikogu liikmetest, kellel alaline elukoht on väljaspool Tallinnat, makstakse peale

muu iga kuu seitse sada marka korteriraha. Peale selle saavad väljaspool Tallinnat elavad liikmed Riigikogu istungitele ja tagasi sõiduks sõiduraha tõeliste kuulude suuruses.

Koosolev esimene Riigikogu koosseis astus kokku 4. jaanuaril 1921. Tema rühmaline koosseis on järgmine: Tööerakonda kuuluvad 22 saadikut, põllumestekogude rühma 21 saadikut, Eesti sotsialdemokraatliste töölisteparteisse 18., Eesti iseseisvasse sotsialistlikku töölisteparteisse 11 s., Eesti rahvaerakonda 10 s., kristlikku rahvaerakonda 7 s., kommunistide erakonda 5 s., saksa-balti erakonda 4 s., majanduslikku rühma 1 s., Vene rahvusliste liitu 1 saadik. Riigikogu valis omale juhatuse, kuhu kuulusid: esimees O. Strandmann, esimehe esimene abi R. Virma, teine abi A. Kerem, sekretär A. Tupits, tema esimene abi J. Bergmann, teine abi V. Pezold.

11. PEATÜKK.

Seadusandlus.

Me nägime eespool, et riigi tegelus jagatakse kolme ossa: seadusandlus, seaduste elluviimine ehk valitsemine ja kohtumõistmine. Pöörame esimese osa vaatlusele.

Ühiskondlik elu oleks võimatu kui teda ei korraldaks üldkohuslikud normid. Tähtsamad neist on kõlbluse- ja õiguse-normid. Riik teeb eeskätt tegemist õigusenormidega. Sellepärast räägime neist meiegi. Õiguslike normide hulgast märgime ära kaks suurt jaotust: üks on seadused, teine määrused.

Mis on seadus? Seadus on seadusandliku asutuse poolt väljaantud korraldus. Seadus kannab harilikult üldist iseloomu. Määrus sellevastu on valitsemisasutuste poolt väljaantud korraldus. Uuem seadus muudab vanema seaduse. Määrus ei saa iialgi seadust muuta. Ta peab kokkukõlas olema seadusega. Määrusi võivad välja anda ainult need asutused, kellele seadus seda lubab, ja neis asjus, mis seaduses lubatud. Sellega on määrus täiesti seadusealne. Seadus lubab linnavolikogule teha korraldusi kaitseks marutõbiste koerte ja tulekahjude eest. Nende seaduste põhjal annab linnavolikogu tarvilikul korral välja määrused, et koerad peavad liikuma suukorvides ja korstnaid peab nii mitu korda aastas puhastama. Viimased määrused on linnakodanikule samuti sunduslikud nagu seadusedki. Mispärast on mitmesugustele ametiasutustele õigus antud määrusi välja anda, miks ei korralda seadus ise neid juhtumisi? See on sellepärast, et seadusel võimatu on igakülgseid ja igale kohale vastavalt elujuhtumisi ette näha ja korraldada. Pealegi liigub seadusandmise-aparaat liiga aeglaselt. Sellepärast seavad seadused üles üldise iseloomuga

nõuded, kuna peenused jäetakse nende valitsemisasutuste korraldada, kes seadust ellu viivad.

Seadusi jagatakse riigis mitut viisi. Üks jaotus on: põhiseadused ja harilikud seadused. Mis on nende vahe, seda nägime peatükis mis käsitas Eesti Vabariigi põhiseadust. Teine põhimõte jagab seadusi eraseadusteks ja avalikkudeks seadusteks ehk teisiti eraõiguseks ja avalikõiguseks. Eraseadus ehk eraõigus korraldab eraisikute era-vahekordi. Tegevad on nendes vahekordades eraisikud, lahendada on nende isikute eneste huvid, teiste huvimid nemad ei puuduta, näituseks mehe ja naise varanduslik vahekord, varanduse pärijate omavaheline vahekord, lepingus olevate isikute vahekord, näit. müüja ja ostja jne. Avalikõigus ehk avalikseadus korraldab riigi vahekorda kodanikkude ehk teiste asutustega. Nende vahekordade juures on üks tegelane tingimata riik. Lahendada ei ole mitte osavõtjate erahuvid, vaid avalikud huvid, riigi huvid. Avalikõigus läheb nõudmisega kodaniku või mõne asutuse vastu meie kõikide, üldsuse huvides. Näituseks karistavad nuhtlusseadused. — avalikõigus — kurjategijaid meie kõikide huvides. Riigi maksusid käsivad võtta maksuseadused meie kõikide huvides. Tervishoiu-seadused kitsendavad haiguste korral kodanikkude liikumist üldsuse huvides. Era-õiguse ehk eraseaduste hulka kuuluvad: perekonna-õigus, asjaõigus, pärandusõigus, kohustusõigus; avalikõiguste ehk avalikseaduste hulka — riigiõigus, valitsemisõigus, finantsõigus, kaelakohtu-õigus, kohtupidamisõigus, rahvusvaheline õigus jne. Nimetused ütlevad juba, misuguseid seadusi sisaldavad ülesloetud õigused.

Seaduse loomise protsessis on tarvis silmas pidada nelja momenti: 1) seadusandluse algatusõigust, 2) seaduse teksti kindlaksmääramist, 3) seaduse kinnitamist ehk sanktsiooni ja 4) seaduse väljakuulutamist.

Seadusandluse algatusõiguseks nimetatakse õigust esineda parlamendis seadusekavaga. On kolmesuguseid riike. Ühed lubavad seadusekavaga esineda ainult kuningal, teised ainult parlamendi liikmetel, kolmandad mõlematel, s. t. ühelt poolt riigipeal ja ministriumil ja teiselt poolt parlamendi liikmetel. Neid riike praegu enam ei ole, kus ainuüksi kuningal see õigus on. Säherdune kord oli vanemates konstitutsioonilistes monarhiates. Vähestes riikides on see õigus ainult parlamendi liikmete päralt (Põhja-Ameerika Ühisriigid). Enam jagu konstitutsioonilistes monarhiates ja mõlemat liiki vabariikides on see õigus valitsusel (riigipea ühes ministriumiga) ja parlamendi liikmetel. Suurem jagu seadusekavasid tulebki valitsuse poolt, sest temal on tarvitada suur ametnikkude-eriteadlaste pere.

Teine moment seaduse loomise protsessis on seaduse teksti kindlaksmääramine. Meie aja riikides teeb seda parlament. Kuidas see sünnib ühekojalises parlamendis ja kuidas kahekojalises, sellest oli jutt peatükis, mis käsitas parlamenti.

Riigipeal — kuningal või presidendil — pole õigust seaduse tekstis muudatusi teha.

Kolmas moment on seaduse kinnitamine ehk sanktsioon. Peatükis „Mitmesugused riigivormid“ nägime, et konstitutsioonilistes monarhiates parlamendi poolt vastuvõetud seadusekava vajab kuninga kinnitamist. On kahesuguseid kuningriike. Ühed annavad kuningale absoluutse ehk täielise seadusekava tagasilükkamise õiguse, teised — suspensiivse veto õiguse ehk õiguse seadusekava ainult teatavaks ajaks edasi lükata. Vabariikides on presidentidel kitsendatud suspensiivse veto õigus. Välisriikidest on üks vabariik, nimelt Schveits, kus parlamendi poolt vastuvõetud seaduseelnõu kohe väljakuulutamisele läheb, ilma et tarvis oleks küsida presidendi nõusolekut.

Viimane moment on seaduse väljakuulutamine. Praegusel ajal trükitakse seadused eriseaduselehes, mida riigi poolt välja antakse.

Harilikult maksab seadus eeltuleva aja kohta, s. t. seadus jätab puudutamata vähekorrad, mis loodud enne uue seaduse elluastumist. Harukordadel võib lugu olla aga vastupidi, kuid siis on see eriti uues seaduses märgitud. Enne kui seadus kodanikkudele sunduslikuks saab, peab neil võimalus olema selle tekstiga tutvuneda. Seepärast määravad uuemad seadused teatava aja seadusega tutvumiseks. Nii ütleb Saksa uus põhiseadus, et seadus astub jõusse, s. t. on kodanikkudele sunduslik 14 päeva pärast seaduse seaduselehes ilmumist riigi pealinnas. See on täiesti loomulik. Kui igas riigis on maksmas norm, et seaduse mittetundmine kodanikku ei vabanda, siis peab kodanikul võimalus olema seadusega tutvuda. Kas ta seda teeb või ei tee, see on tema oma asi. Pärast ei saa ta end vabandada, et ta uuest seadusest midagi ei teadnud.

Pöörame nüüd Eesti seadusandluse vaatlemisele. Seadusi annavad Eestis Riigikogu ja rahvas rahvahääletamisel. Harilik seaduseandja on Riigikogu, harukordne — rahvas. Peatame esmalt Riigikogu töö juures.

Riigikogule võivad seaduseelnõusid ette panna iga Riigikogu liige, Riigikogu rühm, komisjon ja Vabariigi valitsus. Seaduseelnõu peab olema kirjalik. Eelnõu sisseandja või andjad lisavad eelnõule juurde seletuse tema põhjendamiseks. Eelnõu antakse Riigikogu juhatusele. Viimane saadab eelnõu vastavasse komisjoni kui sisseandja ei ole palunud seaduseelnõud kohe Riigikogu üldkoosolekul arutada. On eelnõu komisjoni antud, siis saavad Riigikogu liikmed ja Vaabariigi valitsus ära kirjad esitatud eelnõust. Komisjoni istungitest võivad osa võtta ka teised Riigikogu liikmed, kes mitte komisjoni ei kuulu. Kuulutab komisjon aga oma istungid kinniseks, siis ei saa teised Riigikogu liikmed istungil viibida. Komisjonil on õigus valitsuse esindajaid oma koosolekule kutsuda. Samuti on valitsusel õigus saata oma esindajaid komisjoni istungile. Komis-

joni otsused tehakse hääleteenamusega. Langevad hääled poolteks, siis esitatakse Riigikogule mõlemad ettepanekud. Iga seaduseelnõu kohta, mis komisjoni antud, peab viimane, peale suusõnalise aruande, kirjaliku ettepaneku tegema Riigikogu otsuse eelnõu kujul ühes seletuskirjaga. Riigikogus ülesastumiseks valib komisjon aruandja.

On seaduseelnõu võetud esitaja nõudel kohe päevakorda, siis otsustab Riigikogu kas minna esimesele lugemisele või anda ta komisjoni. Antakse ta komisjoni, siis läheb ta seda rada, mis eespool kirjeldatud. Tulgu seaduseelnõu komisjonist või asugu Riigikogu kohe selle arutamisele, ikka peab seaduseelnõu kolmel lugemisel arutatama. Nagu eelmises peatükis tähendatud, tehakse seda selleks, et kõrvaldada vigu, mis ühekordne arutamine enesega võib tuua. Esimene lugemine seisab selles, et seaduseelnõu kohta peetakse üldisi läbirääkimisi, kas on seadust üldse tarvis ehk kas on ta sedavõrd täielik, et maksab tema punktide kaupa arutusele minna. Esimesele lugemisele järgnev hääletus võib seaduseelnõu ka uuesti komisjoni tagasi anda. Teine lugemine seisab selles, et iga seaduseelnõu paragrahvi arutatakse, muudatusi ja parandusi tehakse. Kõik ettepanekud tulevad hääletusele. Vastu võetakse ettepanek, mis enamuse saab. Nii hääletatakse kõik eelnõu paragrahvid järjekorras läbi. Ühel koosolekul võib olla ainult üks lugemine. Esimese ja teise lugemise vahet peab olema vähemalt kolm päeva. Riigikogu võib seda vahet ka muuta. Kolmandal lugemisel arutatakse seaduseelnõu uuesti paragrahvide kaupa. Ettepanekuid võib teha ainult teisel lugemisel olnud ettepanekute piirides, s. t. et Riigikogu liikmed ei või kolmandal lugemisel säherdusi ettepanekuid teha, millest ei olnud juttu teisel lugemisel. See kitsendus on seepärast, et hoida scotuks uute ettepanekute eest, mis seaduseelnõu põhjalikult muudavad. On kõik paragrahvid läbi hääletatud, siis on seaduseelnõu kolmandal lugemisel vastu võetud. Sellele järgneb seaduse lõplik redigeerimine ehk seaduse keeleline silumine. Seda toimetab redaktsioonikomisjon, kes koos seisab komisjoni aruandjast ja kolmest alalisest liikmest, keda Riigikogu seks valib. Redaktsioonikomisjon vaatab seaduse läbi, teeb tarvilised keelilised parandused ja esitab ta siis Riigikogule sellel kujul vastuvõtmiseks. Vastuvõtmine sünnib hääletuse teel. Riigikogul on õigus seadusi ka ilma redaktsioonikomisjoni andmata vastu võtta. Riigikogu poolt vastuvõetud seadused kuulutab välja Riigikogu juhatus. Nad ei vaja mingisugust kinnitust ehk sanktsiooni. Riigikogu juhatus laseb vastuvõetud seadused äratrükkiida „Riigi Teatajas.“ Viimane on Kohtuministeeriumi poolt väljaantav ajakiri, mille sisuks on uued seadused, määrused ja valitsuse asutuste teadaanded. Kui seaduses eneses Riigikogu muud tähtaega ära ei määra, siis hakkab seadus maksma kümnendal päeval peale „Riigi Teatajas“ avaldamist.

Peale Riigikogu teostab seadusandlust harukordadel ka rahvas oma hääleõiguslike kodanikkude näol. Selleks on olemas kaks teed — rahvahääletus ja rahva algatusõigus.

Põhiseadus ütleb, et „iga Riigikogu poolt vastuvõetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestes tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmendviis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuab, et nimetatud seadus esitataks rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis oleneb pärasine väljakuulutus rahvahääletuse tagajärgedest.“

Seda seadust teostatakse järgmiselt. Riigikogu liikmed, kes tahavad nõuda, et seadus jääks välja kuulutamata, peavad sellest kolme päeva jooksul, seaduse vastuvõtmise päevast arvates, Riigikogu juhatusesse kirjalikult teatama. Teadaanne peab allkirjutatud olema kolme liikme poolt. Seitsme päeva jooksul, jällegi arvates seaduse vastuvõtmisest, on igal Riigikogu liikmel õigus teatada Riigikogu juhatusesse, et tema soovib seaduse väljakuulutamist seisma panna. Kui seitsme päeva jooksul kogub üks kolmandik Riigikogu liikmetest, siis jätab juhatus seaduse kaheks kuuks välja kuulutamata. Vastasel korral kuulutab ta selle välja.

Kahe kuu jooksul on hääleõiguslike kodanikkudel õigus nõuda Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse rahvahääletusele panemist. Rahvahääletamise nõudmine antakse kirjalikult Riigikogu juhatusesse. Nõudmises peab selgelt ära tähendatud olema, missugust seadust soovitakse hääletusele panna. Nõudmine võib sisaldada ainult ühe seaduse hääletusele panemist. Nõutakse korraga mitme seaduse rahvahääletusele panemist, siis loetakse nõudmine käivaks ainult esimese seaduse kohta. Hääleõiguslik kodanik, kes rahvahääletamise nõudmisega ühineb, peab seda oma allkirjaga tõendama. Ühtlasi peab ta ka oma vanaduse ja elukoha sinnasamma ära märkima. Kõik allkirjad kinnitatakse linna-, alevi- ja vallavalitsuste poolt, kes alalisi hääleõiguslike kodanikkude nimekirju peavad. Neil asutustel on võimalik revideerida, kas allkirjutaja on hääleõiguslik või mitte. Korjub üle riigi niiviisi kakskümmendviis tuhat allkirja, siis on Riigikogu juhatus kohustatud panema seaduse rahvahääletusele.

Rahvahääletust juhatab Riigikogu juhatus. Nagu Riigikogu valimisteks, nii on ka rahvahääletamiseks Eesti Vabariigi maaala jagatud kümnesse hääletamisringkonda, ringkonnad jaoskondadeks. Ringkonnad ja jaoskonnad on samad, mis Riigikogu valimistelgi. Ringkonna ja jaoskonna tööd juhivad samad komiteed ja komisjonid, ainult selle vahega, et komisjones puuduvad kandidaatide nimekirjade esindajad, kes valimistel komisjonidesse kuulusid. Riigikogu juhatus määrab rahvahääletamispäeva kindlaks. See peab sündima mitte hiljem nelja kuud pärast rahvahääletuse nõudmist 25.000 kodaniku poolt.

Riigikogu juhatus saadab linna-, alevi- ja vallavalitsustele rahva hääletusele tuleva seaduse teksti. Need asetavad hiljemalt 20 päeva enne hääletamist selle teksti oma asutuse seinale kõigile lugemiseks. Nagu valimistelgi, nii ka hääletusel saadab Riigikogu juhatus eespool-nimetatud asutustele tarvilise arvu hääletamisümbrikke, hääletamissedeleid ja nimelisi tunnistusi. Ümbrikud peavad olema ühesugused ja Riigikogu juhatuse templiga märgitud. Hääletamissedelid on kahesugused. Üks kannab trükitud pealkirja „poolt,“ teine „vastu.“ Nimeliste tunnistuste plangid on sarnased nagu valimistelgi. Mitte hiljem viit päeva enne hääletamist saadetakse igale hääleõiguslikule kodanikule koju kätte hääletamissedelid ja nimeline tunnistus. Hääletamisele, mis kestab 3 päeva, võtab kodanik kaasa nimelise tunnistuse, isiku tunnistuse ja hääletamissedeli ja läheb oma hääletamisjaoskonda. Sealt saab ta ümbriku, millesse ta väljalõigatud hääletamissedeli kas „poolt“ või „vastu“ päälkirjaga sisse paneb. „Poolt“ tähendab, et tema on Riigikogu poolt vastuvõetud seadusega nõus. „Vastu“ tähendab vastupidist, mitte-nõusolekut. On hääletamisaeg läbi, suletakse ukсед, avatakse hääletamiskastid ning ümbrikud ja loetakse jaoskonnas äraantud „poolt“ ja „vastu“ hääled. Hääletamise sündmuse üle kirjutatakse protokoll, märgitakse üles häälte arv ja saadetakse kõik materjal ringkonna-komiteele. See teeb kokkuvõtte ja saadab materjali Riigikogu juhatusele. Viimane teeb lõpukokkuvõtte. Kui selgub, et Riigikogu poolt vastuvõetud seadus saab rahvahääletusel hääletusest osavõtjate enamuse, siis loetakse see seadus rahvahääletusel vastuvõetuks. Selgub aga, et Riigikogu poolt vastuvõetud seadus saab enese vastu enamuse osavõtjate häältest ja kui see enamus ei ole vähem kui pool kõigist kodanikkudest, kes viimastest Riigikogu valimistest osa võtsid, siis on see seadus rahvahääletusel tagasi lükatud.

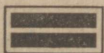
Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse, siis peab Riigikogu laiali minema ja uued valimised peavad ette võetama mitte hiljem seitsmekümneviie päeva pärast rahvahääletamist. Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse tagasilükkamine tähendab umbusalduse avaldamist Riigikogule ja loomulikult ei või see enam edasi omal kohal püsida.

Rahva algatamisõiguse kohta lausub Põhiseadus: „Rahvaalgatamise korras on 25.000 hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistatakse maksusetaks. Sellekohane nõudmine antakse väljatöötatud seaduseelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhtumisel pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamuse eelnõu vastuvõetuks, omandab ta seadusliku jõu.“ Rahvaalgatamisõigust teostatakse järgmiselt. Soovib grupp kodanikke

esineda nõudmisega mõnda seadust kaotada, muuta või uut välja anda, siis peavad algatajad täpise seaduseelnõu kokku seadma. Sellele eelnõule hakatakse allkirju korjama. Allkirjad kinnitatakse samuti, nagu seaduse rahvahääletusele paneku korral. On kokku korjatud 25.000 allkirja, siis esitatakse nõudmine Riigikogu juhatusel. Korraga võib esineda ainult ühe seaduseelnõuga. Riigikogu juhatus vaatab nõudmise läbi, kas vastab ta seaduse nõuetele. Jaataval korral annab ta esitatud eelnõu Riigikogule edasi. Käib nõudmine Põhiseaduse muutmise kohta, siis paneb Riigikogu juhatus eelnõu otse rahvahääletusele ilma Riigikogusse andmata. Nelja kuu jooksul algatamise nõudmise sisseandmise päevast arvates peab Riigikogu eelnõu kohta oma otsuse tegema: kas võtab ta eelnõu seadusena vastu või lükkab tagasi. Tagasilükkamise korral peab Riigikogu juhatus rahvahääletuse välja kuulutama. Rahvahääletus võetakse mitte hiljem kahte kuud pärast Riigikogu lõplikku otsust ette. Rahvahääletus ise sünnib ses korras, mis eelpool rahvahääletuse nõudmise asjus kirjeldatud. Kui hääletamisel selgub, et Riigikogu poolt tagasilükatud seaduseelnõu poolt hääletusel hääletajate enamus on ja see enamus moodustab vähemalt poole nende kodanikkude arvust, kes viimastest Riigikogu valimistest osa võtsid, siis on 25.000 kodaniku poolt rahvaalgatuse põhjal esitatud seaduseelnõu vastu võetud. Riigikogu ja rahvaenamus on sellega vastolusse sattunud: Riigikogu peab laiali minema. Uued valimised võetakse hiljemalt seitsekümmendviis päeva pärast rahvahääletamist ette.

Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvaalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenude tegemine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutegemine, kaitse-seisukorra väljakuulutamine ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamine, samuti ka lepingud võõraste riikidega. Need kõik on küsimused, mis iseäranis valusasti puudutavad kodanikka. Rasketel minutitel kipub kodanik eestkätt enese kasu peale mõtlema ja hääletab sellest seisukohast. Säherdune teguviis viib aga isamaa väljapääsmata seisukorda. Sellepärast on ülesloetud küsimuste otsustamine antud ainuüksi Riigikogu kui paremate valitud kodanikkude kogu kätte.

Põhiseaduse kohta on ette nähtud teine muutmiskord. Põhiseaduse muutmist võivad algatada Riigikogu ja rahvas rahvaalgatuse korras. Muutmine ise sünnib ainult rahvahääletusel. Eelnõu peab rahvale teada antama vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva. Põhiseadus loetakse muudetuks, kui eelnõu poolt hääletab vähemalt pool kogu Vabariigi hääleõiguslikkudest kodanikkudest.

Lisa nr. I.

Eesti Asutava Kogu seletus Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatuses.

Eesti rahvas peab oma õiguseks ja kohuseks praegusel maailma ajaloo ja enese saatuse pöördeajal astuda kõigi haritud rahvaste ette järgmise seletusega.

Vaba ja iseseisva rahvana elasid eestlased põliselt Baltimere kallastel. Seitsesada aastat tagasi murdis Läänest tulnud Saksa ülivõim väikese rahva iseseisvuse ja kaotas tema vabaduse. Asjatuks jäid aegajalt ettevõetud meeletikud katsed võõra ikke alt vabaneda. Aga ei kustunud rahva hingest endise põlise põlve mälestused. Kõige surve ja alandamise kiuste elas salajas edasi kindel lootus ja julge soov, et peab tulema ja kindlasti tuleb aeg, mil Eesti rahvas jälle oma saatuse määramist võib võtta enese kätte. Suure ilmasõja lahtipuhkemisel nägi Eesti rahvas selle hirmsa heitlemise mõtet rahvaste vabanemises maailmariikide imperialistlikkude püüete vande alt ja väikerahvaste eluõiguse võidule pääsemises. Selles mõttes ohverdasid Eesti paremad pojad võõrastel võitlusväljadel vankumata meeleskindlusega oma verd ja elu, kindlalt lootes, et nende ohver pöörde toob ka Eesti rahva saatusesse. Ja kui viimaks ilmasõja keerust heleda päikesena üles kerkis rahvaste enesemääramise õigus, siis oli Eesti rahvas esimeste seas teda rõõmuga tervitamas ja viibimata teostamas enese kohta. Nüüd on tulnud aeg, kus Eesti rahvas, seistes keset hirmsat ja verist võitlust oma iseseisva elu õiguse eest ja tagasi tõrjudes ähvardava hävituse lainet, astub teiste iseseisvate rahvaste hulka ja nõuab enesele püsivat paika rahvaste liidus suveränse riigina.

Mis õigusega astub Eesti rahvas selle otsustava sammu?

Selle loomuliku õigusega enesemääramise ja vaba enesevalitsemise peale, mis juurdub iga rahva elutungis; selle õigusega, mida vägivald küll ajutiselt võib alla suruda, mille nõudmist aga iialgi ei suudeta ära hävitada elujõuliste rahvaste hingest; selle õigusega, mis nüüd on lunastatud maailma rahvaste kannatuste ja vereohvritega ja on leidnud üleüldist tunnistamist; selle õigusega, mille täielik maksmapanemine

võimaldab seda rahu, mida igatseb kultuuriline maailm kõigi sõja koleduste järele. Mitte silmapilgukski ei taha ega või Eesti rahvas lubada mõtet, et see üleüldine õigus tema kohta jääks ainult sisuta sõnaks.

Eesti rahvas teab, et see samm tähendab nende sidemete katkestamist, mis ühendasid teda Vene riigiga viimased kaks aastasada. Kuid Eesti rahvas teab ka, et suur Venemaa ennast võõrasemana on üles pidanud tema vastu. Eesti rahvas tunneb, et Vene riik ei ole tarvitanud ühtegi juhust, et luua tõsist sise-mist sidet enese ja Eesti rahva vahel. Veel enam: kibedusega mäletab Eesti rahvas kõike seda ülekohtu, mis talle osaks on saanud Vene riigi poolt või tema tegelikul toetusel.

Vaevalt oli Rootsi riik, kellega Eesti rahvas enne oli riikliselt seotud, mõnda korraldust teinud rahva elujärje ja inimlikkude õiguste kindlustamise sihis, kui Eesti Vene riigi külge liideti. Ühes sellega tuli lõpp kõigile parandustele. Vastuvaidlemata kinnitasid Vene tsaarid kõik mõisnikkude kaugeleminevad soovid ja nõudmised maa ja rahva kohta. Mõisniku piiramata meelevalla alla antud ihu ja hingega, ilma kõigist inimese õigustest, eluta asja seisukorrale alandatud, keda müüdi ja osteti, hingitses Eesti rahvas esimese aastasaja jooksul Vene valitsuse all. Läänes tõusnud vabaduse liikumine purustas 19. aastasaja algul viimaks ka Eesti rahva pärispõlve. Kuid olulist muutust ei toonud see esialgul rahvale mitte. Tema päralt oli küll isiklik priius, kuid mõisniku päralt oli ja jäi maa, rahva senine elataja ja kandja. Et elada, selleks pidi talupoeg mõisnikult maad võtma tingimistel, mis hinge kinni matsid. Teist teed ei olnud, sest kindlasti oli piiratud talupoja liikumise vabadus ka kitsamates piirides. Välja rännata oli võimata, niisamati olid kinni tema eest linnaväravad. Alles mõnikümme aastat hiljem omandas talupoeg võimaluse linna asuda, kuid sealgi olid käsitöö ja kaubandus temale kaua sulatud kitsaste seisusliste eesõiguste ja korralduste läbi. Olude sunnil anti viimaks talupojale õigus maad rentida ja päriks osta. Kuid tingimised olid nii rasked, et ainult väike osa rahvast aegamööda seda võimalust on suutnud tarvitada. Rahva vaenulik suurpõllupidamine aga kasvas külade ja talude hävitamise läbi. Sajadtuhanded rahvaliidmed pidid välja rändama, et Venemaa lagendikkudel ja Siberi metsades uudismaad luues ja põldu harides enesele võimalust leida elamiseks oma armsaks saanud töö läbi. Järelejätmata püüdis rahvas oma asemikkude ja avaliku hääle kaudu tähelepanemist juhtida oma kisendava seisukorra peale. Vene valitsus jäi kurdiks. Mitmel korral asusid meelegeitetele aetud talupojad mässu teele. Verine karistus oli valitsuse vastus sellele, kuna põnevate maaolude tõsine korraldamine jäi ikkagi tulemata. Küll anti Saksa suurmaapidajatele luba Sisevenemaalt võõraid Saksa asunikka siia tuua, küll valmistasid Vene ametnikud kavatsusi Vene talurahva

asutamiseks maadele, kust eestlased pidid taganema, rännates linnadesse või üle piiri, — Eesti rahva suurele enamusele jäeti aga ainult nälg maa järele.

Oma töökuse ja hoole läbi tõusis Eesti rahvas aegamööda kultuuriliselt kõrgele järjele, kuid talle ei antud sedagi omavalitsust omas kodus, mis ammu käes oli madalamal astmel seisval Vene rahval. Maa ja rahva asjade juhtimine ja korraldamine, peale kõige lihtsamate talurahva seisuksliste asjade, seisis suurmaapidajate õreda kahi käes. Kõigist üle aga käis Vene kuberneride ja ametnikkude võim ja omavoli. Linnades tõusid eestlased pärast liikumise kitsenduste kaotamist enamusesse. Sihilik valitsuse tegevus hoidis neid ära linnavalitsemises oma arvukohaselt mõjule pääsemast. Linnade juhtimine jäi väikese Saksa ringkonna kätte.

Eesti rahval on sügav tung hariduse järele. Ärarääkimata ohvrid kandes, ööd ja päevad tööd tehes, saadavad vanemad oma lapsed koolidesse, raske puudusega võideldes püüab Eesti noorsugu omandada kõrgemat haridust. Need, kellel see korda läks, pidid aga võõrsile veerema, sest kodumaal olid neile teed kinni. Siia toodi ametnikud Venemaalt, kellel võõras rahva keel ja meel, tundmata tema kombed ja elutingimised.

Mitte korraldada rahva loovaid jõudusid, mitte edendada maa head käekäiku ei püüdnud need võõrahingelised ametnikkude parved, vaid võimalikult ära hoida rahva iseteadlikkude kavatsuste teostamist, takistada tema omapärast arenemist ja hävitada tema rahvuslist iseolemist.

Kõige valusamalt võis võõras ametnik haavata rahva hinge, tallata tema pühamaid tundeid, hävitada tema paremaid püüdeid, — mitte karistus ei oodanud teda selle eest, vaid aukõrgendus ja parem koht.

Kõige otsustavamaid võtteid tarvitati Eesti rahva venestamise sihis. Vene keel sai valitsevaks keeleks omavalitsuse asutustes ja kohtutes. Lõpmata raskeks tehti asjaajamine umbkeelsete ametnikkudega, kirjeldamata vaearikas oli õiguse otsimine kohtutes, kus võõrastest oludest tulnud kohtunikud pidid rahva eluhuvisid puudutavaid küsimusi puudulikkude tõlgete kaudu otsustama.

Koolides valitses enne Saksa keel, siis muudeti nad puhasvenekeelseteks. Isegi rahvakoolis, mis esialgu emakeelne olnud, pandi õppekeeleks Vene keel. Juba varakult vägistati nõnda Eesti noorust vaimliselt ja hingeliselt, püüti temas äratada halvaks panemise tunnet kõige vastu, mis oma, takistati tema loomulikku arenemist.

Hoolimata oli Vene isevalitsus juba Vene rahva enese vastu, veel ülekohtussem kõigi muulaste vastu. Missuguse rõõmuga tervitasid sellepärast kõik Vene riigi rahvad isevalitsuse langemist, lootes pööret oma olukorras. Kibe pettumus

ootas neid, sest endine vaim valitses oluliselt edasi Vene riigis. Oma esitajate pealekäimisel sai Eesti rahvas ajutise koduse omavalitsuse Vene Ajutise valitsuse kinnituse 30. märtsil (12. aprillil) 1917. Võimu koondamise püüded ei kadunud aga mitte ja edasi keetsid ka Vene ametnike katsed meie asjade sekka segada ja halvaks panemist üles näidata Eesti rahva vastu.

Koolidesse jäi Vene õppekeel, peale rahvakoolide, hädalistele uuendustele tehti järjekindlalt takistusi, omavalitsuse asutustes keelati Eesti keelele õigused, mis kohased vabale rahvale tema omas kodus.

Varsti läks Eestis võim Vene madruste ja soldatite nõukogude kätte. Kõige laialisemas mõttes väljakuulutatud rahvaste enesemääramise õigust teostasid nad Eestis vägivaldselt laiali ajades Eesti Maanõukogu ühes Maavalitsusega ja sõjariistadega katkestades kõige demokraatlisemal alusel ettevõetud Eesti Asutava Kogu valimisi kesk nende käiku. Isegi oma kodu kaitsmise õigust ähvardava Saksa sissetungimise vastu keelati Eesti rahvale, takistades Eesti sõjameeste kodumaale koondamist lagunevast Vene sõjaväest. Viimaks toodi Eesti rahvas täiesti vastu oma tahtmist ja ilma tema arvamist küsimata Bresti lepingu põhjal ohvriks Saksa imperialistlikule maadeahnusele. Visalt seisis Eesti rahvas ka Saksa okupatsiooni raudse rõhumise all oma iseseisvuse ja eluliste huvide eest. Kõige rängem surve ja kõige sihikindlam rahva tahtmise vägistamine ei suutnud hävitada tema vabaduse ja riiklise iseolemise tungi. Purunes okupatsiooni võim liitriikide raskete hoopide all ja jälle hakkas Eesti rahvas vabamalt hingama ja lootusrikkamalt tulevikku vaatama. Aga uuesti ootasid teda kannatused, raskemad kui enne nähtud. Vene nõukogude valitsuse sõjaväed tungisid Eestile kallale. Neil oli teada, et Eesti rahvas pärast rasket kannatamise-aega oma riiklist elu korraldades ainult kõrvaldada püüab ülekohut ja luua tahab paremat ning õiglasemat ühiselulist korda, kuid see ei takistanud neid tungimast sõjast väsinud ja puudustega võitlevale maale, tuues uut häda ja õnnetust: põletades külasid ja talusid, hävitasid ülespidamisaineid ja kultuuriväärtusi, halastamata tappes ilmsüütä inimesi, pantvangidena hoolimata ära viies naisi ja lapsi.

Kas on kõigi nende kannatuste nähes Eesti rahval veel kohustust alal hoida neid sidemeid, mis teda ühendanud Vene riigiga? Enesetapmisega ühevääriline oleks teadlik jäämine ühendusesse niisuguse maaga.

Mitte vihas ega vaenus ei taha meie elada Vene rahvaga vaid heas naabruses ja sõbralikus läbikäimises, kui tema meid rahule jätab. Võõrad on olnud Eesti rahvale ja jäävad ka võõraks igasugused võimulaiendamise ihad üle oma piiride. Eesti rahvas tahab ainult omas kodus oma loomulikku õigust tarvitades vabalt ja rippumatult oma elu korraldada.

Kas oskab Eesti rahvas valitseda iseennast ja kas jõuab ta kanda iseseisvat rippumata riiki?

Eesti rahva senine minevik annab selle peale kindla jaa-tava vastuse. Kõige raskemad olud ja elamistingimised ei ole jõudnud hävitada Eesti rahva elutungi ega edenemise võimet. Visalt ja järjekindlalt on rahvas tarvitanud iga eneseavalduse võimalust oma elujärje parandamise, kultuuri varade loomise ja oma inimliku väärtuse tõstmise sihis. Kui tuli võimalus maad omandada, siis pani üks osa rahvast oma kodule kindla põhja väsimata vaeva ja tööga, ja kui avanesid linnade väravad talu-poegadele, siis võitis teine osa enesele majandusliselt vaba seisukorra käsitöö ja kaubanduse kaudu. Nõnda tõusnud väikepõllumeeste ja linnakodanikkude kihist kasvas välja lühikese aja jooksul arurikas haritlaste liik, kellest suur osa ennastsal-gavalt ja ustavalt andus rahva kultuurijärje tõstmise tööle. Vii-mase poole aastasaja kestusel, kus elutingimused natuke vaba-maks muutusid, on Eestis käimas elav ja väsimata rahva ise-tegevus kõigil ainelise ja vaimlise kultuuri aladel. Põlluma-jandus ja käsitöö, kaubandus ja tööstus, haridustöö ja teadus, kirjandus ja kunst leiavad ikka suuremat hulka sihikindlaid ja tahtevõimsaid kandjaid. Terve maa on kaetud igasuguste ma-jandusliste, ühistegeliste ja kultuuriliste seltside ja ühisuste võr-guga. Vaatamata kõigi sihilikkude takistuste ja raskuste peale mis on valmistanud Vene valitsus ja tema ametnikud ja mille kõrvaldamiseks on kulunud lõpmata palju jõudu, on siiski kõige selle tegevuse viljaks võrdlemisi kindel majandusline järg ja kõrge kultuuriline tasapind. Rahvahariduse poolest seisab Eesti esimeste hulgas, kuna juba 30 aasta eest kirjaoskamine täiesti üleüldine oli; kirjanduse tooteid loetakse suurel arvul; Eesti arurikkad ajalehed ja ajakirjad lähevad sadatuhandetes eksem-plaarides rahva hulka. Politiliselt on Eesti rahvas ennast selle-kohaste võimaluste ilmumisel tagajärjerikkalt korraldanud ja omavalitsuse sisseseadmisel ja üleüldistel valimistel kindlasti ja iseteadlikult oma vaateid ja tahtmist maksuma pannud. Kõige suuremat iseteadvust ja tagajärjerikkamat küpsust on Eesti rahvas aga avaldanud temale pealesunnitud raskes sõjas. Saksa okupatsiooni-võimu tegevuse tagajärjel pidi Eesti rahvas ilma korraldatud sõjaväeta ja täiesti paljaste kätega vastu astuma Vene nõukogude valitsuse arvuliselt suurtele, hästi kor-raldatud ja varustatud sõjajõududele, kes ühes Saksa vägede lahkumisega üle Eesti piiride tungisid. Kuuendat kuud on käimas verne heitlus suures ülekaalus oleva vaenlasega. Selle aja sees, vahetpidamata võideldes, on Eesti rahvas jõudnud oma maa vaenlastest puhastada, oma piirisid kaitsta, omale korraliku sõjaväe luua, oma riiklise korralduse kindlale alusele seada ja Asutavas Kogus tõsise rahvaesituse ja üleüldiselt tun-nistatud valitsuse rajada.

Kõik see põhjendab usku ja õigustab lootust, et Eesti

rahvas, pääsedes sõjahädast ja omandades võimalust oma jõudu ja võimeid igakülgsest välja arendada oma loomu kohaselt, vabalt ja ilma takistamata, luues omale poliitiliselt rippumata ja ühiseluliselt õiglase korra, lahendades iseäranis äärmiselt valusaid maaolusid rahva eluliste huvidele vastavalt, ilma kahtlemata võib rajada kindlale alusele oma riiklise iseloomu ja suudab kanda tarvilist riiklist korda, ennast valitsedes põhjusemõtete ja nõuete järele, mis omased kultuuri rahvastele. Oma loomuliku õiguse põhjal minevikust päritud ülesannet täites ja tuleviku ees tõsisest vastutuse tundes on Eesti rahvas oma riiklisele iseseisvusele aluse pannud täievvõimuliste esituste poolt väljakuulutatud aktides:

Eesti Maanõukogu poolt 15./28. novembril 1917. a. kõrgema võimu kohta, Eesti Maanõukogu Vanemate Nõukogu poolt 19. veebruaril 1918. a. Päästekomitee loomise kohta, Eesti Maanõukogu Vanemate Nõukogu poolt 24. veebruaril 1918. a. Eesti vabariigi väljakuulutamise kohta, Päästekomitee poolt 24. veebruaril 1918. a. Ajutise Valitsuse loomise kohta ja Ajutise Valitsuse poolt 11. nov. 1918. a. oma katkestatud tegevuse uuesti algamise kohta.

Eesti Asutav Kogu, kes meie rahva üleüldise, ühetaolise, otsekohe ja salajase hääletamise teel proportsionaalselt valitud, sugu, usu ning rahvuse peale vaatamata, ja kus on esitatud kõik meie poliitilised ja ühiselulised voolud, kuulutab Eesti rahva suveränset tahtmist ilmutades pühalikult kõigile maailma rahvastele, et eelnimetatud aktid avaldavad Eesti rahva kindlat ümberlökkamata tahtmist, et Eestimaa neis piirides, kus Eesti rahvas elamäs, täiesti vaba on kõigist alamluse kohustest Vene riigi vastu, et 24. veebruaril 1918. a. katkes lõpulikult riikline side Eesti vabariigi ja Venemaa vahel ja et Eesti on iseseisev rippumatu demokraatiline vabariik.

Eesti riiklist iseseisvust ja rippumatust on meie rahva paremad pojad juba kuus kuud kaitsnud, tuues äraarvamata ohvrid. Oma eluõiguse eest peab Eesti rahvas kõige suurema jõupingutusega üleloomulikku võitlust enamlike ja vägivaldse Venemaa vastu ja seda oma kallimat vara tahab Eesti rahvas kaitsta viimase veretilgani.

Eesti Asutav Kogu.

Tallinnas, 19. mail 1919. (allkirjad)

II.

Eesti Vabariigi põhiseadus.

Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevatele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üleüldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse :

Peatükk I.

Üleüldised määrused.

§ 1. Eesti on iseseisev, rippumatu vabariik, kus riigivõim on rahva käes.

§ 2. Eesti maa-alasse kuuluvad Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärsed mannermaa kohad, kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Eesti piiride kindlaksmääramine sünnib rahvusvaheliste lepingute läbi.

§ 3. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu, kui põhiseaduse või põhiseaduse alusel antud seaduste põhjal.

§ 4. Eestis maksavad tema enese asutuste poolt antud või tunnustatud seadused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud määrused maksavad Eestis tema õigusliku korra lahutamata osadena.

Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmiselega.

§ 5. Eesti Vabariigi riigikeeleks on Eesti keel.

Peatükk II.

Eesti kodanikkude põhiõigustest.

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

§ 7. Eesti Vabariik ei anna autähti ega aumärke oma kodanikkudele, välja arvatud kaitseväelistele sõja ajal. Samuti ei ole Eesti kodanikkudel õigust vastu võtta võõraste riikide aumärke ega autähti.

§ 8. Isikupuutumatus on Eestis kindlustatud.

Kedagi ei või jälgida muidu kui seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras.

Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel, kusjuures see otsus põhjendatuna peab olema kuulutatud vangistatule mitte hiljemalt kui 3 päeva peale vangistamist. Otsuse kuulutamist vangistatule on õigus nõuda igal kodanikul, kui kuulutamine mitte sündinud ei ole eelnimetatud tähtjal.

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt üle viia teise alla.

§ 9. Eestis ei või karistada kedagi tema teo pärast, ilma et see tegu karistusvääriliseks oleks tunnistatud seaduses, mis enne selle teo kordasaatmist maksma hakanud.

§ 10. Kodu on puutumatu. Ei või olla tungimist eluasemesse või selle läbiotsimist muidu kui juhtumistel ja nõuete täitmisel, mis on seaduses tähendatud.

§ 11. Eestis on usu ja südametunnistuse vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi.

Usuliste talituste täitmine on takistamatu, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu.

Usutunnistus ega ilmavaade ei või vabanduseks olla kuriteo kordasaatmisele või kodaniku kohuste täitmisest kõrvalehoidmisele.

Riigiusku Eestis ei ole.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetuse andmine seisab riigi ülevalve all.

Kõrgemaile õppeasutustele kindlustatakse autonoomia neis piirides, nagu seda ette näeb nende asutuste seadusandlikul teel kinnitatud põhikiri.

§ 13. Eestis on vabadus omi mõtteid avaldada sõnas, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks.

Tsensuri Eestis ei ole.

§ 14. Eestis on kindlustatud sõnumete ja kirjade saladus, mis edasi antakse posti, telegraafi ja telefoni või mõnel muul üldtarvitaval teel. Erandeid teha on õigus kohtuvõimudel seadustes ettenähtud juhtumistel.

§ 15. Eestis on kindlustatud õigus pöörata kaebustega ja palvetega vastavate avalikkude asutuste poole. Pööramiste kaasas ei tohi käia mingi surveabinõu. Vastavad asutused on kohustatud asjale andma seadusliku käigu.

§ 16. Ei ole tarvis mingisugust eelluba riigiametnikkude kohtulikule vastutusele võtmiseks.

§ 17. Liikumine ja elukoha muutmine on Eestis vaba. Selles vabaduses ei või kitsendada ega takistada kedagi muidu kui kohtuvõimude poolt.

Tervishoidlikel põhjusil võivad seda vabadust kitsendada või takistada ka teised võimud vastavais seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras.

§ 18. Kõigil Eesti kodanikkudel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta.

Ühinguisse ja liitudesse koondumine on Eestis vaba.

Streigivabadus on Eestis kindlustatud.

Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.

§ 19. Eestis on kindlustatud vabadus elukutset valida ja ettevõtteid avada ning kasutada põllutöös, kaubanduses, tööstuses, samuti muil majandusaladel. Selles vabaduses ei või kedagi kitsendada või takistada muidu kui seaduste põhjal ja piirides.

§ 20. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtumistel, mil isiklik määramine mitte võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid autonoomseid asutusi, niipalju kui need vastu ei käi riigi huvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamus ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsusasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igaühel õigus on tarvitada neis asutustes riigikeelt. Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutustega kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, Vene ja Rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörata riiklikkudesse keskasutustesse kirjalikult oma keeli. Eriseaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikkudes riiklikkudes asutustes, kui ka omavalitsusasutustes.

§ 24. Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma omaniku nõusolekuta võib seda võõrandada ainult üleüldistes huvides seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimeseväärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maa saamise, eluaseme ja töö saamise, samuti omakaitse, tööjõukaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

§ 26. Kodanikkude õiguste ja vabaduste üleslugemine eelseisvais §§ (6—24) ei kõrvalda mitte teisi õigusi, mis järgnevad selle põhiseaduse mõttest ehk on temaga kokkukõlas.

Kodanikkude vabaduse ja põhiõiguste erakorralised kitsendused astuvad jõusse seaduslikus korras kindla tähtjani välja.

kuulutatud kaitseseisukorra puhul vastavate seaduste põhjal ja piirides.

Peatükk III.

R a h v a s t.

§ 27. Riigivõimu kõrgemaks teostajaks Eestis on rahvas ise oma hääleõiguslike kodanikkude näol. Hääleõiguslik on iga kodanik, kes on saanud kakskümmend aastat vanaks ja on olnud vahet pidamata vähemalt ühe aasta Eesti riikkondsuses.

§ 28. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnistatud nõdra- või hullumeelseks ja 2) pimedad, kurtummad ja pillajad, kui nad on eeskostmise all.

Hääleõigusest jäetakse ilma mõned liigid kurjategijaid Riigikogu valimisseaduse põhjal.

§ 29. Rahvas teostab riigivõimu: 1) rahvahääletamise, 2) rahvaalgatamise ja 3) Riigikogu valimise teel.

§ 30. Iga Riigikogu poolt vastuvõetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestes tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmendviis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuab, et nimetatud seadus esitataks rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis onoleb pärsastine väljakuulutus rahvahääletuse tagajärgedest.

§ 31. Rahvaalgatamise korras on kahelkümnelviiel tuhandel hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistataks maksvusetuks. Sellekohane nõudmine antakse väljatõotatud seaduseelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhtumisel pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamus eelnõu vastuvõetuks, omandab ta seadusliku jõu.

§ 32. Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse või võtab vastu Riigikogu poolt tagasilükatud seaduse, kuulutatakse välja uued Riigikogu valimised, mis võetakse ette hiljemalt seitsekümmendviis päeva pärast rahvahääletamist.

§ 33. Rahvahääletused sünnivad Riigikogu juhatusel ülevalvel. Rahvahääletamise alused ja kord määratakse eriseaduses.

§ 34. Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvaalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenude tegemine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutegemine, kaitseseisukorra väljakuulutamine ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamine, samuti ka lepingud võõraste riikidega.

Peatükk IV.

R i i g i k o g u.

§ 35. Rahvaesindajana teostab riigi seadusandlikku võimu Riigikogu.

§ 36. Riigikogus on sada liiget, kes valitakse üleüldisel, ühetaolisel, otsekoheisel ja salasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

Riigikogul on õigus oma liikmete arvu suurendada; sellekohane seadus hakkab maksma järgmistel Riigikogu valimistel.

Riigikogu valimisseadus antakse välja eriseadusena.

§ 37. Õigus Riigikogu liikmete valimisest osa võtta või ennast Riigikogu liikmeks valida lasta on igal Eesti kodanikul, kes on hääleõiguslik.

§ 38. Riigikogu liikmed, välja arvatud Vabariigi valitsuse liikmete abid, ei või olla Vabariigi valitsuse ega tema asutuste poolt nimetatud ametites.

§ 39. Iga kolme aasta järele võetakse ette uued Riigikogu valimised. Riigikogu volituste algus arvatakse Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise päevast.

§ 40. Juhtumisel, kui Riigikogu liige kaotab oma valimisõiguse, on vangistatud Riigikogu loal, lahkub surma läbi või volitused maha pannes, astub tema asemele valimisseaduse korras uus liige eelmises paragrahvis ettenähtud tähtjani.

§ 41. Riigikogu astub kokku korraliseks istungjärguks igal aastal oktoobri esimesel esmaspäeval.

§ 42. Riigikogu juhatus võib Riigikogu kokku kutsuda ka erakorralisteks istungiteks, kui asjaolud seda nõuavad. Ta peab seda tegema, kui seda nõuab Vabariigi valitsus või 1/4 Riigikogu seaduslikust koosseisust.

§ 43. Riigikogu valib oma esimesel peale valimist istungil esimehe ja teised juhatuse liikmed. Seda istungit juhatab kuni esimehe valimiseni eelmise Riigikogu esimees.

§ 44. Riigikogu annab välja oma kodukorra, mis avaldatakse seadusena.

§ 45. Riigikogu liikmed ei ole seotud mandaatide läbi.

§ 46. Riigikogu on otsusvõimeline, kui on koos vähemalt pooled liikmed tema seaduslikust koosseisust.

§ 47. Riigikogu koosolekud on avalikud. Ainult erakorralistel juhtumistel, kui sellega on nõus 2/3 koosolijaist liikmetest, võib kuulutada Riigikogu koosoleku kinniseks.

§ 48. Riigikogu liige ei kanna mingisugust vastutust peale kodukorras ettenähtud poliitiliste avalduste eest, mis ta on teinud Riigikogus ja tema komisjonides.

§ 49. Ilma Riigikogu nõusolekuta ei või tema liiget vangistada, välja arvatud juhtumised, mil ta on tabatud kuriteolt. Seesugusel juhtumisel antakse vangistusest teada ühes selle põhjustega mitte hiljem kui 48 tunni kestes Riigikogu juhatusele, kes paneb selle ette Riigikogule otsustamiseks järgmisel koosolekul.

Riigikogul on õigus oma liikmetele määratud vangistust või teist kitsendust edasi lükata kuni Riigikogu istungjärgu vaheajani või volituste lõpuni.

§ 50. Riigikogu liikmed vabastatakse nende volituste kestusel riigikaitseteenistusest.

§ 51. Riigikogu liikmed saavad sõiduraha ja tasu, mille suurus määratakse kindlaks seaduses ja mida Riigikogu võib muuta ainult järgnevate Riigikogu koosseisude kohta.

§ 52. Riigikogu annab välja seadusi, määrab riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve, otsustab laenude tegemise ja muid asju põhiseaduse alusel.

§ 53. Riigikogu poolt vastuvõetud seadused kuulutab välja Riigikogu juhatus.

§ 54. Kui seaduses eneses muud korda ja tähtaega ei ole ette nähtud, hakkab ta maksma kümnendal päeval peale avaldamist „Riigi Teatajas“.

§ 55. Riigikogu teostab riigi asutuste ja ettevõtete majandusliku tegevuse ja riigi eelarve täitmise kontrolli tema poolt ametisse seatavate vastavate asutuste kaudu.

§ 56. Igal Riigikogu liikmel on õigus Riigikogu koosolekul küsimustega valitsuse poole pöörata. Ühel neljandikul Riigikogu seaduslikust koosseisust on õigus valitsuselt aru pärida, mille peale tuleb seletus anda.⁵⁴

Peatükk V.

Valitsusest.

§ 57. Valitsemisvõimu teostab Eestis Vabariigi valitsus.

§ 58. Valitsus seisab koos riigivanemast ja ministritest. Viimaste arv, tööjaotus nende vahel kui ka lähem asjaajamise kord määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 59. Vabariigi valitsuse kutsub ametisse ja vabastab sellest Riigikogu. Üksiku ministri lahkumise puhul täidab tema kohuseid uue ametisseastumiseni üks Vabariigi valitsuse liikmetest valitsuse määramisel.

§ 60. Vabariigi valitsus juhib riigi sise- ja välispolitikat, hoolitseb riigi välise puutumatus, sisemise julgeoleku ja seaduste täitmise eest. Tema

1) seab kokku riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve ja esitab selle kinnitamiseks;

2) nimetab ametisse ja vabastab sellest kaitseväelisi ja kodanlisi ametnikke, kuivõrd see ülesanne ei ole usaldatud seaduste järele teiste ametiasutuste kätte;

3) teeb Eesti Vabariigi nimel lepinguid võõraste riikidega ja esitab need Riigikogule kinnitamiseks;

4) kuulutab sõja ja teeb rahu Riigikogu vastava otsuse põhjal;

5) kuulutab välja kaitse seisukorra nii üksikuis riigi osades kui ka kogu riigis ja esitab selle Riigikogule kinnitamiseks;

6) esitab seaduseelnõusid Riigikogule;

7) annab välja seadustega kokkukõlas määrusi ja korraldusi ja

8) otsustab armuandmise palved.

§ 61. Riigivanem esindab Vabariiki, juhib ja ühtlustab Vabariigi valitsuse tegevust, juhatab valitsuse istungeid ja võib aru pärida üksikuilt ministritelt nende tegevuse kohta.

§ 62. Riigivanemale määrab Vabariigi valitsus oma liikmete hulgast asetäitja.

§ 63. Valitsuse istungid on kinnised. Ainult iseäralistel pidulikel juhtumisel võib neid lahtisteks kuulutada.

§ 64. Vabariigi valitsusel peab olema Riigikogu usaldus. Valitsus või tema üksikud liikmed lahkuvad ametist, kui Riigikogu neile avaldab otsekohest umbusaldust.

§ 65. Vabariigi valitsuse juures on riigikantselei, mis seisab riigivanema valve all. Riigikantseleid juhatab riigisekretär, kelle nimetab ametisse Vabariigi valitsus.

§ 66. Kõik valitsemise aktid, mis antakse valitsuse poolt, peavad kandma riigivanema, vastava ministri ja riigisekretäri allkirja.

§ 67. Riigivanema ja ministrite kohtulikule vastutusele võtmine ametialaste süütegude eest võib sündida üksnes Riigikogu sellekohase otsuse põhjal. Asja harutamine allub Riigikohtule.

Peatükk VI.

Kohtust.

§ 68. Õiguse mõistmist Eestis teostavad oma tegevuses rippumatud kohtud.

§ 69. Ülemat kohtuvõimu Eestis teostab Riigikogu poolt valitud riigikohtunikudest koosseisev Riigikohus.

§ 70. Kohtunikke, kui nad seaduse järele ei ole valitavad, nimetab ametisse Riigikohus.

§ 71. Kohtunikke võib tagandada ametist ainult kohtu teel. Kohtunikke võib vastu nende tahtmist, paigutada ühest kohast teise ainult seaduse täitmisest, tingitud juhtumistel.

§ 72. Kohtunikud ei või pidada peale seadustes ettenähtud juhtumiste kõrvalist palgalist ametit.

§ 73. Sellekohaste seaduste alusel ja korras alluvad üksikud liigid kriminaalasju vandekohtutele. Vandekohtunikke ei seo eelmise paragrahvi nõuded.

§ 74. Erakorralised kohtud on lubatud sellekohase seaduse piirides ainult sõjaajal, kaitseseisukorras ja sõjalaevadel.

Peatükk VII.

Omavalitsusest.

§ 75. Omavalitsuste kaudu teostab valitsemist kohal riigivõim, kuivõrd seaduses selleks ei ole loodud eriasutusi.

§ 76. Omavalitsusüksuste esinduskogud valitakse üleüldisel, ühetaolisel, otsekohesel ja salasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

§ 77. Omavalitsusüksustel on õigus oma ülesannete täitmiseks maksusid võtta ja koormusi peale panna seaduses kindlaksmääratud piirides ja korras.

Peatükk VIII.

Riigikaitsest.

§ 78. Kõik Eesti kodanikud on kohustatud osa võtma Vabariigi kaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras.

§ 79. Vabariigi kaitseks moodustatakse kaitseväed, mille korraldus määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 80. Mobilisatsiooni väljakuulutamise kui ka sõja alguse korral läheb Vabariigi kaitsevägede juhatamine Vabariigi valitsuselt tema poolt määratud iseäralise kaitsevägede ülemjuhataja kätte, kelle võimupiirid on kindlaks määratud eriseaduses.

§ 81. Vabariigi valitsusel on õigus välja anda eriseaduses ettenähtud alustel ja korras kaitsevägedesse puutuvaid seadlusi ja määrusi.

§ 82. Vabariigi kaitsejõudude mobilisatsiooni väljakuulutamise otsustab Riigikogu.

Vabariigi valitsusel on õigus ilma Riigikogu otsust ootamata mobilisatsiooni välja kuulutada, kui võõras riik on kuulutanud Vabariigile sõja, alanud sõjalise tegevuse või välja kuulutanud Vabariigi vastu mobilisatsiooni.

Peatükk IX.

Riigi maksudest ja eelarvest.

§ 83. Ühtegi avalikku maksu ehk koormust ei või kellelegi peale panna muidu kui seaduse alusel.

§ 84. Ei tohi kellelegi riigi kulul paiukit, vaevatasu või muud tasu määrata muidu kui sellekohase seaduse põhjal.

§ 85. Iga aasta jaoks seatakse riigi sissetulekute ja väljaminekute üleüldine eelarve kokku. Seadusandlikul teel võib selle maksust jaoliselt pikendada kuni uue eelarve vastuvõtmiseni.

Peatükk X.

Põhiseaduse jõust ja muutmisest.

§ 86. Põhiseadus on vankumatuks juhteks Riigikogu ning kohtu- ja valitsusasutuste tegevuses.

§ 87. Põhiseaduse muutmise algatamise õigus on rahval rahvaalgatuse korras kui ka Riigikogul harilikus korras.

§ 88. Rahvas otsustab rahvahääletusel põhiseaduse, olgu see algatatud kas rahvaalgatuse korras või Riigikogu poolt.

§ 89. Põhiseaduse muutmise eelnõu peab rahvale teada antama vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva.

Kooli- ja teaduslikud raamatud.

Aljak, A. Keemik ja eriainete õpetaja Tallinna kommerts-, kaubandus- ja käsitöökoolides. Orgaaniline ehk süsinikühenduste keemia. Joonistustega.	Mk. 60 —
Annusson, J. Anorgaaniline keemia I/II I. osa	" 160 —
	II. osa " 110 —
Babo. Tubakakasvataja ja parkija käsiraamat. Teine parandud ja täiendud trükk. Kokku seatud Eestimaa aiatöö seltsi ülemaedniku P. Sinemi ja aiatöö inspektori T. Reimi toimetusel. Piltidega. Esimene trükk auhinna pärinud.	" 60 —
Behrsing, A. ja Ussisoo, T. Laste geomeetria. Autor on oma meetodi varem Saksamaal ja hiljemini kodumaal hulga aastaid hea eduga tarvitanud. Lapsed töötavad huviga ülesannete kallal ja õpivad mängides neid lahendama. Iga algkool peaks selle raamatuga geomeetria õpetust algama.	" 30 —
Bekker, H. cand. geol. Otepää künkliise moräänmaastiku geomorfoloogiline kirjeldus ja järvede tekkimine selles maastikus.	" 25 —
Clanman, V. Tales by Wilde. With explanatory notes and vocabulary for the use of schools (Inglise kirjanikud Eesti koolidele. Sõnastikuga ja hääldamise õpetusega. — Novel notes by Jerome. K. Jerome With explanatory notes etc. for the use of schools. (Inglise kirjanikud Eesti koolidele. Sõnastikuga ja hääldamise õpetusega.)	" 75 — " 200 —
Eisen, M. Väike Kalevala. Teine trükk. Noorsoo kirjavara nr. 50. Piltidega.	" 50 —
— Eesti uuem mütoloogia. Raamat peaks kohta leidma iga haritud eestlase laual.	" 160 —
Hacker, G. ins., Tall. Tehnikumi lektor. Elektrotehnika algõpetus. Hulga selgitavate joonistustega ja tabelitega.	" 160 —
Ibrus, L. cand. oec. Raamatupidamise käsiraamat.	" 175 —
Kasemets, A. Muusika algõpetus. Teine trükk.	" 150 —
Kavtaradse, S. Noore loodusteadlase käsiraamat. Hulga joonistustega. Praktilised juhatused loodusahtuste uurimiseks ja kollektsioonide kokkuseadmiseks.	" 40 —
Kevend, E. Teatrikursuste juhataja ja ilulugemise õpetaja Tallinna linna tütarlaste keskkoolides ja õpetajate seminaris. Ilulugemise krestomaatia. Sisu: Heksameeter. Kirjeldus. Jutustus. Eepos. Lüürika. Humoristlik luule. Mitmesugune luule. 127 pala ilulugemiseks. Tarviline käsiraamat lavategelastele.	" 100 —
— Näitlemise kunsti teooria.	" 35 —
— Ilulugemine. Teine muudetud trükk.	" 90 —
Kogermann, P. Puu destilleerimine kuivalt. Tõrva ja tõkati ajamine. Äädikahappe, puupiirituse ja terpentini valmistamine. Joonistustega.	" 30 —
Kettunen, Lauri, prof. Soome keele õpiraamat. Raamat on ajakirjanduse ja asjatundjate poolt heakskiidetud ja igale Soome keele õppijale tarvilik.	" 90 —

Kettunen, Lauri , prof. Arvustavad märkused keeleuendus-nõuete puhul.	
Sisu: Mittevastuvõetavad uuendused. Vastuvõetavad sõnasünnitused. Soome laenuid. Sõna tähenduse vahetus. Keeleuenduste negatiivne külg.	Mk. 60 —
Kuks, A. Ladina keele grammatika. Etümoloogia. Süntaks	" 90 —
Leetberg, K. Eesti keele grammatika.	" 100 —
Madisson, P. ja Ussisoo, T. Planimeetria.	" 125 —
Madisson, P. Stereomeetria, T. Ussisoo joonist.	
Sisu: Sirgjoon ja tasapind. Tasapind ja tasapind. Kehad ja hulktahksed nurgad. Kehade mõõtmine.	" 150 —
Maltsev, A., Dr. Hääleseadmise õpetus. Autori soovil Eesti keelde. A. Kasemets.	" 30 —
Määr, M., E. V. Põllutöömin. piimaasjanduse ja loomakasvatuse vanem instruktor. Juustuvalmistamise õpetus. 20 pildi, 5 tabeli, 10 vormeli ja 2 retseptiga.	" 60 —
Markson, A., ins. Elektrimõõtmine. Hulga selgitavate joonistustega.	" 160 —
Maspero, G. Vana Egiptus. Idamaa rahvaste ajalugu. Eesti keelde H. Oras.	" 50 —
Mootse, G. Vesivärvide õpetus.	" 35 —
— Praktiline perspektiivi õpetus I. Joonestustega.	" 75 —
Pantenius, H. Loogika algõpetus juhtlauseis õpetamiseks keskkoolides.	
Sisu: Algõpetus. Metoodiõpetus.	" 50 —
Pokrovsky, K. D., prof. Kosmografia algkursus keskkoolidele. Tõlkinud V. Nano. Taevakaardiga.	" 160 —
Попова, И. А. Букварь „Другъ детей“. Для школ и самообучения, одобрен специалистами. С рисунками.	" 50 —
Prümmel, J. Lõbus rehendamaja. Ülesannete raamat laste arusaamise, mõttetervuse ja isetegevuse edendamiseks. 214 teravmõttelist ülesannet.	" 60 —
Pöhl, H., Inglisekeele õperaamat I/II. Koolidele ja iseõppijatele. . . . . I. osa:	" 140 —
II. osa:	" 250 —
Raam, Vold., Ladina keele lugemisraamat sõnastikuga. Piltidega.	" 45 —
— Deutsche Bibliotheken für die Jugend Estlands. Rudolf Baumbach, Ausgewählte Erzählungen. (Saksa kirjanduse Eesti koolidele. Sõnastikuga.)	" 25 —
Rimsky-Korsakow, N. Tegeline harmoonia õpetus. Eesti keelde A. Kasemets.	" 100 —
Rootsmann, D. Algebraline analüüs ülesandeis koolidele ja iseõppijatele I/II. . . . . . I. osa:	" 140 —
II. osa:	" 100 —
Rägo, R. Kodaniku õpetus algkoolile. 8 pildiga.	" 75 —
Rängel, A., loomaarst. Hobuserautamise õpetus. Tervete ja haigete karpide rautamine ja ravitsemine. Hulga selgitavate joonistustega.	" 60 —
Saaberk, Alb. Valitud Eesti rahvalaulud koolidele, keelelise ja värsiõpetuslise sissejuhatuse ning sõnastikuga.	" 50 —
— Tegeliku Eesti foneetika alged. Joonistustega	
Sisu: Häälikute akustikast. Kõneelundite ehitusest ja nende tegevusest. Eesti keele häälikud. Rõhust. Häälikute vältusest. Kaashäälikute peenemine ehk palatalisatsioon.	" 30 —
Sepp, P., Tallinna linna õhtu-keskkooli direktor. Venekeele uue kirjaviisi reeglid ja alused. Tähtede kirjutamine. Ühendused sõnade ühendamisest ja muutmises. Sõnade poolitamine.	" 25 —

Sitska, J. Üleüldine ajalugu I/IV.	I. 140 köit. 180
I. Vana aeg. II. Keskaeg. III. Uus aeg. IV. Kõige	
uuem aeg	II. Mk. 80 —
	III. " 150 —
	IV. " 150 —
Tõllasepp, A. Vanasõnad ilmadest.	
Sisu: Vanasõnade sündimine. Mõned meteoroloogilised oskussõnad. Vanasõnade teadusline väärtus. Looduse tähelepanek vanasõnade hindamiseks. Vanasõnad.	" 60 —
Ussisoo, T. Saetööd. 59 joonistust 16 tabelil ühes selgitustekstiga.	" 40 —
— Plakatkiri puusulega. 90 harjutust mitmesuguses kirjas, monogrammide	" 40 —
— Masinkiri. Süstemaatiline käsiraamat kiire ja kindla masinkirja äraõppimiseks Ameerika 10-ne sõrmelise õpeviisi järele ühes ärikirjade näidete lisaga. IV trükk.	" 45 —
— Papptööd koolidele ja iseõppijaile I. 105 joonistust 16 tabelil ühes selgitustekstiga.	" 40 —
— Puutööd I. koolidele ja iseõppijaile; 84 joonistust 16 tabelil ühes selgitustekstiga.	" 50 —
— Puutööd , II. koolidele ja iseõppijaile. 113 joonistust valmistatavatest asjadest ühes selgitustekstiga.	" 60 —
— Pussnoatööd koolidele ja iseõppijaile; 70 joonistusega asjadest, mida pussnoaga valmistada võib ja selgitustekstiga	" 30 —
— Ümarkiri (rondo) II. täiendatud trükk. Harjutused ühes selgitava tekstiga	" 25 —
— Projektsioon-joonestamine. 90 joonestusega 16 tabelil.	" 36 —
— Geomeetiline ornament , II. trükk; 88 joonistust ühes selgitava tekstiga.	" 30 —
— Geomeetiline joonestamine , II. trükk; 206 joonistust 36 tabelil ühes selgitusteksti ja ülesannetega.	" 70 —
Veidermann, H. Väike arvaja (algkoolidele) I. õpeaasta. Arvud 1—20. Täiskümnelised esimese saja piiris. Joonistustega.	" 75 —
Veidermann, H. Väikese arvaja juhataja	
Sisaldab neid meetoodilisi põhimõtteid, mille järele ülesannete kogu „Väike arvaja“ kokku seatud.	" 200 —
— Eluta loodus , Loodusloo algõpetus. Joonistustega; II. uuendatud väljaanne	" 70 —
Zelinsky, V. Pages choisies, annotées et expliquées suivies d'un petit cours de langue pratique.	
A l'usage de la jeunesse estonienne. (Prantsuskeele õpiraamat Eesti koolidele.)	" 90 —
— Les troglodytes par Montesquieu et La ficelle par „Guy de Maupassant.“	
Lectures a l'usage des classes supérieures des écoles estoniennes. Expliquées et annotées. (Prantsuse kirjanikud Eesti koolidele. Sõnastikuga.) Mk. 30-45 köid.	
— Nouvelle grammaire simplifiée. A l'usage de la jeunesse estonienne. (Uus Prantsuse keele grammatika koolidele ja iseõppijaile.)	" 300 —

